JOHANNIS BOTERI
LIBRI TRES
DE

ORIGINE VRBIVM EARVM EXCELLENTIA ET AVGENDI RATIONE

QVIBVS ACCESSERVNT

HIPPOLYTI A COLLIBVS

INCREMENTA VRBIVM

SIVE

DE

CAVSIS MAGNITVDINIS VRBIVM

LIBER VNVS

Cura

L. G. L. H.

HELMESTADII,
Typis & Sumtibus JOHANNIS HEITMULLERI
Anno cIↄ Iↄ c LXV.

LECTORI BENEVOLO

S. P. D.

L. G. L. H.

JOhannis Boteri *Relationes de Rebuspublicis* superiori anno hic recusas non omnino displicuisse viris bene doctis ex eo fundamento colligo, quod reliqua laudati viri opuscula rursus lucem adspicere optarint. Eorum igitur desiderio satisfacturus Tibi, Lector Benevole, offero *Iohannis Boteri libros de origine urbium, earum excellentia & augendi ratione*: quibus ceu comitem adjeci *Hippolyti à Collibus* librum *de causis magnitudinis urbium*, ut una eademq; opera hos de urbibus scriptores, si tibi ita visum foret, posses evolvere. Quod ad *Boteri* librum spectat, licet exstet Versio Germanica Argentorati anno superioris seculi nonagesimo sexto excusa, certas tamen ob causas Latinam *Georgij Draudij* versionem, quæ Vrsellis secundo hujus seculi anno prodiit, ex Teutonica adornatam sum secutus. Ne quid tamen dissimulem, scias velim Draudium plurima textui inseruisse: veniam mihi dabis, Lector, si dixero illũ nonnulla parum aut nihil ad rem facientia de suo addidisse; hoc tantum peto, ut, ni aliter visum Tibi fuerit, conferas Germanicam versionem cum Latina & tuo maturo judicio utaris. De stylo audi ipsum: *Nec vereor, si verbum aliquod interdum barbarum aut peregrinum posuero, quod tamen auctoris sententiam explicet, quin ea res apud æquos iudices mihi fraudi sit futura; in quibusdam enim ad-*

modum difficile fuit tueri latini sermonis elegantiam, proinde isque adeo rigidas latinitatis leges haud mihi imposui, animique doctoris sensa clare licet impolite potius quam obscure & eleganter expromere malui. Ipse quid sentiat de se suoque labore docet initium ejusdem epistolæ: *De me deque meis ut sum tenuis, ita nunquam quisquam adeo tenuiter sentiet, quin infra censuram eius ego me longe demiserim & poni in aliquo saltim numero satis habeam.* Tu igitur, Lector, cense, judica; Hippolyto à Collibus autem manum admovens sustuli quamplurima σφάλματα typographica: juvat unum atque alterum adducere; reliqua (si quando utramque editionem conferre Tibi non fuerit molestum) ipse me non monente videre poteris. Pagina tertia editionis Lubecensis habetur hoc Italorum proverbium ita:

Chi miol pruovar l' inferno
La state in puglia in Abruzo il verno.

Quis sensus? ni aliter Tibi visum, sic velim legas:

Chi vuol provar l' inferno
La state in Puglia, in Abruzzo il verno.

Sententia igitur hæc erit: Qui vult probare æstum inferni, proficiscatur æstate in Apuliam & hyeme in Abruzum. Pagina trigesima prima laudat hæc Tertulliani verba: (*Sparsa populo omniũ rerum per omnes dies singula &c.*; quæ tamen sunt Suetonii & petita ex ipsius Nerone. Cæterum si quæ forsan in ipsis libris inveniuntur, quæ tibi non arrident, per me dissentias licet & afferas meliora. Vale & fave. Helmestadii XIII. Cal. Aprilis. Anno M DC LXV.

IN-

INDEX CAPITUM LIBRORUM JOH. BOTERI
DE VRBIBVS.

LIBRI PRIMI.

(?) 3 LIBRI

LIBRI SECUNDI.

LIBRI TERTII.

(o)

JOAN.

JOANNIS BOTERI
DE VRBIVM ORIGINE, MAGNITVDINE ET SPLENDORE, SVCCINCTA ET ABSOLVTA APODIXIS.

LIBER PRIMVS.

CAPUT I.

Quid civitas, & quæ magna dicatur, & quibus rebus moti homines primum cohabitare cœperint.

PEr Civitatem hoc loco intelligimus, civium multitudinem ideo collectam, ut vitam feliciter & beate transigant, cuique proposita sit tanquam finis, rerum omnium satis magna abundantia: cujus & origo ad vivendum & institutio ad bene vivendum refertur, uti Arist. 1. Polit. definit. Congregantur enim homines propter acquirenda necessaria, vicissitudinaria inter se acquisitione. Nam bene vivere volentibus plura exiguntur, quæ tamen per homines unius ordinis procurari omnia non possunt. Cumque sex potissimum, juxta Aristotelem, valde necessaria ad omnem civitatem requirantur, quæ nominatim sunt, alimonia, artificia, arma, pecuniæ, sacra, judicatio. Colligitur, quod in urbe necessario requirantur agricolæ, artifices, milites, opulenti, sacerdotes & iudices, ut Sesostris rex Ægypti primusque auctor huius partitionis olim præclare docuit. Cibi comparatio ad agricolas & pastores, instru-

mentorum confectio ad artifices, armorum usus ad milites divitiarum suppeditatio ad locupletes, sacrorum procuratio ad sacerdotes solum, iudicatio & ad tribunales iudices, & ad curiales senatores consultoresque pertinet; nam consultare est de rebus honestis & utilibus iudicare: hæc, inquam, omnia sunt adeo necessaria, ut sine illis civitas nullo modo constare aut florere possit. Nam sine victu & alimento cives non vivunt, sine instrumentis artes non exercentur, sine armis nec contumaces & seditiosi in ordinem coguntur, nec hostium impetus & iniuria propulsatur; sine vi pecuniæ nec splendor domesticus, nec decus urbis, nec subsidium rei militaris quæritur; sine sacerdotio nulla religio, sine religione nullus Dei timor, sine timore Dei nulla iusta actio, nullus probe vivendi ordo in civitate manet: quid multis? Sine iudicio & iudice, tribunalia, leges, nec non ipsa iustitia silent, omniaque male succedunt & pervertuntur omnia. Unde recte Isocrates, Civitatis, inquit, felicitas non magnificis murorum structuris, neq; civium numerosa multitudine vel quæri vel contineri potest, sed sapientibus ac moderatis Reipubl. gubernantibus. Atque ea demum; ut idem Isocrates de Pace inquit, civitas felix nominanda est, non quæ ex promiscua hominum multitudine multos cives temere colligit, sed quæ antiquissimas & primas familias maxime conservare studet. Hi etiam viri in præclaris habendi sunt, non qui potiti imperiis sævitiam in cives exercent, aut majores opes ac potentiam, quam par & æquum est, habent: sed qui maximis honoribus digni sunt & illis tamen contenti vivunt, qui populi voluntate ipsis contigerunt. Nam tali auctoritate nemo sive privatus, sive magistratus, neque honestiorem, neque tutiorem, neque pretii majoris aut magis expetendam suscipere queat.

queat. Atque hi ordines, quos diximus, diversi, seu communicationes officiorum multiplices, quæ nihil aliud sunt quam pluralitas & distinctio partium civitatis, ad conservationem vitæ factæ sunt. Habent enim humanæ res se invicem ut catenæ circuli, qui mutuo amplexu hærent, seque invicem sequuntur: quod si unum ex eis, quemcunque tandem attrahas, tota catena cum suo principio consequetur: ita etiam quicquid in vitæ negotiis tibi sumas, reliqua necessario sequi ordine continuo succedentia deprehendes. Verbi gratia, si quis agriculturæ studeat, annon oportet prius habere artem fabrorum lignariorum, & ante illam ærariorum? quam rursus metalla fodientium ars præcedat opus est: Item qui fodinis vacant, ruri ut degere possint, corpore tegantur necesse est, ad quod textores ac domus structores requiruntur. Similiter & alia omnia si quæras & scruteris, inter se connecti reperies.

Porro, magnitudinem civitatum hic non eam, quæ spatioso mœnium ambitu censetur: sed eam, quæ à numero & præstantia inhabitantium civium denominatur, intelligo. Id quod hoc loco commonefaciendum putavi, hæc enim ignoratio Carthaginensibus olim maximæ fraudi fuit. Nam cum in senatu Romanorum de Carthagine exscindenda decerneretur, pervulgata fama, Carthaginenses legatos Romam miserunt, ne urbem rerum ante gestarum gloria clarissimam, ac urbis ipsius Romæ decus, monimentumque victoriarum illustrium delerent. Nihilominus re diu multumque in senatu agitata, decretum est, ad imperii Romani salutem deleri Carthaginem oportere, tum propter loci opportunitatem, tum etiam propter Pœnorum perfidiam, qui jam Romanorum socios bello lacessiverant, & finitimos populos latenter ad defectionem invitabant.

Posteaquam ita decretum esset, legati Carthaginensium in senatum venire jubentur; quibus responsum est à Consule, ut in fide senatus populique Romani permanerent, obsidibus trecentis ac navibus populo Romano datis; civitatem Carthaginensium salvam fore, jura, privilegia, immunitates easdem habituros, quibus antea semper usi fuissent. Legati accepto responso domum læti redeunt. Interea Scipio Africanus Junior accepta classe Carthaginem mature proficisci jubetur, & urbem ferro flammaque delere, salvis civibus ac rebus omnibus, quas ex urbe exportare possent. Scipio Censorinum legatum mittit, qui posteaquam obsides una cum navibus Carthaginensium recepisset, jussit populum universum Carthaginensem ex urbe excedere: sic tamen, ut quæcunque vellet, exportare, urbemque à portu remotiorem condere liceret. Carthaginenses, imperio ducis perterrefacti, fidem senatus populique Romani appellant: quibus responsum est, populum Romanum semper fidem coluisse, & quæcunque legatis eorum promissa essent, præstitisse; civitatem vero mœnibus urbis minime contineri. Ita Carthaginenses verborum ambiguitate decepti urbem totius Africæ pulcherrimam ardere, & solo æquari viderunt. Ita sæpissime legati juris fecialis ac legum imperiti, in pacis actionibus fœderibusque feriendis gravissime peccant.

Cæterum variæ semper fuerunt causæ, quibus permoti homines societatem ac cohabitationem mutuam inierunt: Cum enim humanæ societatis ratio ita comparata sit, ut homines & ordine & vitæ studio dispares sint atque dissimiles. Alii enim sapientia & æquitate præstant, divinaque mentis acie & excelso, singulari sapientia & industria prædito animo donati sunt, quo quid universitati expediat &

videre

videre prudenter & perficere constanter possunt. Alii vero non tanta virtute excellunt, alacritate tamen & invicto animi robore firmati sunt, aut ad arma tractanda, communesque injurias propulsandas, aut ad eas artes persequendas, quibus in rebus magnis Reipubl. usui esse possunt. Alii locorum amoenitate affecti sociantur ac sedulo terrā colunt. Alii denique fabrili artificio aliquid conficiunt, variave tractant commercia earum rerum, quæ ad communem vitam cultumve pertinent. Sic enim divino consilio effectum est, ut dum pro se quisque cæteris auxilium fert, & vicissim aliorum artibus atque facultatibus seipsum tuetur, jus illud humanæ societatis & coalescat & sanctum permaneat. De quibus omnibus sigillatim in sequentibus agemus.

CAPUT II.

De iis, qui ad viros divinæ mentis acie atque excelso animo præditos confluxerunt, & civitates atque oppida extruxerunt.

CAin absque omni dubio primus civitates, oppida atq; villas extruere cœpit. Quanquam de hac re Poetæ, quos etiam Cicero sequitur, suos corymbos intexant fabulis, in hanc sententiam scribentes: Olim genus humanum in montibus atque sylvis erat dissipatum, cum nullis esset civilibus institutis aut domesticis moribus excultum. Excelluit autem maxime tunc unus & alter eorum, quos natura finxerat ingenio & prudentia præstantes, qui dispersam illam multitudinem unum in locum congregavit & ex immani agrestique vita ad humanitatem & honestos mores excoluit. Id quod homines doctissimi fictis fabulis memoriæ prodiderunt: Orphei cantu sylvas ferasq; omnes unam in locum confluxisse, voluptate illa eximia commotas. Sic etiam traditur Amphion, cantus suavitate lapides impulisse, quo

se, quo vellet, unde vellet, deduxisse: quo significarunt, homines illos agrestes atque feros, qui vel ingenii stupore, vel immanitate morum, lapidum atque ferarum instar haberent, paucorum ingenio fuisse moribus humanis & civilibus institutos. Hoc opere Theseus, qui primus Athenienses per pagos dispersos in unum locum compulit, & legibus ac institutis devinxit, est immortalem gloriam consecutus. Vt nihil interim dicam de illis, qui Theseo longe vetustiores extiterunt, à quibus civitates fuerunt initio conditæ & constitutæ. Inde igitur cœperunt homines intelligere, quantum generosus animus & excelsus humilibus anteiret. Tantaque extitit virtutis admiratio, ut quamdiu in vita manebant ij, à quibus beneficium illud acceperant, omnes illis sui regendi potestatem traderent: mortuos vero divinis honoribus afficerent: eorumque liberos omni caritate amplectendos statuerent. Primum movebat homines recens memoria principum, à quibus tam multis obstricti fuerant beneficiis, eorumque posteritati gratiam referendam esse putabant. Deinde ubi experientia didicerunt, inesse in liberis paternam effigiem, non tantum corporis lineamentis, quantum animi indole evidenter expressam; jam non solum parentum memoria, sed etiam indolis admiratione provocati, gentem illam præcipue coluerunt, eique Reipubl. gubernacula libentissime tradiderunt. Fuit enim priscis illis hominibus maxime persuasum, virtutem paternam in posteritatem infundi, morumque præstantiam esse claræ gentis indicem: quod est ab Euripide sapientissime dictum:

Egregia dignitatis indoles, nota
Insignis est nobis, generis amplissimi.

Hæc autem opinio tantum valuit apud antiquos, ut qui maximo

maximo loco natus esset, eundem continuo sperarent maxime fore virtutibus exornatum. Quod si cujusquam virtus adeo esset admirabilis, ut extra communem hominum sortem posita & collocata videretur; is humana cuncta despiciens, seque longe inferiora reputans, originem suam ad Deos auctores referebat. Hoc autem ut posset multitudini persuaderi, non tantum imperitia atque superstitio, quibus illa rudis antiquitas obligata erat, quantum virtutis admiratio faciebat. Fiebat enim illis verisimile, divino semine susceptum esse, quem cernerent divinis virtutibus esse cumulatum. Hinc illi prisci Heroes extiterunt, quibus Homeri Ilias referta est; inter quos nemo erat, qui non Deorum aliquem in suis gentilibus numeraret. Quæ opinio etiam effecit, ut Theseus, de quo ante diximus, Neptuni filius haberetur; Romulus item Martis. Alexander autem Magnus se multis post ætatibus Jovis filium dici concupivit: quod etiam de Scipione Africano existimatum est. Fuit enim de illo viro, rumore quodam vanissimo dissipatum, quod prius in Alexandro Magno vulgatum fuerat: Nempe, anguem immanem persæpe visum in matris cubiculo: eumque hominum interventu repente ex omnium oculis elapsum; neque postea unquam comparuisse. Inde consecuta est opinio ejusmodi, anguis illius concubitu Scipionis matrem gravidam esse factam. Quis vero est tam ignarus omnium disciplinarum, ut ista vera esse in animum inducat. Verum istud ab ea opinione minime falsa natum est, quæ magnam virtutem & excelsam magnis & claris natalibus assignat. Hinc jam facile potest perspici, quanto in honore fuerit apud priscos illos homines inclytum genus & excellens. Et merito quidem: Nam si quid in illa ætate extitit præclare gestum dignumque memoria sempiterna, plurimum ab hoc ordine ge-

ne gestum est, quod satis est manifestum vetera scripta memoria repetenti. Quis neget Heraclidarum gentem ita magnitudine animi præstitisse, ut Pelopidarum potentiam copiis exiguis fregerit, & rebus Atticis in ultimum discrimen adductis sæpe lucem attulerit. Quid hic Perseidas referam? Quid Æacidarum res immortalitate dignissimas? Jam si te Athenas animo converteris, ut res memorabiles videas, quæ ab illa civitate gestæ sunt: omnes maxima ex parte videbis, à viris maximo genere ortis, & majorum gloria concitatis editas esse. Ut enim reges præteream, quos singulari virtute fuisse constat, certe Clisthenes qui tyrannidis delendæ princeps extitit, Miltiades, Cimon, Aristides, Pericles, & multi præterea, quos infinitum esset recensere, à quibus tam multa suscepta sunt facinora, tum contra Barbaros, tum etiam adversum Græcos, omnes isti ferme in amplissima familia nati sunt. Idem etiam apud Thebanos & Spartiatas, & innumerabiles alias nationes accidisse comperies. Hæc vero omnia eo spectant, ut appareat, extitisse omni ætate viros quosdam egregios, ad quorum nutum & præscripta omnes suas actiones cæteri conformarunt.

In Brasilia hodie adhuc prisco illo ac ferino more victitant incolæ. Ibi enim tenebrosarum specuum inhospita receptacula inhabitant, quas vel arborum ramis aut strue lignorum, vel palmæ arboris frondibus ac foliis, ei regioni non ignotæ, ruditer contegunt, atque ita diversissimis mapalibus ab invicem segregati, dum occultis spelæis, ferarum in morem degunt, in beluinos etiam mores ab incunabulis degenerant; quo fit, ut tam difficulter rudimenta Christianæ religionis admittant, oleumque fere ac opera in erudiendis ipsis tam in fidei negotio quam etiam in moribus perdatur. Quamobrem Portugalenses ipsique adeo Jesuitæ eos

è spe-

è ſpelæis quaſi protractos in unum cogunt, ac tum demum religione & moribus feliciter imbuunt, id quod antehac præſtiterunt Pernambucci, Pyratiningæ, il Santo Salvatore, il Porto Securo aliiſque locis pluribus. His annumerari poſſunt civitates à laudatiſſimis potentiſſimisque principibus extructæ, ad quas inhabitandas peregrinos undequaq; populos adſcivere. Sic Græci & Phœnices, Alexander Magnus aliique reges ac principes quamplurimas urbes de novo extruxerunt, certaque nomina indiderunt. Hinc illæ, Alexandriæ, Ptolemaides, Antiochiæ, Lyſimachiæ, Philippopoles, Demetriades, Cæſareæ, Auguſtæ, Sebaſtiæ, Agrippinæ, Manfredoniæ, & noſtra ætate Coſimopolis & del Sole.

Cæterum poſt Alexandrum Magnum, qui ultra ſeptuaginta urbes extruxit, rex Seleucus in extructione urbium nemini cedit, qui præterquam quod tres illas in honorem uxoris, Apamias, ac quinque in memoriam matris, Laodiceas, quinetiam quinque in ſui ipſius monumentum ac memoriam Seleucias, dictas, præter has ultra triginta urbes magnificentiſſime extruxit.

CAPUT III.

De iis, qui ad facilius propulſandas iniurias lares in eundem locum conferunt.

INevitabili quandoq; neceſſitate coguntur homines, modo vitæ ac fortunarum ſuarum cura eos tangit, alibi ſedes ſuas figere, aliorumque auxiliis ſe munire, potiſſimum vero gliſcentibus tumultibus bellicis, è quibus plerunque damnum irrecuperabile, vitæque ac fortunarum pariter jactura, niſi mature declinetur, fere imminet.

Atq; huc referuntur potiſſimum montium anfractus, paludoſæ ſylvarum ſolitudines, inſulæ quamminimum inacceſſæ, quippe quæ certiſſimum afflictis præbent refugium.

Post universale illud orbis diluvium, tempore Noæ, cum timerent homines iterum periculum inundationis, solitarios recessus in montium fere cacuminibus petierunt, alii altissimas turres pyramidum instar extruxerunt, fore sperantes, ut si qua denuo inundatio terram obrueret, ipsi periculum hac ratione effugerent. Cum autem alterius futuri diluvii metus, de quo frustra erant solliciti, ex ipsorum animis paulatim aboleretur, tum demum de cacuminibus montium in planitiem se conferre cœperunt, ubi ex singularum familiarum radicibus, quas Deus immortalis conservarat, quasi stirpes primum fuerunt propagatæ, quibus domicilia tectaque sibi, ut ab injuria coeli ac ferarum animantium, tutiores essent, ædificare necesse fuit: & cum in eam multitudinem excrevissent, ut eadem regione contineri non possent, quippe domiciliorum conjunctione, vicos; deinde vicorum continuatione pagos auxissent; alio proficisci ac novas sedes quærere oportuit. Itaque locis ac regionibus, generisque proximitate disjuncti, cum nullis imperiis ac legibus tenerentur, uti quisque vi ac robore cæteris præstabat, ita finitimos de locis ac domiciliis depellere, aut fontis ac loci amœnitatem eripere, aut de pascuis dejicere conabatur. Ea vis à valentioribus illata, fecit, ut imbecilliores loca natura tecta ac munita conquirerent; aut arte ac prudentia munirent, ut se, liberos, uxores, familiasque suas ab aliorum injuriis, fossa, vallo, mœnibus denique tuerentur: inde oppida urbesq; constitutæ. Sic enim de rege Servio scribit Dionysius, in locis montanis firmissimisq; collibus perfugia quædam disposuisse, quæ Græci pagos appellant, quo se agrestes ex agris per hostiles irruptiones reciperent. Sed ne mœnibus quidem hostium vis arceri poterat, quo minus ii, qui se propugnaculis cinxerant, à potentioribus obside-

rentur. Fuit enim primum genus hominum rapinis, cædibus ac latrociniis deditissimum, & cui nihil esset prius, quam grassari & occidere, aut imbecilliores servitute premere, ut verissime Plutarchus in Theseo, cum historia sacra, Genes. 6. congruenter scribit. Ac multis ante seculis Thucydides, historicorum, qui in Græcia floruerunt, longe clarissimus, Græciam universam, ait, paulo ante sua tempora potentiorum latrociniis ac direptionibus infestam, nec propter latrocinia ullam in familiam contractam fuisse: sed qui terra marique obvios haberent, ab ijs sine contumelia quæri consuevisse: an latrocinium an piraticum exercerent? Nec tantum Plato ejusque discipulus Aristoteles latrocinium inter venationis genera posuerunt: sed etiam legibus Solonis (libro ultimo de Collegiis) latrocinandi causa societatem jure contrahi potuisse planum fit his verbis: ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι; quod Latinus interpres, cum absurdum ac falsum putaret, alio detorsit: nam quid aliud est, ἐπὶ λείαν οἴχεσθαι, quam prædari? Quin & Cæsar sua adhuc ætate de Germanis scribens, Latrocinia, inquit, nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque civitatis fiunt: atque ea iuventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant.

Hæc igitur latrocinandi licentia homines ad amicitias & societates coeundas adegit: nam principio sodalitia contracta fuerunt ab iis, qui quod ex eodem puteo seu φρέατος aquam haurirent, φράτορες seu fratres sunt appellati: inde quoque φρατρίαι dictæ: aut qui ex eodem fonte, quem Dores παγὰν appellant; unde pagi dicti sunt: ut Latini quoq; comissari dixerunt eos, qui in iisdem vicis, quos Græci κώμας vocant, convictu communi fruebantur, ut Festus scribit. Ex quibus perspicitur, societates hominum inter ipsos vitæ tutius commodiusque degendæ fuisse quæsitas: easque

primum ab eo, qui virum inter & uxorem intercessit, amore profectas. Inde fluxisse mutuam parentum ac liberorum pietatem; tum fratrum ac sororum inter ipsos caritatem; post etiam proximorum & agnatorum amicitiam; ac postremo affinium benevolentiam.

Atque hi cum nullo certo more traducerent, proindeque qui imbecilliores essent affligerentur, latrociniaque atque cædes infinitæ passim fierent, essetque adeo omnis vita innumeris malis circumventa: omnes ii, qui iniuriam acceperunt graviorem, confugiebant ad præsidium alicujus præstantis ingenio viri, in quo lumen æquitatis elucere prospexerant. Is cum miseros & supplices in suam fidem recepisset, studiumque suum extinguendi latrocinii, reprimendæque cædis, & injuriæ vindicandæ declarasset, & potentes cum tenuioribus pari jure retinuisset: eveniebat, ut omnes, qui otium & securitatem amabant, omnia vitæ præsidia in ejus virtute & imperio constituta putarent, quem animadvertebant esse justitiæ laude florentissimum. Aut si id non daretur, in tutissima, quæ videbantur, asyla sese recipiebant.

Sic cum Mauri Hispaniam hostiliter invaderent, tandemque miseræ servituti crudeliter subigerent, ij, qui ex lamentabili illa strage evaserant, partim in deserta atque impervios montium recessus, qui sunt in Biscalia & Aragonia, secesserunt, partim in septem civitatum insulam (à septem Episcopis, qui sedem inibi cum suis fixerunt, ita dictam) trajecerunt.

Depopulatio illa immanissima, qua magnus Tamerlanes ubique populos crudelissime afflixit, Persas eorumq; finitimos sedibus patriis (non secus ac fugatas aviculas) excedere coegit, inde alii in Taurum montem, alii in Antitaurum, alii in maris Caspii peninsulam aufugerunt. Atq;

uti

uti populi Istrici, cum Sclavi in Istriam irruptionem facerent, in Caprarias insulas solventes, Justinopolim inibi extruxerunt: eodem plane exemplo Galli, cum Longobardi Italiam hostiliter invaderent, eis Padum in loca palustria secessione facta, urbem Cremam construxerunt.

Etsi vero loca hæc, quæ jam diximus, adversus hostium irruptiones natura satis sunt munita, cum tamen nec fœcunditate soli, nec amœnitate, nec commerciorum frequentia præstent, nulli hactenus extiterunt, qui novorum ædificiorum structura accessionem inibi facere concupiverint. Quod si vero loca illa, ad quæ rebus, ut supra, stantibus confugitur, non tantum sunt natura munita, verumetiam ad varios usus humanos accommodari possunt, facile incolis, divitiis atque domiciliis augentur & locupletantur.

Hoc modo plurimæ civitates versus Orientem in Barbaria sitæ, in quibus præcipue numerantur, Salonica & Rhodus, maxima incrementa sumsere, ab eo nimirum tempore, quo Ferdinandus, Hispaniæ, & Emanuel, Portugalliæ reges, Judæos regnis suis ejecerunt. Sunt vero etiam in Anglia hoc nostro ævo civitates non paucæ, quæ ædificiorum & hominum numero intra paucos ab hinc annos mirifice excreverunt, ab eo nimirum tempore, quo primum Belgæ eo cœperunt migrare, adeo, ut vel saltem Lovanii aliquot mille Belgarum familiæ numerentur.

Circa annum Christi nongentesimum, cum Saraceni Genuam omnemque circa regionem, prædis, incendiis atque rapinis devastarent, Pisa urbs propter confluentem eo fugientium multitudinem, incredibiliter accrevit. Unde vero? Urbs nempe est non tantum natura ac ratione situs munitissima, verumetiam præter soli fertilitatem insuper variis commerciorum generibus commodissima.

Cum Attila impressione in Italiam facta, omnia devastaret ac crudelissime prosterneret, Longobardi maximo terrore concussi relictis sedibus in peninsulam maris Adriatici traiecerunt, ibique pro ratione loci oppida ac civitates, Exquilinum nempe, Heracleam, Palæstinam, Malamocco, constituta simul certa Reipublicæ administrandæ forma, extruebant. Cum vero postmodum à Pipino rege bello impeterentur, nec satis virium ad retundendos hostium impetus sibi esse cernerent, sponte excesserunt: atque iuxta Rialtum orbem collecti, consilium de Venetiis extruendis inierunt, cœptum feliciter, felicius continuarunt ac felicissime finierunt oppidum illud Venetiarum nobilissimum & laudatissimum, universo orbi decantatum.

CAPUT IV.

Quomodo Romani urbem Romam devastatione finitimarum urbium adauxerint.

ROmani urbis suæ gloriæ avidissimi semper omnibus nervis in hoc incubuere, ut æternam posteris patriæ memoriam relinquerent. Unde & prudentissime potentia sua usi referuntur. Nam, ut finitimos in urbem suam cogerent, astute consilio inito, rebellium oppida funditus evertere. Quo pacto Tullus Hostilius, Albam celeberrimam urbem vastavit. Tarquinius Priscus Cornicolo urbem divitiis omnibus abundantissimam exitio dedit. Servius Tullus Pometiam solo æquavit. Libertatis postea tempore Veios urbem post decennalem obsessionem fraude & astutia non vi occupatam diruerunt.

Itaque privati urbibus, & domiciliis pulsi, proinde sedibus destituti propriis, ne omnino de salute periclitari cogerentur, Romam pro patria profecti incoluere. Hoc modo excrevit Romana civitas, & tam opum quam civium

copia

copia, inter omnes totius terrarum machinæ caput extulit urbes, quemadmodum Poeta canit.

CAPUT V.

Nonnullos fuisse, qui alienarum urbium incolas suis adsciverint, narratur.

IDem ferme medium, paullo tamen mitius, in amplificandæ urbis processu, observarunt ante dicti Romani in eo quod populum devictum suo imperio iam subiugatum vel universum in urbem receperunt, vel maiorem saltem partem intra moenia admiserunt. Sic à Romulo Ceninenses, Antennates, Crustumini in civitatem pertracti fuere. Nulla autem gens civitatem Romanam adeo auxisse dicitur, quam Sabinorum. Quibus cum congressus Romulus, post longum ac diutinum bellum, pepigit fœdus cum ipsis hac conditione: ut Tatius Sabinorum rex cum populo universo urbem ingrederetur, & intra moenia urbis habitaret. Quam conditionem acceptans Tatius, Capitolium & collem Quirinalem pro habitaculo regio elegit. Hanc secutus viam Ancus Martius, Latinos consimili exemplo, Politorio, Tellena & Ficana urbibus evocatos ad urbem associavit, montemque Aventinum attribuit.

Tamerlanes Magnus Sarmacadam urbem amplissimam mirifice & populis & ædificiis opibusque adauxit, dum opulentiores ex iis, quos diversis præliis devicerat, illuc sedes suas figere adigebat. Quam rationem observantes Ottomanni, cum primum Constantinopoli potirentur, multa familiarum millia, ex devictis urbibus, earum potissimum, quæ in certis artificiis insigniter excellerent, utpote Mahometes II. Trebisunda, Selimus I. Cayro, Solymannus è Tauris, alii aliunde oriundos eo transtulerunt.

CAPUT

CAPUT VI.

De his, qui voluptatis gratia societatem habitandi contrahunt.

NON raro contigit, ut loci cujusdam amœnitate allecti, vivendi conjunctionem inierint homines. Amœnitas autem illa vel per se ac natura loco inest, vel arte comparata. Ad naturalem atque ingenitam amœnitatem accensentur: purus & incorruptus aër, jucundæ convalles, umbrosa nemora, idonei ad venandum tractus, amœna fontium susurramina, flumina salubria, & si quæ sunt alia, quæ hominis naturam afficiunt & recreant: cuiusmodi præcipue visuntur Antiochiæ in Soria, Damasci, Bursiæ in Bythinia, Siviliæ in Hispania aliisque locis pluribus.

Ad artificialem locorum amœnitatem referuntur: plateæ ædesque artificiose extructæ, theatra, fornices, stadia palæstræ gladiatoriæ, fontes arte diducti, monumenta, picturæ, pontes aliaque huiusmodi, quæ arte potissimum constant, spectantiumque oculos ac mentes mire afficiunt. Sic Thesbin urbem, visendi artificiosissimi Cupidinis simulacri gratia quamplurimi undique adierunt. Samum propter templum ibi magnificentissime extructum viserunt innumera hominum caterva. Alexandria propter Pharos insulam turrimque, quæ ibi visebatur, arte atque opere insigniter extructa, passim frequentabatur. Memphin Ægyptiorum urbem Pyramides in summum celebritatis culmen erexerunt. Rhodon gratia visendæ ingentis solis statuæ, quæ Colossus dicebatur, excurrerunt innumeri. Eorum, qui Babylonem ierunt, contemplatum mœnia à Semiramide extructa, vix putem iniri posse numerum. Si quando olim Romani se recreare vellent, Syracusas, Mitylenam, Smyrnam, Rhodum, Pergamum alio ve, ubi saluberrima esset ac-

ſet aeris conſtitutio cum amœnitate, quam & locorum natura & hominum inventa exhibebant, ſe receperunt. Atq; ut paucis omnia dicam, quicquid viſum ac reliquos hominum ſenſus afficit, adeoque omnia, in quibus hominum curioſitas acquieſcit, huc referenda veniunt.

Omnium Europæ totius urbium populoſiſſimæ hodie ſunt Roma & Venetiæ. Etſi enim hodierna Roma ab antiqua illa, qualiter à Publio Victore & ab Hanufrio Panuino ſcriptis exactiſſime demandata eſt, quæ ante annos aliquot in lucem miſſa erat, Clemente VII. pontificatum tenente, quam maxime diſcrepet, atque ex admirandis ædificiis & ſtructuris nihil hodie ſuperſit, præter exiguas reliquias & fragmenta mutilata, ex quibus antiquæ urbis ſplendorem, magnificentiamque & profuſos imperatorum principumque ſumtus, opificum divina ingenia & induſtriam ſtupere & admirari poſſumus: certiſſimum tamen eſt, quicunque eam urbem diligenter & accurate luſtraverit, ſolertique indagatione notaverit omnia, quæ in ea ſervantur à viris antiquitatum ſtudioſis, animadvertet fatebiturque, nihil uſquam gentiū ſpectari, quod cum Roma poſſit merito conferri. Atque hæc omnia magis commendari debent, quod præclari illi patritii & cives nihil habeant domi ſuæ, quod non liberaliter peregrinis videndum permittant, tanta humanitate, tanta comitate, ut etiam credere velint ab eisidem beneficium recipere, quod in eos ultro conferunt. Quis obſecro unquam literatus excluſus eſt ab ædibus clariſſimi illius patritij Romani Fulvij Vrſini? quis unquam ab eo ſine aliqua beneficentia dimiſſus eſt? quis unquam inviſit Marium Delphinum, quin ab eo diſceſſerit cum ſingulari fructu & delectatione? Omitto perſonas illas Eccleſiaſticas, Cardinales, Archiepiſcopos & ſacerdotes illuſtriores, qui

C pro-

propter dignitatum quibus funguntur amplitudinem, communicare colloquia non semper possunt cum hominibus privatis & peregrinis. Tanta enim in ijs est facilitas, ut neminem à suis ædibus arceri patiantur, sed domesticis severe injungunt, ut amice & comiter omnia communicent poscentibus, eosque in cœnacula, hortos secretioraque conclavia admittant, potissimum bonarum literarum studiosos, ut contemplentur, admirentur & notent quicquid spectatu dignum est: non solum marmora exquisita & pretiosa, vasa, statuas, tabulas, numismata & signa gemmis exsculpta, sed etiam ipsas bibliothecas exacte perlustrent, libros ex antiqua papyro, membrana, intestinis corticibusq; confectos revolvant, ac sese contemplatione tam excellentium rerum, si fieri posset, expleant & satient. Quis vero est tam in Gallia, quam in Germania, qui ignoto fores suæ domus apertas esse patiatur, vel illi videnda præbeat, quæ ornamenta possidet? Nemo sane, nisi sint aliqui viri docti qui eruditione faciliores redditi sint, & erga peregrinos mansueti, quibus tamen non sine supercilio & morositate sese communicant nisi dignos hoc officio prius judicent. Et dum de hospitum dignitate dedignantur inquirere; indigne à se expellunt eos, quorum studio & curæ satisfacere esset consultius.

Cæterum quo de humanitate Romanorum ac facilitate in exhibendis, quam penes se habent, monumentis verius constet, referre huc libet Jacobi cujusdam Boissardi testimonium, quo sibimetipsi hujusmodi humanitatis officia Romæ exhibita fuisse prædicat: Memini, inquit, magnificentissimum illustrissimumque illum Antistitem Pium Rudolphum, Cardinalem Carpensem (qui, quo tempore Romæ eram, in Quirinali possidebat hortos amœnissimos, omni-

mnibusque antiquis marmoribus refertissimos) singulare humanitatis argumentum in me contulisse. Dum enim eo venissem cum aliquot studiosis, ut admirandam palatii structuram, statuasque, columnas, obeliscos & aras antiquas viderem, neque possem illa omnia tam brevi temporis spatio, quod mihi concedebatur, describere (nondum enim tanto viro innotueram) sociis relictis abdidi me inter viretorum umbracula, latitans donec omnes horto exivissent. Clausis tandem horti ostiis, reliquum diei, quod superfuit, impendi in delineatione priscarum inscriptionum, ac totam noctem illic exigens sub arboribus, cum primum illuxit, ad opus cœptum redij: cumque illic hærerem attentus in descriptione cujusdam marmoris, Cardinalis suorum aulicorum numero & comitatu stipatus, hortum ingressus est. Illi, cum ex remotiore loco me fuissent intuiti, substiterunt attoniti: nescientes, qua ratione omnibus insciis domesticis eo irrepsissem. Confestim ad me duo accurrunt, qui sciscitarentur, quomodo & quando eo venissem. Ego licet non mediocri formidine percellerer, composita tamen ad fiduciam fronte, mihique nullius doli vel criminis conscius, rogavi ut tantillum expectarent, donec absolvissem descriptionem alicujus monumenti, quod cœperam: qua ad finem perducta, tanquam re bene gesta, ordine explicavi meam historiam: ut vespere superioris diei in hortos essem exceptus cum aliis peregrinis, à quibus postquam paulo longius, quam par erat, secessissem, lecturus & designaturus quædam antiqua scripta, illi me relicto discessissent: cumque paulo post egredi conarer, omnia clausa me invenisse, coactumq; illic pernoctasse: Quod tamen absque ullo tædio mihi accidisse dicebam, capto & occupato in perlustratione tam excellentium rerum, quæ in toto hortorum ambitu latissime

conspiciebantur. Illi cum risu ad Dominum regressi narrarunt, quicquid mihi accidisset; tantumque abfuit, ut durius exciperer propter id factum, ut Cardinalis mei misertus, quod absque cœna sub dio pernoctassem, jusserit mihi jentaculum præparari, ne nimia inedia mea valetudo offenderetur: summaque cum delectatione revolvit meas chartulas, laudavit industriam meam, & voluit ut deducerer in ejus palatium, quod amplissimum habebat in urbe plana, ad campum Martium. Permisit quoque ut omnia, quæ illic essent, viderem, & pugillaribus ad id præparatis, quæcunq; placerent, exciperem. Ego postea, ut gratus viderer erga tam beneficum principem, exemplar omnium, quæ domi suæ mihi communicata erant, diligenter exaratum illi obtuli libello uno comprehensum: quem non solum hilari fronte excepit, sed donum dono compensans, numismata antiqua mihi largitus est duo aurea, duodecim argentea, & totidem ahenea, cum parva Apollinis ærea statua altero brachio manca. Non absimilis humanitas mihi exhibita est à clarissimo viro Maria Delphino. Ad eum enim eadem hebdomada cum tertio deduxissem scholasticos aliquot Germanos & Gallos (qui Patavio & Bononia simul venerant Romam) ut ejus ædes omni antiquitatum ornamento celeberrimas lustrarent; iterumque alii adventassent, meamq; operam flagitarent amicorum literis mihi commendati; illis meum officium sine pudore non audebam recusare, verebar interim gravis esse tanto viro, & illius facilitate abuti. Ad eum igitur me festinus contuli, veniamque humiliter deprecatus, rogavi ut mihi hanc importunitatem condonaret, coacto gratificari meis conterraneis: in quorum præsentia petivi, ut ne mihi succenseret, quod toties repetita reversione illius graviores occupationes interrum-

perem.

perem. Vir bonus & candidus meam formidinem joco excipiens: Quid ais, inquit, mi Boissarde? itane me durum & inhumanum existimasti, qui tibi officium hac in re recusarem, in qua beneficium mihi à te non exiguum tribuitur? An es nescius, tua opera Marii nomen extendi usque ad postremos septemtrionis terminos, quod alioqui coerceretur intra Romanorum mœnium pomæria? nisi hospites isti viri nobiles & literati me inviserent, mea contemplarentur & admirarentur, domumque reversi, quæ apud me vidissent, enarrarent. Fac, mi Boissarde, ut veniant, neq; quenquam à meis arceas foribus, quem potissimum virum bonum modestumque & studiosum antiquitatis agnoveris. Nemo certe est quem non libentissime excipiam, humanissimeque & humaniter tractatum dimittam. Hæc postquam dixisset, introductis in Musæum hospitibus, comiter videndos exhibuit stateres antiquos, & infinitum numismatum exquisitissimorum numerum, sardonychas, jaspides & gemmas singulari torcumate sculptas. Ostendit præterea nobis ingentem cippum marmoreum, qui olim, ut inscriptio prodebat, terminus erat vineæ Trajani imperatoris extra urbē. Hunc ut suo loco restitueret Gentilis Delphinus Marij pater, ingenti pretio vineam redimere conatus est, neque à possessore venditionem extorquere potuit. Marius post patris mortem eodem studio flagrans fundum dupilci pecunia coemit, & cippum in antiquum locum transtulit. Hucusque Boissardus; quæ ideo hic memoro, ut ostendam, quantum humanitate & facilitate Romani superent cæteras quascunque nationes, dum hospites peregrinos tam prompte & comiter excipiunt.

Porro non pigebit huc referre, nec lectorem pœnitebit cognoscere, quæ hodie adhuc memoratu ac visu digna

Romæ visuntur. Ac primum, ut ab ea parte incipiam, qua per Hetruriam, Romam itur, occurrit primo Porta Vaticana, quæ Castello S. Angeli est contermina, juxta quam prata Quinctia, Tyberi & Vaticalis collibus ac Strozziorum vinea clausa. Eo se frequentissime Romana juventus conferre solita est, deambulationis oblectationisque gratia. Voluptati enim præ cæteris omnibus hic locus tributus est. Qua autem ingressus in urbem patet, porta Ælia, quam Castelli vocant, prope se extollit ingens illa moles Adriani imperatoris, quam extra Vaticanam urbem extruxerat, ut in eo sepeliretur: & in eadem Antoninorum cineres reconderentur. Hodie Castellum S. Angeli dicta, quod ut fama refert, angelus exerto gladio visus est urbem eo loco defendere: ideo nostro tempore ingens statua angeli marmorea in summitate molis reposita est, ut nomen arci confirmaret. Ab hac arce deambulacra secreta fornicato opere protenduntur usque ad palatium Pontificum, quod in colle Vaticano structum est, vocantque Curritorium: per quod Pontifices urgente necessitate, dum obsiderentur, occulte se possent subducere, & tuta fuga ex palatio in hanc arcem se recipere.

Castello S. Angeli vicinus est pons Ælius, factus ab Ælio Adriano prope regionem Vaticanam: per quem in suum sepulcrum transitus esset facilior, ad funera eorum, qui in tam magnifica mole sepelirentur, procuranda. Hodie pons Castelli vocatur, per quem ex urbe in Burgum via protenditur ad palatium summorum Pontificum. Inde sub Ælio, medio Tyberi conspiciuntur è regione xenodochii S. Spiritus, ruinæ pontis triumphalis, qui olim triumphis sacer fuit. Imperatores enim de exteris nationibus & provinciis triumphantes, hoc ponte pompas solennes in Capitolium agebant.

Huic

Huic proximum est Burgum recte ducens ad palatium Pontificum, quo loco olim ante Alexandri II. tempora sylva fuit, sive lucus Vaticanus, qui erat insignis sepulcrali pyramide Scipionis Africani. Nunc aliquot ædificiis illustribus atque diversis ornamentis, insignibus nempe palatiis conspicuum. Quorum illud, quod assurgit prope S. Catharinam, Cardinalis fuit Dandini: in eoque monstratur caput elegans Agrippinæ matris Neronis pectore vestito: Hadriani Imp. & Antinoi Bithini juvenis formosissimi, quem Hadrianus in delitiis habebat atque alia insuper multa. Superius ad dextram est palatium Cardinalis Roberti Strozzæ; ubi præter infinita ornamenta notatu digna ostenditur armamentarium splendidissimum, omni genere armorum exornatum, tam nostratium, quam exterarum nationum; maxime Indorum & Americorum: ut sunt clavæ & gladii lapidei & lignei, quibus etiam chalybs scinditur; diversa vestimenta, pilei, cassides, perizonia, periscelides, & balthei clypeique, ex plumis artificiosissime composita omnia, tantâque industria elaborata, ut sine admiratione nemo ea satis contemplari potis sit. Duo etiam ibi monstrantur Aleriones sive aves Paradisi, quas Apodes nominamus. Harum corpora sunt tenuia, quasi ex xylo vel bombice; plumis oblongis versicoloribus & quæ colorem iridis cœlestis referunt & mutant, dum aviculæ corpus invertitur, nunc aurum, nunc purpuram viridemq; Smaragdum, & Saphyri cyaneam repræsentantes formam, vel eam gemmam, quam opalam vocamus. Sunt & alia in Burgo palatia, ut Campegiorum, ad dextram, & ex opposito Parisinum; utrumque picturis & tabulis elaboratissimis instructum. In domo Petri de Radicibus in eodem Burgo, præter Bacchum integre nudum & tres Musas longis institis amictas, monstratur etiam

jam caput senis, quod dicunt esse Caroli Magni: sed quod longe dissimile est illi Caroli Magni effigiei, quæ in Prætorio demonstratur Norimbergæ.

Sinistram ibi plateæ partem prope partem S. Honufrii, Palatium Cæsianum occupat; ibi monstratur effigies Hippolytæ Amazonis, quam Michael Angelus Banarotus Florentinus, nostri seculi pictor, sculptor & architectus excellentissimus, mirifice laudat, utpote in qua summum videatur artificium & proportio perfectissima. Huic areæ sive corti adjacent amœnissimi & spatiosissimi horti, qui in quatuor areas latissimas distincti sunt, ac singulæ fontes præbent limpidos, quibus statuæ superimpositæ sunt. Atq; hic effigies & sculpturæ artificiosissimæ videntur, utpote Bacchi, Fauni, Neptuni, Apollinis, Agrippinæ, Palladis, Hermaphroditi cujusdam nudi, Jovis Hammonis, Pompeji Magni, Demosthenis, Speusippi, Veneris Romæ triumphantis de Dacia victa, aliaque signa antiqua, quæ spectantibus singularem præbent delectationem.

Paulo altius attollitur ædificium rotundum testudinatum, quod Antiquarium vocant, à diversis signis & imaginibus marmoreis, quæ in eo continentur. Ubi præter alia simulacrum est Satyri, cui assidet juvenis inflans fistulam septemplicem. Nusquam gentium videtur statua elaboratius facta vel venustior. Scopæ dicitur opus.

In Palatio pontificum, in quod relicta Lateranorum Basilica propter amœnitatem sese receperunt pontifices (cujus amplitudo tanta est, ut oppidi potius justam magnitudinem æquet quam domus) ornamenta exquisita tanta sunt ac talia, ut admirari potius quam recensere ea quis possit. Inprimis vero sacellum xysti, quod altissimum latissimumque templũ æquat amplitudine, hic annotare & contempla-

templari necesse arbitror. In hoc solet fieri novi Pontificis electio, congregatis in hunc locum Cardinalibus omnibus, & Ecclesiæ Romanæ præfectis, in sede vacante & interregno, sententiæ & suffragia ab unoquoque excipiuntur & referuntur in publicum. In huius sacelli pariete, qui attollitur pone summum altare, videtur pictura illa admiranda Michaelis Angeli Bonaroti, qua extremum Christi judicium expressum est, tanta arte, tanta venustate, ut nihil elaboratius, nihil perfectius, aut absolutius toto mundo videri possit. Sunt etiam in hoc palatio horti, qui propter collium Vaticanorum amœnitatem, Beluedere nominantur. E simulacris, quorum infinita ibi visuntur, Michael Angelus summe laudat illud Herculis, quod est ad partem inferiorem statuæ Veneris cum Cupidine colludentis, idque omnium, quæ Romæ videntur, absolutissimum esse asserit. Atq; præter hoc etiam statua Laocoontis, cum duobus filiis, quos gemini dracones implicant, & flexuosis voluminibus intricant. Hoc opus est omnium, quæ toto orbe videntur, absolutissimum, teste Plinio, atque hanc statuam Michael Angelus dicit esse miraculum artis singulare, in quo divinum artificum debeamus suspicere ingenium potius, quam ad imitationem nos accingere. In adjacente cænaculo, sub testudinato receptaculo, est alia Cleopatræ statua quasi morientis, tanta arte sculpta & perfecta ut per medias vestes tenuissimas, quæ ex marmore factæ sunt pretiosissimo, videatur corporis forma numeris omnibus absolutissima. Et quid multis? verbis exprimi non potest, quanta loci pulcritudo, quantum singulorum, quæ ibi videntur, pretium & quantam admirationem spectantibus moveant.

Quid de bibliotheca Vaticana, quam Nicolaus V. stabilivit, memorem? quam, qui lustraverit diligentius, in ea nihil desiderabit, quod ad admirationem, curā aut studium

viri literati facere possit. Tam multi sunt in ea libri ex membranis, linteis, corticibus, & antiqua papyro, ut Ægyptiorum illam Ptolomæi bibliothecam superare non sit dubium.

In platea media, quæ latissime expanditur ante Pontificias ædes & S. Petri delubrum, obeliscus ille Vaticanus integer ex lapide ophite, cujus altitudo est pedum 170. præter basin, quo continet pedes 37. Obeliscus in inferiori parte latus est ped. 12. in superiore vero octo. Fuerat ante paucos annos erectus ad sinistrum templi Vaticani latus in circo Neronis: sed Sixti V I. P. M. beneficio inde translatus est in mediam plateam, loco celebriori, opera Dominici Fontanæ, architecti Comensis: quod contigit anno 1586. nescio an in hoc magis admirari debeamus audaciam architecti, quam artis efficaciam: qua potuit saxum tanti ponderis suo loco movere, & alio transferre sine ruptione. Solus enim obeliscus præter basim superat pondus 956148. librarum: præter vectes, repagula, cingula, & harpagines ferreas, quibus oportuit tantam molem lapideam cingi, ut posset facilius comprehendi, & alio moveri: quæ omnia decies centena millia quadraginta duo millia octingentas & viginti quatuor libras æquabant.

Non procul ab hinc est xenodochium sive hospitale S. Spiritus, ab Innocentio III. primo ædificatum, postea multis ædificiis ampliatum Sixti IV. sumtibus; pauperum & hospitum peregrinorum usibus & necessitatibus dicatum est. In eo, sicut & in Laterano, diligentissime ac summa cura tractantur hospites, ægroti maxime: ad quorum commoda pharmacopolium omnis generis medicamentorum instructissimum erectum est, medici experientissimi ac fidelissimi constituti sunt, qui advenarum usibus fidelissimam

præ

præstant operam. Fitque sæpius, ut non solum pauperes & egeni sese eo transferant, sed etiam opulentiores & ingenui cives, qui familiam non alunt, ut curentur exactius, in hoc xenodochio suis sumtibus tractantur. Opus Christianæ charitati ac dilectioni proprium.

In monte aureo (qui ita vocatur à sabulo scintillante tanquam aurum, quod illic nascitur) structum est templum S. Petri, omni picturarum elegantia ornatissimum. In quo etiam erectum est insigne Julii III. P. M. sepulcrum, quod sibi dum viveret, struxit: conditus tamen jacet in Vaticano, loco humili & inglorio.

E regione Naumachiæ sive Arsenalis, ubi olim omnia instrumenta bellica, quæ ad classes instruendas erant necessaria, reponebantur (hodie vero vinum venale ibi proponitur, quod ex Ostia navigio per Tyberim in urbem invehitur) paulo inferius pontem Aurelium, (hodie Ponte Xysto) reliquiæ adhuc quædam conspiciuntur pontis sublicii, qui olim ligneus fuit, quo tempore Horatius Cocles impetum sustinuit hostium, dum pons dejiceretur, ne per eum in urbem irruerent Hetrusci. Hunc postea lapideum struxit Æmilius Lepidus. Ex eo præcipitatus est in Tyberim Heliogabalus, saxo ad cervicem alligato.

De insula Tyberina fama est, excrevisse eam olim ex segetibus Tarquinii Superbi in alveum fluvii conjectis; ad quas paulatim arenarum cumuli & excrementa urbis sunt addita, successuque temporis emersit terra, quæ firmari cœpit, & solidiorem sumens basim ædificiis in ea struendis facta est commoda. Lata quidem non est admodum, sed stadia duo sua æquat longitudine. Æsculapio sacra fuit antiquitus hac de causa. Cum Romani contagiosa lue laborarent, Apollinis oraculo jussi sunt ex Epidauro Romam Æscula-

sculapium accersere: qui in specie serpentis ex ara templi prosiliens, in naves legatorum Romanorum, quæ in portu erant, tortuosis repens voluminibus, magna spectantium admiratione conscendit. Cumque ad Ostiam pervenisset, per Tyberim in urbem appulsa ad hanc insulam consedisse fertur, neque inde potuit navis abstrahi: quæ res argumentum Romanis dedit, Deum velle coli eo loco. Ideo ex senatusconsulto illic templum erectum est, quod hodie S. Bartholomæo sacrum est, videturque adhuc in fine inferiore insulæ navis illius forma, quæ ex lapide formata erat: & quam inundatio fluminis rapidior superioribus annis detexit.

Dignus etiam vel maxime visu est hortus Cardinalis Farnesii in Transtyberina urbe, variis statuis illustris. Nec procul abhinc in templo Jovis, quod nunc Joannis Baptistæ nomen habet, duo adhuc marmorei tripodes triangulares servantur, qui religiose ad aram Jovis adstabant.

Carceres plebis eo loco fuerunt, ubi hodie est ædes S. Nicolai in carcere, quod templum erat Pietatis à M. Attilio Glabrione dicatum: propterea quod in eo carcere filia patrem in vinculis arctatum multis diebus aluit proprio lacte.

Pilati domus (si vulgari famæ fidem habemus) ibi fuit, ubi prope pontem senatorium (qui nunc est S. Mariæ Transtyberinæ) altissimæ conspiciuntur ruinæ, sed revera si quis eas contempletur attentius, cognoscet illic fuisse lavacra, sive sudatoria Laconica: quod ex caminorum canalibus frequentibus, qui undequaque parietibus inserti sunt, facile judicatur.

Templum Fortunæ virilis adhuc fere integrum est & illæsum, longo utrinque columnarum ordine: nunc S. Mariæ Ægyptiacæ sacrum est. Quidam hoc asserunt fuisse Pudicitiæ

dicitiæ matronalis delubrum: in quo fuit Bucca veritatis, quæ statua erat marmorea, exertis labris, in cujus os Volaterrani reguli filia manum inseruit, ut suam virginitatem impollutam probaret, cum ab anu Fesulana de stupro accusaretur. Quod cum paulo post idem tentasset alia puella ejusdem criminis rea, simulacrum os strinxit, & impudicæ dextram truncavit. Saxum illud amplum & rotundum ex porphyro; in cujus medio leoninus extat rictus, quod ante scholam Græcam erectum est, hodie Bucca veritatis appellatur. Quia tamen in urbe, quamplurima ejusmodi animadvertuntur, ex diversis marmoribus, stultum est ad buccam veritatis hæc applicare, quæ ad stillicidia & receptacula aquarum pluviasium servivisse verisimile est. Atque in hac vicinia etiam quædam sunt domus, in quibus spectantur multa egregia antiquitatis monumenta. Ostenditur etiam posteriore Capitolii parte præcipitium quoddam, Tarpeia rupes, quæ recta spectat Vestæ aram: ex hac Manlius affectatæ tyrannidis reus, edicto senatus præcipitatus est.

Domus Ovidii ostenditur inter eas ruinas, quæ sunt non procul à templo S. Mariæ della consolatione: alii dicunt fuisse in vico Jugario prope portam Carmentalem ad radices Capitolii, prope forum holitorium: ubi quoque Valerius Amerinus habitavit, & Opis & Saturnus ædes habuerunt.

Templum Vestæ, quod à Romulo post urbem conditam est ædificatum inter Capitolium & Palatinum, fuit eo loco, ubi nunc est templum S. Mariæ delle Gratie (alii S. Mariæ della Consolatione volunt) in eo Vestales virgines ignem sacrum & inextinctum custodiebant: & Palladium, quod erat simulacrum Palladis ligneum versatilibus oculis olim ab Ænea ex Troia, cum penatibus Ilii in Italiam de-

portatum. Hoc templum Deæ cum conflagrasset, ex incendio ereptum Palladium translatum est in Veliam, ubi est delubrum S. Andreæ in Pallara.

Templo S. Georgii in Velabro adjacet Arcus Boarius, totus marmoreus, artificiosissimis sacrificantium figuris insignitus. Erectus olim in honorem Septimii Severi & M. Aurelii Impp. ab argentariis & negociatoribus. Cui vicinum est templum Jani quadrifrontis quadratum, & in unaquaque fronte porta amplissima, superiusque duodecim receptacula, quibus olim mensium simulacra continebantur. Janus enim sacrificiorum princeps apud antiquos est habitus; ob id multa olim fuerunt Romæ templa Jano sacrata, è quibus illud maxime claruit, prope portam Carmentalem juxta theatrum Marcelli, quod Numa erexerat: habuitque tantum duas portas, quæ pacis temporibus claudebantur, bello autem relinquebantur apertæ. Hoc ter tantum clausum fuisse prodiderunt historiæ. Primo à Numa conditore. Secundo à T. Manlio Consule. Tertio ab Augusto Cæsare, post bellum Actiacum. Suetonius refert, à Nerone quarto fuisse clausum: quod ex ejusdem Imperatoris numismatibus probatur, in quorum aversa facie legitur: PACE POPULO ROMANO UBIQUE PARTA JANUM CLUSIT. Hodie templum hoc S. Catharinæ sacrum est.

Herculis Victoris fuit olim templum è regione scholæ Græcæ versus Tyberim, ubi hodie videtur adhuc ædificium rotundum fornice tectum, dirutum fuit à Sixto IV. P. M. In hoc templum neque muscæ neque canes, ut fama prodidit, ingrediebantur: tanta fuit veneratione apud antiquos, & hanc causam referunt. Cum Hercules cum victimariis Jovi sacrificaturus esset, & à muscis molestaretur, myagrium Deum muscarum rogasse fertur, ut muscas à carnibus arceret:

ret: clavum autem suam ad templi fores appendit, quam canes formidabant; neque ostio audebant appropinquare. Sacris, quæ in eo fiebant, non aderant mulieres, neque servi neque liberti, sed liberi tantum liberisq; parentibus nati.

Aræ maximæ, quæ prope scholam Græcam ab Hercule fuit erecta, prope quam Æmilius ædificavit Pudicitiæ patritiæ fanum: in quod cum ingressa esset Virginia nobilis quidem, sed plebeii viri uxor, à reliquis matronis ejecta est: quæ offensa propter repulsam, in vico longo Pudicitiæ plebeiæ templum erexit, à quo patritiæ quoque matronæ arcebantur. Nulla horum hodie extant vestigia.

Mons Aventinus diu infamis & inauspicatus habitus, quod Remus in eo cæsus esset, à Sabinis habitari cœptus, hodie antiquum nomen retinuit. In cujus vertice, Dianæ templum ab Anco Martio erectum, nunc S. Sabinæ sacrum est. Prope hoc templum Bona Dea delubrum habuit, nunc S. Mariæ Aventinæ dicatum. Nec procul ab hoc templo domum olim habuit Julius Cæsar: ex hac Calpurnia Cæsaris uxor, cum se ad sacra nocturna Bonæ Deæ cum reliquis matronis contulisset, illius amore captus Clodius habitu muliebri tectus eo se contulit: cumque loci ignarus huc & illuc vagaretur, ut amicam quæreret, neque virorum ulli sacris Dei liceret interesse, nescius, quas ceremonias deberet servare, ab ancilla proditus est. In summo Aventino Hercules Victor fanum habuit, quod hodie dicitur S. Alexij.

Thermarum Decianarum, Varianarum & Trajani, ingentes hodie adhuc extant ruinæ, prope templa, S. Priscæ, S. Alexii, & ad munitionem Farnesiam & portam veterem Tergeminam, in vinea Francisci Albertini, civis Romani.

Remoria vocatur is locus, ubi Remus cum suis auspicatus est: qui priscum nomen hodie retinet: vocantq; Romani

mani Remoriam viam, quæ à Circo maximo per dorsum Aventini recta ducit ad munitionem Pauli III. Farnesii, in ea cæsus est à Celere Remus, Romuli jussu, & ibidem sepultus.

Spelunca Caci eo loco fuisse dicitur, ubi rupes aspera & excesa, locusque acclivis cernitur, spectans Tyberim, è regione S. Mariæ Aventinæ. Hunc cum mactasset Hercules, quod boves, quos ex Hispania devictis Geryonibus captivos abduxerat, adversis caudis in id antrum traxisset: ibidem aram Jovi inventori erexit, ubi postea templum erectum est Herculi. Ad hoc præcipitium fuerunt olim Furcæ Gemoniæ, ubi facinorosi & scelerati uncis tracti immaniter trucidabantur. Ad has Vitellius Imperator furca sub mento applicata, & vestibus ad nates usque turpiter laceris, Vespasiani jussu necatus est; quod paulo ante Sabinum Vespasiani fratrem è vivis sustulisset.

Porta Tergemina antiquissima ex opere latericio adhuc hodie fere integra videtur ad Aventini radices prope Tyberim, ad vineas, quæ Trajani thermis adjacent. Per hanc portam exiverunt urbe Tergemini fratres Horatii, ut contra Curiatios Albanos pro patriæ libertate decertarent; quibus cæsis, ac duobus fratribus amissis, Horatius ovans in urbem regressus est.

Mons testaceus horreis Diocletianis centum & quinquaginta cellis, sed ruinosis, conspicuus adjacet, qui ex vasta congerie vasorum fictilium erectus est. De hac urnarum coacervatione variæ feruntur opiniones. Quidam existimant montem hunc (qui in circuitu suo fere duo millia passuum continet, & in altitudine plusquam centum & sexaginta pedes) in tantam vastitatem insurrexisse ex fragmentis ollarum, quæ à figulis eam urbis partem circa flumen incolen-

colentibus congerebantur, ne si in Tyberim projecta essent, fluvii cursum impedirent, vel si in agros vicinos essent exonerata, locorum obessent fertilitati. Quidam, sed inepte prorsus, eum vocant Montem d'ogni terra: fabulantes conjectura ridicula erectum fuisse ex vasibus diversarum nationum, quibus tributa Romam importabant. Et vasa in eum locum memoriæ causa detrudi jubebantur. Olim Circus Olympicus totum id spatium loci complectebatur, quod Testaceum montem continet.

Ad portam Ostiensem adhuc integra conspicitur Pyramis C. Cestii Septemviri Epulonum. Structa est ex candido marmore, saxis ingentibus & quadratis. Quamvis autem in ejus frontispicio, quod Testaceum spectat, majusculis literis nomen C. Cestii referat: volunt tamen doctiores, hanc Pyramidem fuisse sepulcrum commune omnibus Epulonum septemviris. Erant enim Epulones, qui curam gerebant conviviorum, quæ fiebant diebus festis & solemnibus sacrificiis in honorem Deorum.

Huic Pyramidi vicina est porta Ostiensis, quæ nunc S. Pauli dicitur. Extra hanc portam statim se offert templum illud splendidum, quod D. Paulo dicatum est. In quo quatuor sunt ordines columnarum ingentium marmorearum, Dorico & Corinthio opere: præter alias innumeras, Atticas & Jonicas, quæ totum chori sustinent ædificium. Neq; ullum invenias Romæ templum, quod columnarum frequentiore numero, vel exquisitioribus marmoribus sit excultum quam hoc.

Ostiensi via ad Tyberim relicta, pons se offert ad lævam, rivo non admodum magno superjacens. A quo semita sese extollit in colles vicinos, ducitque ad eum locum, qui vocatur Tre fontane. Templum est antiquum, ante cujus por-

ticum porphyriticæ extolluntur columnæ preciosissimæ; variegatæ enim sunt venustissime rubro ac cinericio colore. Intrinsecus ostenduntur tres fontium scaturigines: quarum aquæ sacrosanctæ vulgo existimantur, ac morbis multis mederi. In eo loco Paulus Apostolus sub Nerone truncatus capite creditur.

Ad finem Parionis sive Hyperionis vici, ad quem à Strada Julia transitur, sunt Arianæ ædes amplissimæ: ad quarum angulum sita est tota illa urbe, imo toto orbe celeberrima Pasquini statua: cujus factum celebratur toto fere anno, sed maxime in die S. Marci. Ad hanc solent Romani affigere scommata & famosa epigrammata: quibus innotescit omnibus, quicquid joci aut vitiorum tota urbe solet committi inter principes ac matronas nobiliores: plerunque cum infamia ac dedecore multorum, cum Satyrica illa scripta nullius nomini conditionique parcant; imo etiam sæpissime summorum Pontificum gesta, joci ac secretiora dicta in eo loco publicantur, & Cardinalium collegium turpi sanna plerunque sugillatur.

Haud procul inde vastum illud palatium Cancellariæ quadrato ædificio, ac totum ex Tiburtino lapide constructum: hoc ædificatum est ex ruinis Amphitheatri Titi Vespasiani, quod Coliseum vocant. Ne tamen hæc tam munifica structura prorsus deleretur, Pontifices voluerunt aliquam ejus partem relinqui superstitem, ut ex ea appareret splendor integri ædificii. Erectum est ibi inter alia egregium Bacchi nudi simulacrum, redimiti pampinis & uvis, & cum Satyro colludentis: Bacchus hic dicitur sculptus à Michaele Angelo Bonaroto, cum primum Romam juvenis venisset Florentia: eo tempore primum locum inter pictores totius orbis facile obtinebat Raphael Sanctius Urbinas.

Is cum tacite Bonaroti famæ invideret, & illius honorem crescentem studeret subvertere, Michaelem non latuerunt Sanctii consilia, cumque Florentino esset ingenium elatum & in vindictam pronum, ex adversarii judicio sibi famam apud Romanos stabilire constituit, opera multorum amicorum, maxime Cardinalis Capoferrati, qui illum dum vixit, perpetuo dilexit & fovit. Bonarotus igitur ex antiquo marmore, quanta potuit arte & industria hunc formavit Bacchum, perfectamque statuam uno mutilavit brachio, quod penes se servavit, & in basis statuæ, excavata lacuna suum inscripsit nomen, quod litocolla cooperuit, opusque quod clanculum elaboraverat, jussit terra recondi in vinea cujusdam civis, qui in ea domum paulo post structurus erat. Cumque anno sequente simulacrum hoc esset repertum ab iis, qui fundamenta domus jaciebant, ut solet Romæ fieri, statim adplaudi cœptum est, & advectum ante Pontificis Palatium, laudari à multis, & cum aliis conferri, ac multis præponi. Solus Michael dissimulatum suum opus laudare quidem, sed in eo non deesse, quæ possent reprehendi, dicebat. Tunc contentione inter illum & Sanctium orta, inverti basim jussit, suum nomen ostendi, & brachium quod avulserat novum applicari statuæ, quam calce cimento linieverat prius, ut hunc situm ex antiquitate contraxisse videretur. Factumque est, ut Bonarottus summum honorem apud Romanos ex Sanctii sententia fuerit adeptus.

In foro Farnesiorum, quod la piazza del Duca vulgo nuncupatur, est amplissimum magnificentissimumque palatium, quotquot in urbe videntur, à Paulo III. P. M. Farnesio summis impensis extructum, ac multis statuis insigne. Ex cujus opposito sunt ædes Norciarum, diversis inscriptionibus antiquis insignes & elegantissimo illo Adonide nudo,

integro & baculum tenente: alii Meleagrum esse dicunt, propter caput apri adiacentis, & canem, qui spirare videtur. Inventus est in Janiculo monte in vinea: eius pretiū quinq; millibus ducatorum æstimatur, nulla statua tota Roma videtur magis integra: nusquam gentium antiqui operis statuæ tanti emuntur, quam Romæ. Omnes enim istorum ornamentorum ita sunt studiosi, ut in iis conquirendis videantur invicem decertare sumtibus & curiositate. Videtur ibidem simulacrum Boni Eventus, qui dextra speculum tenet, læva sertum ex spicis. Opus est Praxitelis absolutissimum.

Non procul à Campo Floræ sunt ædes Cardinalis Capoferrati, qui S. Georgii dicitur, Farnesianis multo minores, sed non minoris splendoris & artificii. In frontispicio depingitur tempus vernum: veris præses est Venus (quæ ad similitudinem corporis Liviæ Columnæ principis formosissimæ depicta est) quæcunque illic repræsentantur, sunt amatoria: complexio hominum est sanguinea, & aeris elemento cuncta signantur. Ita & in reliquis frontispiciis complexiones, cholerica, melancholica & phlegmatica sunt expressæ. Elementa, ignis, aqua, terra: tempora, æstas, autumnus, hyems: Dii præsides, Mars, Saturnus & Janus. Opus est absolutissimum. Cardinalis hic, ut fuit vir ingeniosus, comes & liberalis, intimo Michaelem Angelum prosecutus est amore, & ab eo impetravit, quicquid à tanto viro potuit artificiosum excogitari. Cui & conclave pinxit secretum: in quo duodecim Jovis adulteria arte summa sunt expressa.

Prætereo hic ædes Gabrielis Vallati, in quibus sunt plurimæ inscriptiones, & antiqua marmora. Ædes Marii Delphini, in quibus monstratur Canopi statua ex Simithe lapide facta

de facta in hydriæ speciem: in cuius frontispicio anteriore tabula est proposita literis hieroglyphicis plena; quibus arcana sacrificiorum Canopi mysteria tradi creduntur. Prætereo etiam domus Maximorum; in quibus colossea Pyrrhi regis Epirotarum statua, galeata & armata erecta est. Palatium novum Cardinalis delle Valle, quod omnibus antiquitatis ornamentis excoluit princeps eruditus & locuples. Palatium Valerii Cardinalis Vallæi; ædesque eiusdem Vallæi huic palatio contiguas: in quibus erectum est marmor candidum; altum & quadratum cum horoscopo solari & signis Zodiaci; ubi singulorum mensium dies & horæ notantur; & quicquid observare assueti erant antiqui; tam in sacrificiis Deorum; quam in iis, quæ ad rem rusticam pertinebant; ut hodie nostris Calendariis factitatur. Domus Bocabellorum; quæ occurrunt in ascensu Capitolii; in quorum ædibus, præter inscriptiones varias & marmora selecta, fons ostenditur venustissimo constructus artificio; ex tophis & conchyliis marinis; unde limpidissimæ scaturiunt aquæ, & in iis supernatant pisces artificiales sabnixi filis æneis subtilissimis; quæ ad aquarum motum crispantur, & videntur leniter pisces moveri.

Ad partem superiorem Capitolii ad sinistram attollit sese templum Franciscanorum; quod vocatur Ara cœli; ad quod conscenditur gradibus marmoreis octoginta quinque; qui quinque ordinibus sunt distincti. Templi testudinatum ædificium sustinetur utrinque duobus columnarum marmorearum ordinibus: quibus tota urbe non videntur sumtuosiores, si Vaticanas excipias. Hoc templum fuit olim Jovi Feretrio dicatum à Romulo; post bellum Sabinum: quod eo in loco Jupiter tulisset auxilium regi oppresso hostium violentia. In area Capitolina palatium est justitiæ; ubi præ-

ter alia est fragmentum leonis mordicus equum tenentis: cujus artificium Michaël Angelus miraculosum usque ad cælos laudibus extollere suevit. Ad sinistram positum est palatium Conservatorum, ad cujus ingressum sinistro latere tabula est marmorea, cui insculpta est mensura Romani pedis & Græci: sicut in monumentis Neronis & Agrippinæ excavatæ sunt mensuræ tritici, calcis, olei & aliorum: ad quarum normam corriguntur urbanæ mensuræ, si falsæ judicantur. Atque alia præterea multa memorabilia ibi visuntur.

Templi Jovis Opt. Max. ubi hodie fiunt funes & rudentes, qua ad Tarpeiam rupem iter patet. Templi Veiovis, (ubi olim fuit arx Capitolina) quod olim fuit asylum facinorosorum. Monetæ Junonis, quod à Camillo dedicatum fuit non procul à domo Manlii. Et Jani custodis, in ea Capitolii parte, quæ forum Romanum spectat, ubi hodie carcer & custodia est sceleratorum. Cum horum templorum dejectæ & fere solo æquatæ ruinæ duntaxat hodie conspiciantur, non opus est illis diu immorari. E Capitolio clivus est lapidibus stratus, per quem descenditur in forum Romanum, usque ad templum S. Mariæ, à radicibus Capitolii & arcu Septimii Severi, qui ad finem clivi Capitolini, marmoreus & integer erectus est. Per hunc arcum triumphales pompæ è foro ad Capitolium ducebantur. Ad radices Capitolii fuit Concordiæ templum, à Camillo dedicatum, cum plebem reconciliasset senatui. Ad sinistram clivi Capitolini partem locus est, qui vocatur S. Petri in carcere, quod illic S. Petrus vinctus fuerit & clausus, ideo illi à Silvestro Pontifice dicatus est: ubi festum vinculorum Petri celebrabatur olim primo Augusti: cujus feriæ Eudociæ imperatricis jussu translatæ fuerunt in Exquilias, ad templum quod

illic

illic ædificavit, & dedicavit S. Petro in vinculis. Carceres ij primo structi sunt ab Anco Martio: quibus concameratum locum subterraneum adjunxit Servius Tullius, à quo Tulliani carceres sunt postea dicti: in iis strangulatos scribit Salustius eos, qui Catilinæ conspirationi nomen dederant.

Ædibus divæ Martinæ (ad quarum angulos iacet Marforii Colossus, fueruntque olim sacræ Marti ultori, proximum est Sancti Hadriani templum, quod antiquitus fuit Saturni, à Numatio Planco ædificatum, vel ut alii malunt, restauratum. In hoc fuit ærarium populi Romani, ubi etiam recondita erant tabulæ Elephantinæ, quibus continebantur XXXV. tribus civitatis Romanæ. Ibidem quoque reponebantur signa militaria, decreta senatus, acta publica, & quæ ab Imperatoribus bellorumque ducibus in triumphis adferebantur spolia devictarum provinciarum & populorum.

Ad dextram ubi sunt columnæ porticus templi Concordiæ, sub radice Capitolii, templum est hodie dicatum S. Mariæ liberatrici: quod olim fuit Veneris & genitricis. Alti illi parietes, qui sub Palatini radicibus adhuc conspiciuntur, pars sunt Rostrorum novorum. Rostra enim vocatus est hic locus, propter suggestum & pluteum æneum, qui ex rostris navium Antiatitim structus erat. Ibi leges ferebantur, & habebantur conciones & conventus patrum, ad ea proponebantur capita cæsorum supplicio publico: ut Ciceroni contigit, cujus caput amputatum iussu Antonii rostris affixum est, cum eius manibus; unde Philippicas illas orationes declamaret Cicero, in æternum dedecus Antonii. Nova dicta sunt hæc rostra, ad distinctionem veterum, quæ ad Curiam Hostiliam sita erant prope Comitium: quod extendebatur à porta Palatii usque ad eum locum, ubi hodie

est

est structum templum S. Mariæ novæ. In rostris veteribus nunc structum est sacellum S. Mariæ de inferno.

Forum Julii Cæsaris occupabat olim eum locum decliviorem, qui videtur post Faustinæ porticum, usque ad templum S. Martinæ. Foro Augusti adiacet templum S. Laurentii. Templum Castoris & Pollucis fuisse dicitur inter S. Hadriani & Faustinæ. Templum Pacis à Claudio cœptum & à Vespasiano finitum, fuit augustissimum & magnificentissimum: cuius altissimæ testudines adhuc extant, non procul à templo Sanctæ Mariæ, ubi videtur hodie columna integra superstes omnium, quæ Romæ sunt, altissima & maxima. In hortis S. Mariæ novæ fornices altæ ac rotundæ extolluntur, quæ fuerunt olim duo templa contigua, sacrata Soli & Lunæ, vel ut alii asserunt, Isidi & Serapidi.

Fori Augusti spectatur adhuc portiuncula eo loco, qui l'arca di Noè vocatur, corrupto vocabulo pro Arcus Nervæ. Ad dextram sunt duorum arcuum reliquiæ, partes palatii Nervæ sumtuosissimi. Arcus Nervæ restant adhuc fragmenta maxima, inter templum S. Basilii & turrim militiæ.

Via sacra, quæ ita dicta est ab antiquis, quod Augures solenni pompa per eam ad sacra facienda procederent, & in arcem conscenderent, extendebatur à foro Romano per arcum Titi Vespasiani, usque ad eius Amphitheatrum, quod vocatur hodie Colisæum. Ad hanc viam sacram eminentiore loco Titi Vespasiani ex marmore erectus est arcus: in quo sunt exsculptæ victoriæ & triumphi pompa, qua ferebantur templi Hierosolymitani spolia post devictos Judæos; nempe Arca fœderis, candelabrum septem lucernarum, mensa panum Propositionis, tabulæ Decalogi, & vasa sacra, ex auro puro, quibus utebantur ad sacra templi: quæ omnia in eo arcu videntur sculpta, cum curru triumphantis Imperatoris.

ratoris.

ratoris. Prope hunc arcum sub Palatino ad dextram turris erigitur quadrata, quam vulgus vocat Studiolo di Vergilio: fabulanturque ridicule, ex ea fuisse Poetam appensum in corbe à quadam meretricula, ac toto die spectaculo fuisse populo, quod ut ulcisceretur Vergilius, qui Magicam callebat artem, effecit ut ignis tota urbe extingueretur, universusque populus candelas & lucernas incenderet ex flammis, quæ in pudendis meretriculæ fuerant excitatæ. Fabula pingitur hæc ubique, sine auctore. Non est verisimile, tale aliquid magno illi Vergilio contigisse, qui propter continentiam Parthenius vocabatur. Si quid in hac fabula verum est, de alio Vergilio Mago scriptum puto: de quo Neapolitani quoque dicunt plurima fuisse facta; inter cætera Pausilypum montem excavatum fuisse arte Magica, & pervium factum: nam Vergilii sepulcrum prope hanc celebrem cavernam erectum est.

In monte Palatino, qui olim fuit celeberrimus propter augustas Cæsarum ædes, quæ in eo fuerunt superbissimæ, hodie nihil admodum notatu dignum videas, cum omnia sint inculta & devastata, neque locus est tota urbe desertior. Inter has ruinas templum exiguum S. Nicolai adhuc extat cum aliquot ædiculis, reliqua occupantur vineis, hortis & vepribus. Ad hujus radices, prope Pacis delubrum fuit olim Curia Hostilia, eo die, quo Clodii à Milone cæsi corpus cremabatur, tota igne combusta cum Basilica Portia illi vicina. Fuerunt etiam in monte Palatino multa templa diversis Diis sacrata: ex quibus unum fuit Victoriæ; ex cujus ruinis patet aspectus ad hortos S. Mariæ novæ. Apollo quoque ibi habuit templum, fulmine postea dejectum, cujus adhuc quædam vestigia videntur. Penates quoq; suum fanum ibidem possederunt ad Veliam, quæ spectat forum

Romanum: in eo reposita erant simulacra, quæ Æneas ex Phrygia deportaverat in Italiam everso Ilio: hæc in summa veneratione semper habita sunt à Romanis. Multaque alia in eodem monte fuerunt templa, quibus certus assignari non potest locus propter ruinarum implicatas ambages & confusionem. In eodem quoque Palatino multæ fuerunt splendidæ domus, ut Tarquinii Prisci, Ciceronis, qui suas à Crasso quinquaginta millibus ducatorum emerat, Germalus, domus Faustuli à germanis fratribus Remo & Romulo, qui illic fuerunt à Faustulo nutriti, qui casam incoluit, non procul à Græcostasi; Summa Velia, quod illic pastores soliti essent vellere lanas ab ovibus antequam tonsuræ modus innotuisset: unde lanæ avulsæ vellera vocantur; Palatium Scauri, Græcostasis, ubi diversabantur legati diversarum nationum, qui Romam mittebantur; domus Valerii Publicolæ, quam una nocte solo æquavit, quod suspectus esset populo; Palladium, delubrum, in quo Palladium custodiebatur, simulacrum ligneum versatilibus oculis, quod Æneas cum penatibus ex Ilio transtulerat in Italiam, quod in templo Vestæ repositum est postea, & traditum custodiæ Vestalis virginis. Fuit quoque ibi templum Cybeles; domus Augusti Cæsaris, in qua ipse natus est, cujus ruinæ adhuc spectantur altissimæ; Bibliotheca palatina, item balnea palatina, in quæ derivabatur pars aquæ Claudiæ per aquæductus, qui adhuc hodie videntur in vinea Fædriæ Patricii Romani, versus Circum maximum; vestigia portæ veteris Palatii, quæ & porta Romuli dicta est. Ad radices montis Palatini, nempe ad columnas porticus Liviæ, vicinum videtur templum S. Theodosio dicatum: id olim conditum dicitur à Romulo, quo tempore bello Sabino Romani perterriti fugerent, eorumque fugam voto suscepto rex cohibuit, postea Jovi Statori consecravit. In

In descensu ad Circum Maximum occurrit statim locus depressior & excavatus: unde sub fornicibus amplis emanant aquæ copiosæ, ad quas mulieres suos pannos & lintea lavant, & hæ dicuntur esse fontis Nymphæ Juturnæ in Velabro. Fornicatum vero illud opus, quod subterraneo ductu longe protenditur, pars est cloacæ maximæ, quæ à Tarquinio structa est, ut esset receptaculum omnium sordium urbis, quæ per subterraneos meatus ferrentur in Tyberim. Incipiebat enim hæc cloaca ex Foro Romano ad Jovis Statoris ædem, deinde per Velabrum porrigebatur in Tyberim. Cujus amplitudo tam lata fuit, ut facilime sub ejus fornicibus currus onustus ageretur. Legimus Censores aliquando vendidisse cloacæ hujus immundicias, ad stercorationem agrorum, sexcentis ducatorum millibus. Quod cum objectum esset Imperatori, respondit: Odor lucri bonus ex re qualibet. Chiavica nunc vocatur. Illi vicinus erat Lacus Curtius, à Curtio dictus, qui se in voraginem præcipitem dedit armatum cum equo, ut averteret pestilentem aerem, qui ex ea exhalabat, & Romam contagio malo infestabat. Prope cloacam maximam locus fuit Numæ Pompilio sacer & mysticus, in quo ne spuere quidem licebat ulli. In hoc loco Gallorum Senonum cineres reconditi erant: nunc Dolioli vocatur: propter dolia sive vasa fictilia, quibus cæsorum cineres continebantur, sepulta.

Ex omnibus Circi maximi ornamentis nihil fere superest præter loci circumscriptionem integram, qua ejus amplitudo facile cognoscitur, longitudo nempe trium stadiorum cum dimidio, latitudo vero trium jugerum: capax erat hic Circus ducentorum & sexaginta millium hominum, alii restringunt ad numerum CL. millium. In eo loco Romulus primos edidit ludos Circenses in raptu Sabinarum.

Versus Palatinum restant crebri porticuum fornices, quibus sedilia erant reposita, & testudines plurimæ secundum Circi ductum, quæ putantur fuisse officinæ negociatorum, quibus venales merces exponebantur populo, qui frequens conveniebat ad spectacula. Alii existimant, fuisse lupanaria, in quibus habitabant meretriculæ corpore quæstum facientes. Huic Circo templum habuit conjunctum Neptunus, ad Palatini radices, post S. Athanasiæ delubrum; cujus adhuc aliquæ videntur ruinæ, incrustatæ conchyliis marinis. Fuerunt etiam in hoc Circo erecti obelisci duo, quorum major, præter basin, longus erat pedes centum & triginta duos, omnium, qui Romæ erant, maximus.

Naumachiæ locus, ubi Romana juventus se in exercitiis navalibus exercebat, hodie ostenditur, ubi crebræ aquarum lacunæ sunt & arundinum carecta. Vbi & aquæ illæ, quæ super Circo per canalem circa murum fluunt, pars sunt aquæ Claudiæ.

Ad lævam viæ Appiæ partem ingens Septimii Severi moles attollitur. Nullum hoc ædificio fuit altius Romæ. Septisoliũ vocat Plinius, quod septem solaria contineret; nunc Septizonium dicitur. Hoc ab Imperatore fuit erectum in tantam altitudinem, ut navigantes ex Africa in Italiam hoc spectare possent è mari, & ejus cineres (qui in apice supremo hujus molis erant repositi) adorarent: erat enim Severus natione Afer. Ex tanto ædificio Septisolii, quod olim septem contignationibus in altum extollebatur, tres tantum nostro tempore restant contignationes; quæ longa antiquitate videntur nutare, & ruinam minari.

Viæ Appiæ, quæ ab Appio Cæco senatore, lapidibus durissimis primum strata est, reliquiæ quædam monstrantur in via præcipue, qua itur Neapolim prope Privernum &

Circæ-

Circæum promontorium. Via nova autem dicitur ea pars viæ Appiæ, quæ à Thermis Antoninianis ducitur usque ad portam Capenam: propterea, quod id totum spatium pavimento novo stratum est ab Antonino Caracalla, dum suas extruxit thermas, quæ sub Aventino è regione Piscinæ & templi S. Sixti sitæ sunt. His nullæ videntur Romæ magis integræ præter Diocletiani.

Via nova ab Antoninianis thermis, qua reditus patet ad viam Appiam, est porta Capena, à Capena urbe vicina Albæ longæ. Alii Camœnam portam nominarunt à delubro Camœnarum, quod non procul fuit ab hac porta; dicta est triumphalis, quod per eam olim duo Scipiones triumphis solennibus Romam invecti sunt; & novissime Carolus V. Rom. Imp. Paulo III. regnante triumphans devictis Afris urbem ingressus est. Porta hæc hodie dicitur S. Sebastiani: à templo eidem Sancto consecrato, quod abest à porta duobus passuum millibus ad cœmiterium Calixti. Erecta quoque sepulcra magnificentissima ad hanc viam, magno numero utrinque, adhuc fere integra. Ad dextram Almonis rivi, qui Romam influens sub Aventino Tyberi insinuatur, ædificium altum est & rotundum, quod ex inscriptionibus inde erutis probatur fuisse sepulcrum Scipionum.

Appia via ad dextram relicta occurrit sacellum rotundum, quod vocatur Domine quo vadis. Eo loco divo Petro Roma fugienti metu persecutionis occurrisse Christus dicitur: cui cum Apostolus dixisset, Domine quo vadis? Romam, Christus respondisse fertur, ut iterum crucifigar. Juxta hoc sacellum multæ sunt sepulcrorum ruinæ, ubi, ut & in aliis plurimis locis, sub fornicibus integris cellulæ conspiciuntur, in quibus ordine concinno plenæ cineribus mortuorum urnæ repositæ sunt. Ad hanc viam etiam paulò ul-

terius ad ſiniſtram adhuc extant parietes ex coctilibus lateribus: qui pars ſunt templi Fauni & Silvani. Atq; in eadem via ad dextram partem non procul à Sancto Sebaſtiano, aliud templum, olim Apollini ſacrum, viſitur, integrum quidem ſed ornamentis vacuum, in quod opiliones ſuos noctu aut per æſtus recipiunt greges. Hinc ad ſiniſtram in vicinos campos ſeſe extendit via: in qua vix quadraginta paſſibus ab hac Apollinis æde, inter ſentes & dumos obſcuro loco caverna eſt ſubterranea, cujus aditus, propter arbuſta & lapidum acervos vix conſpicitur: ſed poſtquam in interiora hujus loci fueris ingreſſus, videbis fornices arte diligenti conſtructas, quæ utrinque habent repoſitoria oblonga, decem aut duodecim pedum, in quibus olim recondebantur mortuorum Chriſtianorum corpora, quibus ſolenniter aut aperte non licebat ſuos funerari. In harum fornicum ſubterranearum receſſu remotiore ſunt adhuc crebræ cellulæ, & quaſi locorum receptacula lampadibus applicandis idonea. Sub his cavernis obſcuris & ampliſſimis, vulgo aſſeritur Chriſtianos olim habitaſſe, & ſecreto latuiſſe; dum ſub Imperatoribus perſecutiones crudeliſſimæ excitarentur & hodie hæc loca dicuntur Stantie di Chriſtiani.

In templo S. Sebaſtiani, quod eſt ad viam Appiam, deſcenditur per gradus in ſpeluncas ſubterraneas, quæ Catatumbæ vocantur, in quibus olim tyrannorum metu Chriſtiani latebant, dicunturq; illic quadraginta pontifices martyrium ſuſtinuiſſe, ac cum iis centum & ſeptuaginta quatuor millia martyrum mortem pro religione Chriſtiana toleraſſe: uti ex inſcriptione apparet, quæ ad principium deſcenſus applicata eſt. Locus ſumma veneratione colitur, plenuſque eſt pavore propter profunditatem & tenebras. In eum ſubire ſine facibus aut lucernis non eſt tutum; neq;

ultro

ultro citroque vagari sine periculo quis potest: tam diversi videntur utrinque cavernarum anfractus, & cuniculi sese in omnem partem protendentes, ut labyrinthi speciem præ se ferant. Adhibitis tamen facibus & accito conductore loci perito, tuto licet per spatiosiorem meatum ad exitum pervenire. Sepulcrum vocatur Calixti. Inter cætera, quæ ibi videntur, nobis, ad altare sacelli lævi ostendi vestigia pedum Christi in lapide: quæ dicuntur relicta esse in monte, cum Dominus noster spectantibus Apostolis in cœlum est assumtus. Huic S. Sebastiani templo vicinum est templum Gradivi Martis, centum ingentibus columnis marmoreis sustentatum; in eo olim hostium legati audiebantur, quibus in urbem introitum non permittebat senatus. Hujus templi pars major corruisse scribitur precibus Stephani pontificis, cum jussu Galieni cogeretur illic Marti sacrificare. Prope hoc templum servabatur Manalis lapis, quem Romani solenni pompa & ceremoniarum veneratione in urbem importabant, ut elicerent pluvias. Inferiori loco super via Appia videntur amplissima ruinæ arcis prætoriæ, ut putantur. Ad hujus arcis ingressum videntur sepulcrorum moles quadratæ, pyramides obtusæ & solidæ. Inter has quæ est celeberrima, forma rotunda ex quadratis facta marmoribus candidis instar amplissimæ turris, intus concava, & parte superiore aperta, cujus muri crassi sunt circiter pedes viginti quatuor: ea mœnium angulo adjacet, in cujus circuitu incisa sunt marmorea boum capita, cute ac carne nudata, ut in sacrificiis fieri solitum erat, quæ continentur lemniscis & fasciarum involucris, conjungentibus fructuum, florum ac foliorum congeriem (festones vulgo dicuntur) & in intervallis patinæ repositæ sunt sacrificiorum. Capita boum fere sunt ducenta; ideo Capo di Boi vocatur; voluntque

quæ antiquarij geminam Hecatomben factam esse in funere celebri Cæcilia Metellæ. Ad radices collis, in quo turris hæc ædificata est, si quis integrum versum heroicum pronunciet, Echo admiranda eundem reddet integrum & articulatum sæpius. Octies ad minimum integre & postea aliquoties confuse. Nusquam gentium ejusmodi Echo auditur: quæ ideo tanto dicitur excitata artificio, ut in funere hujus Cæciliæ plorantium, ejulatus, exclamationes & planctus funebres in immensum multiplicarentur, dum Hecatombe illa celebraretur duplex, & ludi funebres in honorem matronæ præberentur.

Sub hoc colle, loco depresso, sunt adhuc ingentes circi Hippodromi ruinæ, omnium, quæ hodie videntur, integerrimæ, ubi sese curru, equitatione & quadrigis quotidie exercebant milites. Extolluntur que hic altissimi muri, suis intervallis distincti, ubi erant stabula, quibus equi claudebantur, edocebanturque ad certamina equestria, quæ in hoc Hippodromo exhibebantur. In planitie superiore super circo templum est integrum quadrata structura, cum suis columnis & porticu anteriore, id fuit olim sacrum Deo ridiculo. Quod Hannibal post stragem Cannensem, qua ceciderunt civium quadraginta millia, cum ad urbem obsidendam copiis victricibus properasset, eo loco castra posuit, audito risu effusissimo perterritus abivit, & obsidionem urbis reliquit: in qua si pertinacius institisset, ut erant omnia metu ac pavore consternata, sine magna difficultate potuisset Roma potiri. Romani post ejus discessum Deo ridiculo consecrarunt fanum.

Non procul à porta Latina erectum est templum rotundum in honorem S. Joannis Evangelistæ, qui dicitur eo in loco cruciatus oleo & igne. Inde ad portam Gabiusam itur,

itur, quæ, sicut & Latina, muro clausa est & obstructa. A dextra conscenditur ad Cœlium collem, qui olim Querquetulanus dicebatur, à quercuum frequentia, antequam illum inhabitarent Hetrusci. In Cœliolo templum Sancti Ioannis Evangelistæ olim Dianæ sacrum fuit; hic Cœliolus appendix Cœlii est. In summitate Cœlii templum est rotundum, Sancto Stephano dicatum à Simplicio Pontifice, quod fuit olim Fanni sumtuosissimum delubrum: sed temporis injuria semidirutum, restauratum est à Nicolao V. in ea forma, qua videtur hodie. Curia Hostilia fuit olim, ubi nunc est templum S.S. Ioannis & Pauli versus Septizonium Severi. Albanorum mansiones in ea parte Cœlii fuerunt, quæ spectat Aventinum, ubi hodie situm est templum Sanctæ Mariæ in Dominica, prope quod videtur aquæductus aquæ Claudiæ. Castra peregrina, ita dicta (in quibus diversabantur sub Augusto navales copiæ, quas Imperator ad Misenum detinebat) olim fuerunt, ubi hodie est templum quatuor Coronatorum. Palatium Constantini Magni, cujus adhuc magnificentissimæ supersunt ruinæ, fuit inter portam Gabinsam & Cœlimontanam, nunc S. Ioannis dicitur. Lateranorum Basilica nomen suum retinet, sedes olim Pontificum Romanorum, cujus se vocant Episcopos; sed postea ducti amœnitate collium Vaticanorum, in eum locum se contulerunt, ubi palatium celeberrimam incolunt cum templo S. Petri conjunctum. In hac Lateranensi Basilica locus ostenditur orbiculato ædificio & altissimis fornicibus. Locus hic vocatur Basiliscus Constantini. Fama est Constantinum Magnum lepra laborantem, suasu medicorum voluisse lavari in sanguine puerorum, atque ideo sumptuosum hoc ædificium præparasse; sed monitum ab Angelo in somnis, ut aqua baptismi ablueretur in nomi-

ne Iesu Christi Dei veri, quem Helena ejus mater colebat: Imperatorem obtemperasse monitis cœlestibus & baptizatum fuisse in eo labro porphyritico, quod adhuc medio Basilisco videtur. Sed fides sit penes lectorem: neque enim verisimile est, ad tam barbarum nefas patrandum tantis sumtibus extructum fuisse eum hoc ædificium, quod potius tegi & celari oportuit, quam vana ostentatione publicari; quid quod ab Episcopo Nicomediensi baptizatum tradunt historiæ, cum in Asiam venisset. Puto itaque fuisse balneum Laterani Palatii, quod eousque protendebatur.

Huic ædificio vicina sunt ad dextram sacella sacra, in quibus multa marmora preciosissima, quibus parietes incrustrati sunt, conspiciuntur, & columnæ Hierosolymis adportatæ Romam. Ad sinistram duæ sese attollunt columnæ marmoris flavi Mischij; quæ manu vestibus confricatæ & attritæ, suavissimum emittunt odorem, qualis est violarum cum lilio. De iis diversæ narrantur fabulæ, à Regina Æthiopum Salomoni donatas, & alia plurima pleraque inepta & ridicula.

In templo Lateranensi summorum Pontificum ossa sunt recondita: ubi omnia ex marmoribus preciosissimis facta sunt tanto studio & industria, ut nihil usquam gentium videri possit absolutius. Ad summi chori latus sinistrum parieti applicata est tabula ænea, characteribus antiquis leges & senatusconsulta sub Vespasiano referens. Sub hac tabula est tumba sepulcri Laurentii Vallæ, qui Canonicus erat hujus templi. Ante chorum erectæ sunt quatuor ingentes columnæ æneæ opere concavo, sed quæ repletæ sunt, ut vulgus asserit, terra sancta, quæ ex sepulcro Christi Romam advecta est. De his columnis dissimilia narrantur.

In Basilica Laterana, quæ integra est & antiqua, cænaculum est Rotæ amplissimū: in quo Pontificum & Senatus Ecclesiastici, Cardinalium & Archiepiscoporum habebatur consessus, cum de rebus magnis tractandum esset. Tres illæ portæ altissimæ & marmoreæ, quibus in cænaculum patet ingressus, ex prætorio Hierosolymitano sunt advectæ. Inde per amplissima deambulacra relicto S. Mariæ Gratiarum sacello, super scalis sanctis duæ sunt cathedræ ex porphyro pertusæ, de quibus non parvi equidem nominis auctores tradunt Pontifices eligendos (postquam Ioanna mulier sexum virilem mentita, pontificatū adepta fuerit) antehac in illis consedisse, quibus admota manu sub cathedra per exploratorem virilia tractata fuerint, cumque compertum esset marem esse alta voce exclamarint: *Testiculos habet, dignus est papali corona.* Quinetiam pompas sacras, quæ quotannis solenni ritu ducebantur ex Vaticano in Lateranum templum, propterea nunc divertere ad templum, S. Clementis, declinantes locum illum, in quo fama est, Ioannam peperisse; sacellum nempe exiguum illud, prope xenodochium Lateranum ad muros hortorum constructum. Ridicula sunt hæc: fides ergo est penes lectorem. Inde descenditur per gradus marmoreos summæ reverentiæ ac devotionis; erant enim gradus Prætorii Hierosolymitani, per quos Christus virgis cæsus Pilati iussu sanguinolentus populo est propositus, & in iis craticulæ aliquot æneæ deauratæ videntur applicatæ marmori, quæ guttas sanguinis servatoris tegunt. Tanta in veneratione habentur, ut piaculum morte dignum haberetur, eos pedibus contingere. Geniculatim per hos ad altiora loca conscenditur, suntque ita excavati vestimentorum attritu, ut cum difficultate maxima consistere quis in iis possit; propterea ad latus alii gra-

dus lapidei sunt erecti, per quos commode ascenditur & descenditur. Eodem in loco super gradibus sanctis columna albicantis marmoris demonstratur; in duas partes divisa ab epistylio ad basim: ea parieti adhæret, & creditur fuisse ad ingressum Sanctuarii templi Salomonis, quæ Christo in cruce Spiritum Deo Patri reddente cum velo templi rupta est & in partes separato. Ubi patet ingressus in Sancta Sanctorum, sacellum est summa veneratione cultum, in quod nulli licet mulieri introire: in eo servatur arca fœderis, virga Aaronis, mensa cœnæ Dominicæ, Manna sacrum, umbilicus & præputium Christi, eiusque sanguinis phiala una, spinæ aliquot ex ejus corona, clavus unus integer, quo Christus affixus est cruci, frænum equi Constantini Magni, quod confectum fuit ex duobus pedum clavis, nam ex quarto conflata est lamina, quæ diademati aureo Imperatoris apposita est. Eodem in sacello ostenduntur plurimæ reliquiæ, quæ summa devotione à Romanis observantur.

In ultima montis Cœlii parte templum est S. Crucis in Hierusalem, olim sacrum Veneri & Cupidini: in eo servatur pars crucis Dominicæ, & crucis titulus scriptus linguis tribus, denarius unus ex triginta, quos Iudas proditor recepit pro precio venditionis domini, & alia plurima. Ibidem est sacrum sacellum subterraneum, ab Helena Constantini matre conditum, in quod semel tantum quotannis patet ingressus matronis.

Prope ductum aquæ Claudiæ, versus Cœlium, Xendochium est Lateranum opulentissimum & rebus omnibus, quæ ad excipiendos hospites, cujuscunque conditionis aut status sint, instructissimum. In eo sunt cubicula, quibus principes & nobiles excipi possunt commodissime. Pharmacopolarum apothecæ refertæ sunt omni genere medica-

men

mentorũ exquiſitiſſimorũ: neq; quicquid poteſt excogitari, quod ad ægrorum neceſſitatem conducere poſſit, quod ibi non inveniatur, & officioſe omnibus præſtetur. Idque in causa eſt, ut multi nullius rei indigentes, cum in morbos inciderunt, eo ſe deportari curent, ac propriis impenſis curari.

Paulo ulterius ſe offert ſtupenda illa & admirabilis Amphitheatri moles. Hoc Coliſæum vulgo vocatur, à Coloſſæa ſtatua, quam Nero illic erexit centum & viginti pedes altam. Hujus Amphitheatri tanta fuit altitudo, tanta amplitudo, tam concinna ſtructura, ut nihil admirabilius Romæ videri poſſit. Triginta ſervorum millia tantum opus perfecerunt ſpatio undecim annorum. Capax fuit octoginta ſeptem millium hominum, qui commode in gradibus & ſubſelliis poſſent ſedere & ſpectare ludos, qui media cavea quotannis exhibebantur. Ad ſiniſtram erectus eſt Conſtantini Magni triumphalis arcus, à Romanis poſitus poſt devictum ad pontem Milvium Maxentium. Exſtat adhuc integer cum ſuis victoriis & ſtatuis. Ante Coliſæum ſuper via, qua itur ad arcum Titi Veſpaſiani, ædificium eſt altum & arctum, teſtudinatum & acutum in ſpeciem pyramidis rotundæ: Hoc vocabatur Meta ſudans: quia inde manarent aquæ copioſæ & uberes, ex quibus bibebat populus, qui in Amphitheatrum ad publica ſpectacula conveniebat. In palatio Maffæorum, quo ab Amphitheatro, Capitolio ad lævam relicto, recta itur, plurima videntur antiquitatis monumenta, epitaphia, inſcriptionesque, & ejusmodi reliquiæ priſcæ venuſtatis, quæ mirifice delectant peritiorum artificum, & literatorum hominum oculos, & ingenium excitant.

A poſteriori parte templi S. Apollinaris antiquiſſimi prope domum Cardinalis Paceci Hiſpani, quod olim Apol-

Iani sacrum fuit, templum est S. Augustini, in quo Monicæ eius matris sepulcrum ostenditur. Amplissimum illud forum, quod à templo Apollinaris, & palatio Ducissæ Parmensis, usque ad Gallorum templum, quod S. Ludovico dicatum est, extenditur, nunc in Agone dictus, circus fuit Agonalis; in quo Agonalia certamina, & agonales ludi, in honorem Iani à Numa Pompilio celebrari cœpti sunt. Thermæ Alexandrinæ, Hadriani & Neronis ibi postea extructæ sunt.

In ædibus Episcopi Sauli prope Agonem, in cænaculo ostenditur caput M. Tullii Ciceronis. Apud Alexandrum Ruffinum prope templum S. Aloysii, simulacrum est Julii Cæsaris armatum, & quasi colossæum, cujus crura sunt ocreis antiquis eleganter circumducta; è regione est Octavius Cæsar ejusdem altitudinis & vestimenti. His duabus statuis vix Romæ quicquam spectatur rarioris artificii. Inter templa S. Eustachii & Minervæ videntur ruinæ quadratæ & longæ, reliquias quidam asserunt esse templi boni Eventus, qui colebatur ab antiquis, ut consiliorum & rerum, quas homines peragendas aggrediebantur, felicem & expectatum finem largiretur. Eius statua formabatur habitu plebeio, læta facie, dextra tenebat craterem, sinistra sertum ex spicis.

Fornices illæ rotundæ & altæ, quæ spectantur eo loco, qui Ciambella dicitur; partes sunt reliquiarum thermarum M. Agrippæ. Prope quas Nero quoque thermas ædificari curavit sumtuosissimas, quarum vestigia cernuntur satis ampla à posteriore parte templi S. Eustachii.

M. Agrippa prope suas thermas construxit templum architectura & sumtibus admirandum. Nullum in urbe antiquius, nullum integrius aut splendidius extat hodie. Hoc quia Diis omnibus sacraverat Agrippa, Pantheum vo-

catum

catum est: hodie dicitur S. Mariæ rotundæ delubrum. Estque omnino sphæricum seu rotundum, caret fenestris, lucem admittit ingenti orbe, qui apertus est in summitate fornicis. In medio locus est profundus, & crate ænea tectus, ad excipiendas aquas pluvias. Fuit olim laminis argenteis coopertum; sed Constantinus Heraclii nepos eas abstulit cum reliquis urbis ornamentis, quarũ loco restitutæ sunt plumbeæ à Martino VII. Aditus olim ad portam patebat gradibus septem, qui templum in circuitu cingebat; nunc undecim ad eam descenditur. Unde apparet, quantum ex ædificiorum ruinis solum urbis accreverit. In hoc Pantheo sepultus est Raphael Sanctius Urbinas, pictorum nostri seculi princeps.

Non procul à Pantheo Minerva suum habuit templum, quod occuparunt hodie Dominicani, retento nomine antiquo: vocatur enim S. Maria della Minerva. In eo pauca videntur antiquitatis monumenta, præter paucas inscriptiones, quæ in repositoriis aquæ lustralis & altaribus leguntur.

A posteriore parte S. Mariæ rotundæ, cum descendis à via lata, eo loco, ubi Jesuitæ habitant, erectus est arcus antiquus, rudis, & omni ornatu nudus, qui Camillianus vocatur. Hunc à Camilio extructum putant, sed falso: nam primum sub Imperatoribus hæc opera publice sunt excitata.

In domo Nicolai Stagni, prope arcum Camillianum, retro Minervæ templum, est Herculis statua nuda, cujus caput tectum est leonino rictu, corio circa collum involuto: quæ nisi pedibus careret, posset reponi inter præstantissimas, quæ tota Roma servantur, columnas. In domo Pauli de Castro demonstratur caput Socratis, cum toto pectore & alia multa notatu digna, quæ spectatorẽ mirifice recreabũt. Pro-

pe

pe arcum Camillianum super platea jacet pes collosseus ingentis magnitudinis: qui indicat altitudinem monstrosam, & artificium stupendum statuæ, cum esset integra. Omnia illa, quibus olim forum Nervæ erat exornatum, aut vetustate perierunt, aut alio translata sunt; proinde parva admodum ejus hodie extant vestigia, sicut & Fori Trajani; quod fuit inter Capitolium, Quirinalem, & Forum Augusti. Ex quibus ornamentis Fori Trajani sola columna cochlis superest, quæ notas manifestas præbet imperatorii splendoris. Alta est pedes 128. præter basim, quæ cum columna efficit 140. structa est lapidibus viginti quatuor, tantæ vastitatis, ut opus videatur non ab hominibus sed à gigantibus perfectum, singuli lapides sive partes columnæ, continent gradus octo, per hos patet ascensus ad superiora, per interiorem partem concavam, lumen præbent ascendentibus fenestellæ 44. Nihil potest usquam gentium videri admirabilius, nihil magnificentius. Erecta est in honorem principis, ut ostenderetur, quantæ altitudinis mons egestus esset in eo loco. Hanc columnam non vidit erectam bonus Imperator, qui tunc occupatus detinebatur bello Parthico, & in reditu sanguinis fluxu mortuus est apud Seleuciam in Syria, ejusque corpus Romam translatum est, & in summitate columnæ pila aurea eius ossa recondita sunt. Duæ illæ columnæ, quæ videntur prope S. Mariæ de Laureto templum, reliquiæ sunt porticus Trajani.

Suburram, vicum patricium, Exquilias, arcum Galieni & macellum Livianum studio hic omittimus, quam minimum enim de eorum structuris hodie visitur.

Templum Isidis, nunc S. Mariæ majoris (ad quod à templo S. Viti sursum itur) insignem habet structuram auro & marmoribus peregrinis selectissimis exornatam. Sustentatur

tur enim altissimis columnis marmoreis Ionicis. In eo sepultus est S. Hieronymus: ibi ostenditur imago Mariæ virginis, quæ creditur depicta à S. Luca Evangelista. Prope hoc templum sacellum est S. Lucæ sacrum, versus fanum S. Potentianæ: in cujus colle declivi fuit olim lucus Iunoni summa religione sacer.

A templo quadraginta martyrum ad templum S. Clementis versus Amphitheatrum ruinæ sunt ingentes thermarum Titi Vespasiani, ac ejus Palatii, in quibus adhuc amplissima spectantur ædificia subterranea, quæ dicuntur le setté Salé. Erant enim castella sive aquarum receptacula, quæ ad lavacra thermarum erant necessaria. In vineis adjacentibus Feliciorum visuntur adhuc integri fornices, in quibus picturæ Grotescorum apparent venustissimæ. Pertinebant enim concamerata hæc loca ad palatium Titi. Et in his reperta est illa Laocontis statua cum duobus filijs, quæ in palatio Vaticano Pontificum cum tantâ spectantium admiratione demonstratur.

Prope templa SS. Juliani & Eusebii, moles quædam lateritia & alta extollitur, in qua fuerunt castella aquæ Marciæ: in huius molis superiore parte erecta sunt trophæa, hoc est, armorum & spoliorum congeries alligata trunco arboris. Hæc omnia sunt ex marmore posita bello Cimbrico in honorem C. Marii: quæ cum Sylla evertisset, à Julio Cæsare sunt restituta in integrum.

In vineis prope S. Eusebium, à posteriore parte trophæorum Marii magnæ sunt ruinæ thermarum Gordiani: prope quas idem Imperator splendidum erexerat palatium, quod ducentas habuit in duplici ordine columnas marmoreas. Sed de iis omnibus, præter ingentes murorum spondas nihil videtur admodum notabile, cum ex iis postea ad

nobilium domos translata sint omnia ornamenta.

Per portam Tiburtinam sive Exquilinam, quæ nunc S. Laurentii vocatur, sumtuoso aquæ ductu introducitur in urbem aqua Martia, quem primum Q. Martius extruxit, postea vetustate consumtum restituit Agrippa: deducebatur hæc aqua per millia triginta quinq; antequam urbem contingeret, & per campum Exquilinum derivabatur ad thermas Diocletiani, & ad loca vicina; salutifera enim fuit, ideo potui civium maxime accommoda.

Paulo ulterius pons est Mammeus, sic dictus à Mammea Iulia matre Alexandri Severi Imperatoris, cujus impensis pons est restaurat⁹: nunc vulgo vocatur Ponte Mammolo. Via Prænestina ab hac porta Exquilina ducebat Præneste, & ab hac quoque oriebatur Labicana via, quæ ad Labicanos, hoc est, ad Valmontonem ferebatur.

Pars illa Exquiliarum, quæ est prope templum S. Laurentii in Fontana, vocabatur Clivus Virbius, prope quem Faguralis erat lucus, ad quem Servius Tullius habitavit, ibique dictus est vicus sceleratus, quod in eo Tullius à genero cæsus est, & per patris mortui corpus filia currum agere iussit aurigam, & hic sceleratus vicus habebat suum principium ab hoc loco plano, & extendebatur usque ad busta Gallica: ubi Galli Senones cæsi cremati & sepulti sunt per Camillum, locum hodie vocant Portogallo, ubi structum est templum S. Andreæ ad busta Gallica: vicus hic sceleratus vocatus est & Cyprius. In summitate vici scelerati, Telluris templum antiquitus ita dictum, hodie S. Pantaleoni dicatum est. Ex ruinis arcus triumphalis Gordiana constructum est templum S. Gregorii in Damaso. Vestigia templi Silvani prope S. Agathæ templum, ampla hodie videntur. Porta Viminalis hodie porta S. Agnetis vocatur. Re-

motius

motius aliquanto in via Numentana, pons est Numentanus, à Narsete Eunucho structus, ut docet inscriptio. Nero Imperator inter hanc portam Numentanam & Salariam, habuit suburbanum ædificio singulari, quod Liberto donavit: & in eo supplicium publicum metuens, pugione sub papillam adacto, adjuvante Sporo liberto, sibi mortem conscivit. Hujus suburbani aliquot ruinæ sunt adhuc superstites.

Porta Querquetulana hodie clausa est; extra quam videntur mœnia erecta forma quadrata: reliquiæ sunt castelli, in quo diversabantur milites, qui custodiæ Diocletiani Imperatoris erant destinati.

In dorso Viminalis admirandæ vastitatis & sumtuositatis videntur Diocletiani thermæ semidirutæ: nullæ tamen in urbe sunt magis integræ. In his construendis quadraginta Christianorum millia, per annos quatuordecim servili more dicuntur esse vexata. Hodie vocantur allé Terminé: & locus ille subterraneus (qui dicitur la botta di Terminé) castellum est sive receptaculum aquarum, quæ ad lavacra erant necessariæ. Ad has thermas magnificentissimum struxerat palatium Diocletianus: quod testantur ruinæ testudinataque ædificia adhuc fere integra, & ingentes columnarum bases, quæ ibidem inventæ sunt. In eo fuit illa celebris Bibliotheca Ulpia in qua libri servabantur Elephantini. In harum thermarum parte dextra, Bellaiani sunt horti amœnissimi: in quibus videntur plurimæ statuæ artificiosissime suis loculis applicatæ, & in deambulacris dispositæ. Muri fere omnes, Punicis, & medicis arboribus, cedris, cyparissis, myrtis & lauris in speciem peristromatum concinne tecti, non mediocrem voluptatem præbent. In alia thermarum parte postrema, ubi elevata sunt ædificia concamerata & ampla (quæ vocantur le Botté) templum est S.

S. Susannæ, quod olim fuit sacrum Quirino. In eo enim loco Romulus in coelum antea translatus, Proculo Iulio Alba redeunti creditur apparuisse: propterea illi à senatu divini sunt honores tributi, & templum positum. Totus ille clivus vocabatur olim Vallis Quirinalis, quod in ea Romulus Proculo venit obviam, & varia cum eo communicavit.

Vallis illa, quæ est inter Diocletiani thermas, & templum S. Mariæ majoris, continuit Olympiadis balnea, quorum adhuc vestigia demonstrantur non procul à templo S. Laurentii in Palisperna. Juxta delubrum S. Pudentianæ sunt adhuc multæ ruinæ balneorum Novati. Ubi vero ædes est S. Vitalis ad principium montis Quirinalis, olim fuerunt balnea Agrippinæ matris Neronis; cujus ibi adhuc extant ruinæ. In templo S. Laurentii in Palisperna, demonstratur marmor ingens summa veneratione & religione cultum, in quod S. Laurentii corpus assatum & ustulatum repositum est post eius mortem.

In via ad montem Quirinalem, quem hodie vocant Monte Caballo, occurrunt horti Cardinalis Carpensis, qui omni ornamento antiquitatis pleni sunt; his enim nihil tota Roma, imo si ausim dicere, tota Italia, videtur amoenius, nihil magnificentius. Neapolis multos habet hortos insignes fontibus, herbis & arboribus, maxime Toletanos, qui Chiaiæ vocantur, sed propter amoenitatem situs & aquas uberes, frigidas & salubres, pauca habent antiqua. In his Carpensibus nihil desiderari potest, nihil excogitari ab homine, quod non reperiatur: tanta magnificentia ædificiorum, tanta marmorum peregrinorum varietas, statuarum excellentia & pulchritudo, inscriptionum numerus & diversitas (quarum plusquam CXXXVI. numerantur diversis figuris artificiosissime sculptæ) ut omnia ad miraculum & delitias

tan-

quam in Paradiso aliquo proposita esse videantur. Ante cætera fontis illius congrua concinnitas, & artis admirandæ singularis perfectio, reliqua omnia quæ ibi spectantur videtur præcellere. Quæ etsi à diversis auctoribus summis laudibus celebrata sint, præsentia tamen famam videtur superare.

In monte Quirinali sunt horti magnificentissimi Cardinalis Ferrariensis, quibus nulli videntur Romæ arborum diversarum cultu splendidiores, & ædificio mirabilis artificii, quod ex arboribus consertis simul & implicatis labyrinthum efficit. In dorso Quirinalis colosseæ sunt duorum virorum statuæ, quæ frænis duos ingentes equos marmoreos impediunt. Ab his equis mons Caballinus vocatus est. Et hos fama est Romam advectos à Tyriditate Armeniorum rege, dono datos Neroni, qui ut regem peregrinum Romano splendore exciperet, Pompeii theatrum, in quo ludos exhibuit, laminis aureis tridui tantum spatio sterni curavit. Quam magnificentiam non tam admiratus est rex barbarus (qui non ignorabat Romam esse receptaculum divitiarum totius orbis) quam diligentiam & solertiam artificum, qui tam brevi tempore tantum operis potuissent conflare & perficere. E regione harum statuarum vastissimæ conspiciuntur & altissimæ testitudines, quæ sunt reliquiæ Oratorii Neronis, quod cum suis hortis habuit conjunctum. Spondæ enim murorum ingentes ab hoc loco per clivum usque ad inferiorem Quirinalis partem, ubi est palatium Liviæ Columnæ, protenduntur, quæ satis indicant magnificentiam & amplitudinem domus imperatoriæ; in cujus elatiore parte, altissimum sese extollit frontispicium, quod vulgus vocat il Fronton di Nerone. Ex hoc Nero spectavit urbis incendium, quod ipse per incendiarios secreto excitaverat, & Chri-

ſtianis imputavit, ut eos in odium ſenatus populique adduceret: edictoque publicato quotquot Chriſtum fatebantur Deum, comprehenſi, & in Neronis hortis flammati ſunt, & crudeliſſime excarnificati.

Videntur in alia Quirinalis parte, arcus, fornices & cellæ ſubterraneæ plurimæ: ea omnia ſunt thermarum Conſtantini Imp. reliquiæ; Sacellum Neptuni in vineis Bartholinorum, Balnea Pauli Æmilii, vulgo Bagnanapoli, quorum exiles ſuperſunt reliquiæ, Domus Corneliorum, hodie, il vico de Cornelii: & templum S. Salvatoris de Cornelii, quod olim fuit Saturno & Bacho ſacrum; Alta Semita, hodie porta S. Agnetis. Fuit & ibi Suburra plana, & paulo remotius templum Silvani. In apice Quirinalis, fuit templum Apollinis & Clatræ, & ſacella Iovis & Iunonis, Capitoliumque vetus: horum nullæ fere ſuperſunt reliquiæ. Forum & domus Saluſtii non fuit procul à templo S. Suſannæ, eo loco, qui dicitur hodie Saloſtrico. Videtur ibi adhuc obeliſcus parvus literis Ægyptiacis ſignatus, qui dedicatus fuit Lunæ. In deſcenſu Quirinalis verſus forum Nervæ, turris alta ſe extollit, quam Torre meza vocant hodie. Ea pertinuit ad Mœcenatis domum, ad quam hortos habuit cultiſſimos: & ad hos ſæpius ſe conferre ſolitus erat Auguſtus Cæſar, ut cum amico ſe oblectaret, dum ſe à curis gravioribus vellet extricare.

Non procul à turre di Comti ſunt domus Aſcanii Magarozzi & Euryali Silveſtris antiquitatum memorabilium monumentis inſtructiſſimæ.

Fanum Neptuni, quod olim dicebatur ſitum in eo loco, qui dicitur Ripeta: in eo naufragi tabulas ſuæ fortunæ ſoliti erant appendere, & vota ſuſcepta pro ſua conſervatione ſolvere; nunc dicatum eſt S. Blaſio.

In

In valle Martia ad templum S. Rochi videntur ingentia ædificia Mausolei Augusti. Hoc Mausoleum structum est ab Octaviano Cæsare, ut in eo sepeliretur, ac post eum reliqui Imperatores ex familia Cæsarum: eodem in loco prius erectum fuit Amphitheatrum sive Circus à Iulio Cæsare, quem Augustus in sepulcretum convertit: hujus circumferentia cernitur adhuc fere integra & superstes, opere per rhombos distributo. In domo Fr. Sonderini ostenditur statua Pasquini spectantis Anteum mortuum: hanc maximè commendat Michael Angelus. In hac mole Mauseoli duo fuerunt erecti obelisci, singuli pedes XLII. longi: quorum unus jacet fractus in via Flaminia ante templum S. Rochi; alter semisepultus terra cernitur in hortis posterioribus. In hoc tractu fuerunt olim: Circus & porticus Augusti, lucus Deorum Manium, sepulcrum Marcelli, naumachia Domitiani, vallis Martia, & via Flaminia.

Extra portam Flaminiam inter hortos Franciscus Ragaterius habet cultissimum & elegantibus simulacris ornatum hortum. Ad hanc viam Julius III. vineam extruxit, cujus ornamenta sumtu & magnificentia superant ea omnia, quæ Romæ conspiciuntur. Ad principium hujus vineæ erectæ sunt, in palatio magnificentissimo, multæ imagines senatorum & patritiorum virorum. Fons quoque positus est in eodem loco, in quo nescias an magis ingenium artificum, quam sumtuositatem & splendorem Pontificum laudare debeas.

Sunt & alia ædificia in collibus vicinis extructa, ad deambulationes æstivas: quorum quod est celeberrimũ, in montis cacumine, duos habet obeliscos erectos cum pyramide altissima, cui sphæricum horologium superimpositum est: in eo ventorum omnium signa summo notata artificio designan-

signantur, & discrimina singulorum cognoscuntur. Ad hoc palatium hortus est amoenus, spatiosus, & alto muro cinctus, quem inscriptiones antiquæ & marmora diversis sculpta figuris exornant, numero centũ & ultra. Ibidẽ sunt duæ statuæ precii maximi, una Termini, alia Suriæ, sive Naturæ. Huic ædificio vicin᾿ est alter hort᾿ superiore paulo amplior: vitium concamerationes altissimæ fulciuntur & sustentantur terminis marmoreis antiquis octodecim, qui vice columnarum serviunt: ex Græcia Romam adportati sunt fere omnes. Paulo ultra Pons Tyberi superpositus videtur, quem Ponte Mole vulgus vocat: erat antiquis Pons Milvius, ad quem habito conflictu cum Maxentio Romæ tyrannidem occupante Constantinus Magnus victor evasit: tyrannus vero in fluvium cum equo se dedit præcipitem, ne in hostis potestatem veniret, & in triumphum duceretur, ludibrioque populi ad supplicii poenas traheretur. Hac victoria salus & libertas urbi restituta est & in rei memoriam Imperatori bene merito, victori ac triumphatori, conditus est ille arcus, qui adhuc integer superest inter Colisеum & Septizonium Severi.

In summitate vallis Martiæ occurrit arcus Tripoli, vel di Portogallo. Fuit hic arcus olim Comitiano sacer, incultus & rudis, neque ullum habet ornamentum, præter Domitiani imaginem, quam tamen nonnulli asserunt esse Claudii Imp.

Templum S. Laurentii in Lucina fuit olim sacratum Junoni Lucinæ, nomenque antiquum retinuit: in hoc antiquitus puerperæ & prægnantes post partum vota solvebant; quod Deæ beneficio liberatæ essent, & infantibus superstitibus vita esset servata.

In via Flaminia, quæ vocatur Strada del Popolo, domus

mus sunt aliquot, in quibus multæ videntur statuæ antiquæ, ut: Domus Pauli Ponti, Francisci Aragonii, Card. Sarmoneti & Ambrosii Lilii.

Campus Martius planitiem eam totam complebat, quæ à Quirinali protendebatur usque ad pontem Xistum & Tiberim. Non procul à templo S. Laurentii in Lucina, in cellis vinariis multarum ædium, videtur ingens obeliscus, qui medio campo Martio fuerat erectus, literis & notis hieroglyphicis illustris, quem ex Hieropoli transferri Romam jussit Augustus Cæsar, cum duobus aliis, quos statuit in Circo maximo. Hunc longum centum & decem pedes scribit Plinius, atque in eo interpretationem Philosophiæ Ægyptiorum contineri.

In ea campi Martii parte, quæ vocatur hodie la plazza di Sciarra, Antoninus Pius erexit altissimam columnam cochlidem, altam pedes CLXXV. fenestellas habet LVI. quæ lucem præbent intrinsecus. Quidam asserunt esse convectam ex XXVIII. lapidibus. Pars illius exterior continet res gestas Antonini sculptura figurarum excellenti: ab hac vocatur ille locus in Colonna.

Undecim illæ columnæ altissimæ, quæ ad templum S. Stephani in Truglio conspiciuntur erectæ, sunt reliquiæ porticus, quam Antoninus Pius struxerat in suo palatio. Inter columnam cochlidem Antonini, & fontem aquæ virginis erant septa campi Martii. Erat autem is locus vallatus tabulato denso, in quem conveniebat populus suffragia laturus, quando magistratus erant eligendi. Collis ille qui aliquantulum eminentior tollitur in Campo Martio, inter Antonini columnam & S. Laurentii in Lucina (quem hodie Monte Acitorio nominant) fuit antiquis mons citatorum: in quem ex septis se recipiebant singulæ tribus post la-

ta suffragia. In eodem colle fuit Curia, quæ Villa publica dicebatur: in qua recipiebantur hostium legati, quibus non licebat urbem ingredi, vel in Græcostasi diversari.

Haud procul hinc est fons aquæ virginis, humili & depresso aquæductu per Campum Martium influens: hodie fonte di Trevio dicitur. Et hæc sola ex omnibus aquis, (quas tantis sumtibus & aquæductibus, tam sumtuosis antiqui principes in urbem introduxerunt) remansit superstes ad usum civium. In hoc Campi Martii tractu sunt ædes aliquot, ut: Pompilii Nari, Gaddiorum, Desiderii Vrsati, Antonii Gabrielis, in quibus multæ visuntur antiquæ statuæ. Inprimis vero palatium Cardinalis Carpensis; in quo tot statuæ, tot inscriptiones videntur, ut mirari nemo satis possit studium tanti viri in exquirendis iis, quæ ab antiquitate pervenerunt ad nostra tempora, magna omnium doctorum utilitate & voluptate. Inprimis repositum est ibi in quodam cœnaculo Veneris nudæ corpus, cujus artificium superat reliqua omnia, quæ Romæ sunt: id si esset integrum, nulla esset toto mũdo statua, quæ huic conferri posset, neque abs re creditur esse Veneris Cnidiæ toto orbe celebratæ. Prope hanc Venerem est juvenis non minoris artificii, in quo tanta est membrorum proportio, tam elegans & pulposa musculorum convexitas, ut sculptorum & omnium artificum oculos cum summa admiratione fixos detineat. In alio Musæo huic cœnaculo contiguo statuæ duæ sunt, Satyri & pueri plorantis: quibus nihil perfectius tota urbe conspici potest, nihil elaboratius aut artificiosius; multaque præterea omnis generis, quibus Roma nihil possidet magnificentius, nihil admirabilius.

In colle Pinciano, à Pincio senatore ita dicto, fuit sepulcrum Domitiorum, in quo Nero sepultus est. In elatio-

ræ collis parte videtur arcus sive concameratio fornicata, quæ olim fuit pars templi Solis. Prope quam est templum S. Trinitatis, à Ludovico XI. Rege Galliæ structum. Non procul abhinc jacet obeliscus ex lapide Thasio factus cum hac inscriptione: *Soli Sacrum.* Prope Collinam portam non procul à templo Susannæ Salustius habuit hortos amœnissimos & splendidas ædes, quarum ruinæ adhuc sunt superstites in ea valle, qua itur ad portam Salariam. In media hortorum parte videtur obeliscus non adeo magnus, literis signatus Ægyptiis hieroglyphicis, qui Lunæ sacratus est. Locus adhuc hodie vulgo dicitur Solostrico. Campus sceleratus sive via scelerata (in qua Vestales virgines, quæ stupro violatæ erant, vivæ defodiebantur) complebat id totum spatium, quod est à porta Collina sub ædibus & portis Salustianis, usque ad portam Salariam.

Extra portam Quirinalem, ad sinistram viæ Salariæ partem, sunt ruinæ templi Veneris Erycinæ: cujus festum solennibus ceremoniis celebrabant matronæ pudicæ, Augusto mense, ad simulacrum Veneris Verticordiæ, quæ maritos uxorib⁹ credebatur reddere placabiles & benevolos: ad hoc templum fiebant ludi agonales, unde porta nomen sortita est.

Paulo remotius, super Aniene pons est adhuc integer, quem longa inscriptio docet à Narsete structum fuisse. Ad hunc pontem Annibal imbrium inundatione vehementi vexatus, obsidione soluta, castra removit ab urbe & discessit. Paulo inferius Tyberi miscetur Anien: ibique Torquatus Gigante Gallum superavit, & ab ejus collo torquem aureum detraxit, à quo nomen postea accepit.

Cœterum (hoc obiter) prope Tybur inter Anienis arenas leguntur amygdala, anisum, fœniculum, & alia plurima

petrificata, quæ circumferuntur pyxidibus in conviviis, ut matronæ & cōvivæ deludantur, existimātes esse ex saccaro facta tragemata, quæ vocantur passim confette da Tivoli & superioribus annis corpus hominis interfecti & conjecti in Anienem adhæsit radicibus arboris, quæ fluvii ripam ingrediebantur; factumque est longo temporis intervallo, ut corpus à putrefactione conservatum, in lapidem sit conversum.

Ad portam Salariam demonstrantur reliquiæ templi antiqui, quod Honori sacrum fuit, & domus illius sive suburbani, in quo Nero Imp. adjuvante Sporo cuspide sub papillam adacta se interemit, ne in manus & potestatem senatus veniret, qui illum poscebat ad supplicium.

Sub hortis Carpensibus plurimæ sunt cameræ & fornices obscuri, & longo ordine producti: hos nonnulli volunt esse officinas, in quibus conficiebatur & elaborabatur minium: alii malunt eum locum adsignare habitaculis meretricum, quæ eo se recipiebant tempore Floralium ludorum, qui celebrabantur in circo Floræ fornicibus his adjacente.

Sub Quirinali monte sunt ædes Buffalorum, parvæ quidem, si conferantur cum majoribus illis palatiis Cardinalium & principum virorum, sed qui cæteris non cedunt omni ornamento antiquitatis. Hortulus est consitus diversis herbis rarissimis, & arboribus, palmis, cedris, malis Punicis ac medicis, myrtis & aliis. Palmæ enim videntur Romæ multis in locis, sed nullæ gerunt dactylos præterquam eæ, quæ sunt in horto S. Mariæ del populo, & S. Mariæ in Transtyberi. Huic hortulo fons est additus, ex tophis marinis efformatus affabre in speciem rupis naturalis, tantæ pulcritudinis, tantorum sumtuum, compositionis tam raræ, ut nihil specio-

speciosius usquam videri possit. Disposita sunt diversis in locis conchilia pretiosa, quæ margaritarum referunt splendorem, & ingentes cochleæ Indicæ ludicissimæ, colore iridis & unionum. Totaque hæc rupes artificiosa venustissime tegitur lauris, cedris, tamariscis, & altis arboribus, quæ præbent umbram fonti subjecto: sub quibus simulacra sunt tria Musarum elegantissima, & Caracallæ Imperatoris, qui pallio marmoris cotognitis tectus est. Disposita sunt undique signa, quæ suis è loculis extant, ut Demetrii, Maximini, Philippi, Claudii & aliorum. Ex rupe fontis ejaculantur aquæ limpidissimæ, per tubos & canales æneos mirando artificio. Litostratum ex marmoribus compactum est exquisitissimis, opere tessellato, ex chalcedonico, porphyro, alabastro, thasio, pario, ophite, Marmaridum & Æthiopum lapidibus. Opus summa admiratione dignum: quodque, licet multo minus sit, pulcritudine tamen & artificum inventione potest conferri cum fonte Iulii P. M. qui ad portam videtur Flaminiam. In summa, quicquid in domo patricij hujus civis spectatur, dignum rege & opulentissimo putat principe.

En habes hic, Laconica quidem brevitate, urbis Romæ monumenta ac memorabilia pleraque, partim integra adhuc, partim eorum ruinas. Consulto autem omisimus statuas atque effigies pictas aut sculptas, nisi quæ singularis alicujus essent artificii, ne videlicet nostra in immensum excresceret narratio; ob id etiam potissimum, quia plæræque statuæ, quæ passim in patritiorum aut aliorum civium primariorum ædibus cernuntur, quos nimirum repræsentent, non possunt dignosci. Hoc enim malum semper fuit Romæ, propter nimium rerum antiquarum studium, ut qui statuas non potuerunt emere integras, partes earum maxime

capita sacrilege confracta & à corporibus avulsa sibi vendicarunt. Hinc fit ut passim non agnoscantur corpora sine capitibus, & raro quoque capita sine corporibus. De conclavibus etiamque multorum Cardinalium, nobilium & civium opulentiorum, in quibus servatur infinitus numismatum aureorum, argenteorum & æneorum numerus: toreumata excellentia artificum ex diversis metallis: Onyches, Sardonii, Cornalini, Lazulii, Amethystæ, Topazii, Berilli, Cyani, Pyropi, Hyacinthi, Saphyri, Crystallini lapides cælati & signati capitib' Deorum, Imperatorum, virorum illustrium, diversorum animalium, herbarum & arborum, variaque emblemata continentes, hæc præterire satius putavi; cum impossibile sit singula enumerare, vel enumerata explicare: quod præterea hodie (propter fraudes multorum malorum, qui clanculum multa furto turpissimo subtraxerunt) paucis aditus præbetur ad hujusmodi secretiora loca. Multique timent ignotis ea communicare, quæ conjuncta sunt cum multis statuis, tabulis ac picturis nudis & lascivis: quæ etiam à viris ecclesiasticis servantur, propter artificium & operis venustatem & excellentiam. Nonnulli autem sunt, qui malignitate depravati seculi, post reditum in patriam proterve suis annumerant & narrant, scriptisque publicant, quæ viderunt, ut invidiam, dedecus & contumeliam concitent possessoribus, à quibus comiter & perhumaniter sunt excepti, beneficiorum immemores ingratitudinem pro gratia referentes. Hæc malignitas in causa est, cur hodie domibus nobilium pauci admittantur, nisi commendatione amicorum id contingat, aut longa familiaritate, & usu communicationis quotidianæ eos, quorum fidelitatem & ingenium perspectum habent, in musæa sua admittant, & amice communicent, quæ habent pretiosa. Hinc fit ut virorum malorum

ingratitudo viris bonis sit opprobrio & damno inæstimabili impediaturque studium iuventutis, & comitas caritasque omnium refrigeretur, aut plane extinguatur.

Cæterum de Venetiarum urbe, quæ & ipsa ædificiorum structura rerumque memorabilium splendore ac magnificentia insigniter eminet, sigillatim omnia, quæ ibi visuntur, memoratu digna, percensere, nimis longum foret. Sufficiat dixisse, naturam ipsam vires ac potentiam suam in illam effudisse, imo urbis domus extruxisse, undasque cohibuisse, ne in perniciem Venetiarum maris fluctus altius assurgant aut evagentur. Omnium vero maxime memorabile quicunque illic videre desiderat, petat is sibi monstrari ipsorum armamentarium, quod lingua sua Arsenale vocant. Locus is patet ad duo millia, in quo bellica omnia instrumenta adservantur, triremes navesq; incredibili numero, indiesque construuntur, planeque ego crediderim, Venetos omnibus præferendos in instruenda numerosa ingentium triremium ac amplissimarum navium classe; munitiones ac tormẽta bellica infinita habet. In immensum excresceret oratio, si altissimas turres, splendidissima templorum ædificia atque ornamenta, magnificas palatiorum atque ædium structuras, areas sive planities amplissimas juxta atque jucundissimas recensere vellem: ne quid dicam de multifariis artibus & commerciis, quibus urbs hæc facile totius mundi urbes præcellit, legibus civilibus sapientissime constitutis, decore utriusque sexus, aptitudine morum civilium. Tempus & oratio me deficerent, si singula prodigiosa persequi oratione conarer.

CAP.

CAPUT VII.

De utilitate, propter quam aliquando homines in unum locum coeunt.

MAXIMUM momentum ad promovendam atque conciliandam hominum cum hominibus adeoque loci alicujus habitationem habet utilitas, quæ vel maxime spectatur ab iis, qui locum aliquem incolere secū deliberant, proinde hac deficiente, non est quod speres, te multitudine incolarum urbem aliquam amplificaturum. Nullius siquidem auctoritas tantæ apud homines est existimationis, ut, nisi proposita utilitatis spe, unius hominis auctoritatem atque arbitrium sequantur.

Sed neque necessitatis tantum est protelum atque incentivum, siquidem collectio hominum talis coalescit duratque in plurimos annos. Necessitas vero, cum violenter agat, nihil producit durabile atque perpetuum. Quo fit, ut non solum civitates, quæ vi coactæ primum confluxerunt, verum etiam principatus ac dominationes violenter constitutæ, non diu durent, aut certe accessione civium ac incolarum minime augeantur. Proinde haud incommode conferri possunt torrenti è clivis sylvarum agorumve defluenti nec habenti scaturiginem unde continuum habeat effluxum. Ut igitur facile succrescit, ita etiam facile decrescit; facile itinerantibus incutit timorem, facile etiam vicissim eximit. Exemplum satis luculentum præbent Tartari, qui Asiam diversis vicibus hostiliter invaserunt, Alexander Magnus, Attila, Tamerlanes Magnus, Carolus VIII. & Ludovicus XII. Rex Galliæ.

Causa enim harum vicissitudinum talis assignari potest. Natura nostra sic comparata est, ut in rem suam cum sit intenta, suique emolumenti studiosa, illa coactionis vincula,

cula, quibus vi metuve constringuntur homines, facile disrumpat. Consimiliter enim ut plantæ, tametsi telluri satis alte defixæ; nisi tamen ventorum spiramine, pluviarumq; humiditate foveantur, arescunt atque intermoriuntur: sic cohabitationes hominum vi coactæ, nulla emolumenti alicujus spe proposita, facile flaccescunt ac dissociantur.

Sed neque sola loci amoenitas tanti est momenti, ut ob eam tantum multitudo hominum coalescat; homo enim ad labores natus est, ac natura aliquid operatur, hinc est ut plures negociosi quam ociosi ubique reperiantur, atq; horum otium in negotiantium artibus & scientiis fundatur, laboreque ipsorum fruitur. Amoenitas enim nisi habeat adjunctam comitem, lucri aut emolumenti alicujus fruitionem, nihili æstimatur.

Cum itaque utilitas principalis imo principalissima causa sit, propter quam homines coalescunt, hominumq; multitudo facile succrescat, & vero diversimoda utilitatis ratio sit, videndum nunc est, quænam ad multitudinem inhabitantium cogendam atque conciliandam accommodatissima sit: dicendumque, eam in loci situs opportunitate, soli fertilitate, atque apportandi avehendique commoditate sitam esse. De quibus omnibus sigillatim deinceps ordine tractabitur.

CAPUT IIX.

De locorum situs aptitudine.

Congruam locorum rationem eam appello, quæ ita disponit apportandi deportandique facultates, ut plurimis gentibus idonea fiat in commerciis, quorum copia est, avehendis, quorum defectus, apportandis, conditio. Ejusmodi locus, qui æque his opportunus atque illis, de utrisq; æque participat, quorum æquam servat proportionem: ita ut exinde opum affluentia pari utrinq; ratione mire excre-

ſcat & dilatetur. Quod ſi vero neutrum horum contingat, tametſi locus avehendis apportandiſque mercibus commodiſſimus ſimulque pernecessarius ſit, niſi tamen ibi ſint, qui commerciis dent operam, illac quidem peregrini tranſibunt, neutiquam tamen commerciorum gratia, cum nulla ibi vigeant, commorabuntur. Derbentum, in mari Caſpio urbs ſita, accommodato loci ſitu ita convenit in Tartariam & Perſiam navigationi, ut an magis poſſit competere, quis dubitet; neque tamen unquam laudis nomen aliquod egregium hæc urbs adepta fuit. Hoc qui fiat, merito quis quærere poſſit. Non aliam profecto cauſam invenio præter eam, quod nulla ibi vigeant commercia: ſed tranſitum duntaxat præbeat mercatoribus, qui non ut negocioſi inſtitores, ſed ut viatores illac tranſeunt atque hoſpitantur. Et ut uno verbo dicam, neceſſaria quidem, ac ſibi parum utili, rebus ita ſtantibus loci aptitudine ſita eſt.

Propter eandem cauſam, in Alpium anguſtiis, quæ majori ex parte Italiam cingunt, media nunquam, multo minus ampliſſima civitas coaluit, quam creberrimum mercatoribus Gallis, Helvetiis, Germanis atque Italis illac ſit iter, & nuſquam fere viatoribus vacet.

Idem dici poteſt de pleriſque aliis locorum opportunitatibus. Quam enim accommodam arbitraris Suſam ex India ſolventibus & per mare rubrum Cayrum navigantibus? Quam neceſſarias D. Jacobi inſulas, Palmam, Terzeram, Portugalenſium & Hiſpanorū transfretationibus in Indiam, Braſiliam, Americam &c. putas? in prædictis tamen locis nulla unquam ætas hominum laudati oppidi mentionem fecit. Ipſum quoque accidit Daniæ & Suediæ interjectis inſulis, idem quoque inter mare Germanicum & lacum Subſolanum interpoſitis. Vlyſſinga loco ſituque Anglis ac

Flami-

Flaminiis reliquisque non parvis nationibus tam idonea sita est, ut ejus ope nullatenus ad commerciorum hinc illinc transportationes carere possint: Nunquam tamen quantumvis commoda, urbs hæc celebritate commendata fuit, sed in pristino semper statu permansit. Contra Venetorum & Genuensium urbes passim inclaruerunt, quoniam exterarum gentiū opes iguotas sibi copiosissime apportatas commercantur, & non ut transitus peregrinis, sed ut nobilissima emporia variarum gentium sunt, & frequentissime invisuntur. Eadem ratio est Lysabonæ, Antverpiæ & aliarum urbium. Concludimus itaque ad incrementum civitatis alicujus ac populorum, non modo eam opportunitatem, cujus carentia esse nequit; verum etiam quæ finitimis nationibus ac populis magnopere prosit & congruat, requiri.

Caput IX.

De fæcunditate soli.

Causam etiam inter alias non exiguam civitatum incrementis præbet terræ fertilitas, in qua sitæ sunt. Cum enim hominis vita duabus potissimum sustentetur rebus; victu scilicet & amictu, & utriusque horum æquum ex terra comparetur subsidium, non potest non soli fertilitas eximium ad hæc emolumentum conferre. Quo autem ipsius terræ fœcundior gleba, eo potior ad nostrum institutum fiet accessio. Et cum non omnis ferat omnia tellus, ea demum felicissima, atque ad conciliandam accessionem accommodatissima est ratio aut civitas, quæ rerum plurium abundat copia; hinc enim fit, ut minor sit eorum, quibus abundant alij, indigentia. Quæ sola causa sæpe permultos movet, ut patria relicta sedes exteras quærant. Hinc finitimis facilius ea, quorum apud nos copia superfluit, suppeditantur; quare ducti alij populi relictis suis sedibus eo se conferunt, ubi omnium rerum affluentia constat atque percipitur.

Sed neque sibi fertilitas per se & simpliciter ad civitatum populorumque incrementa satis est. Multæ siquidem sunt regiones, eæque fertilissimæ, quæ tamen oppidorum incolarumque numero minime abundant. Sic Piemontiū, quamvis omnibus Italiæ regionibus, frugum, vini, jumentorum aliorumque esculentorum fertilitate, facile superior sit, incolis tamen minus abundat. In Anglia, excepto Londino, nulla est civitas memorabilis, licet ea natio omnium rerum copia atque ubertate abundet. De Gallia idem verum est; sola Parisiorum urbs & amplitudine mœnium & multitudine civium præstat, quantumvis non in usque adeo fertili aut commodo solo sita sit. Non enim tanta ibi est amœnitas, quanta Toureyne urbe, non tanta rerum abundantia, quanta Xantonge aut Pojectiers, nec tanta fructuum varietas quanta Landedocke, nec tanta maris commoditas, quanta est apud Normanos, nec tanta vini copia, quanta apud Burgundos, nec tanta frumentorum ubertas, quanta apud Campanos, nec invenio, in quo sit æquiparanda civitati ac provinciæ Orliens: quinetiam jumentorū multitudine Britannis ac Burges provinciæ facile cedit.

Ex quibus perspicuum evadit, fertilitatem solam ad conciliandam incolarum multitudinem minime sufficere. Cujus ratio hæc est: siquidem incolæ, qui omnium rerum ubertate fruuntur, eaque soli fertilitate gaudent, ut si non singularum rerum ad sustentationem vitæ humanæ affluentiam, sufficientiam tamen penes se habeant, de aliarum nationum frugibus, adeoque ijs, quæ in commercia veniunt, parum sunt solliciti, ijsque, quæ patrium suppeditat solum, contenti, alienarum mercium rerumque, quarum in vita communi usus est, asportandarum curam plane abjiciunt, ac potius intra, quam extra patriam victui student, o-

mne-

mnéque extravagantiæ studium intermittunt. Nam quorsum Anticyras naviget ad consequendas gazas, quibus patria uberrime affluit? Omnium autem eorum, quibus abundamus, precium eo præstantius, quo hominum moderatior est affectio, & quo minus voluptatum illecebris sunt dedita gentium ingenia.

Itaque exinde consectarium est bonorum affluentiam non sufficientem esse causam ad societatem populorum contrahendam: sed requiri insuper singularem congruentiam, modum ac rationem in unum locum cogendorum: quod per idoneam facilemque adportandi deportandique conditionem, de qua in posterum dicemus, fieri aptissime poterit.

Caput X.

De apta advehendi deportandique opportunitate.

HÆc aptitudo partim terra, partim mari haberi potest. Terra quidem, quo superficies ejus magis est plana, eo facilior: quandoquidem merces & quidquid demum mercatorium est, exiguo negotio huc illucve possunt transportari: quod fit variis vehiculorum generibus aut enim essedis, quæ equorum gestatoria sunt, aut petorito, aut id genus aliis adminiculis advehuntur devehunturque. Idonea quoque profectio hominum magis tum est pedibus, caballis, rheda, alijsque modis, ubi nempe iter est planum.

Cæterum Portugalenses memorant, maximam in regno Chinæ esse camporum amplitudinem, in quibus soleant aurigari incolæ expansis velis, non secus ac si navigiis veherentur; id quod & in Hispania quidam paucis abhinc annis tentavit. In aquis vero advehuntur devehunturque merces atque adeo ipsi institores, quando remigiorum pondus sustinere aquæ moles potest.

Inter duo hæc vehendi commoda, utrum præferendum sit, docet usus. Absq; dubio navale iter terrestri multo prævalet: non propter facilitatem modo, sed & propter velocitatem. Nam appensæ breviori mora, parciorique impensa ac minore negotio, onerosiora quæque de loco in locum maritimo transvehuntur navigio, quam plaustrali in terris rota.

De aquis navigabilibus jam ut dicamus; Primo sciendum non eodem pariter modo se habere aquas: nam aut natura sic constituit & ordinavit eas, ut sunt mare, flumina & lacus, aut opera artificioque humano huc illucque sunt deductæ magno labore & impensis; ejusmodi sunt canales & alicubi stagna à stando sic dicta, quale erat Mireum Ægyptium, cujus ambitus quadringenta & quinquaginta milliaria parva continebat.

Ex quibus satis conjicere licet, quantam omnium rerum conditor Deus Opt. Max. in omnibus rebus, hominum rationem habuerit, & præcipue in usu aquarum. Est enim aqua elementum omnium maxime tũ ad vitam, tum etiam ad victum necessarium. Nam etsi aer magis præcordia spiritusque animales & vitales fovet, naturales tamen partes ac regiones corporis, aquarum fontes magis desiderant, eorumque usum majorem in omni cibo ac potu sentiunt; quin etiam Deus ter Opt. Max. aquas noxias ab innoxiis, certis quibusdam notis distinxit. Aqua enim quæ est motu velocissima, limpidissima aspectu, levissima pondere, facilima concoctu, ab ortu solis ad occasum incitata, habetur omnium saluberrima; quæ ubi deest, ingenium humanum, instillante omnium rerum opifice excogitat artes, quibus aqua insalubris, per fistulas arenosas aut alio modo diducta & quasi decolata, purior & subtilior adeoque salubrior redditur.

tur. Sed & præter hunc usum, etiam alium maxime necessarium aquarum usum esse, nempe ad transportandas omnigenas merces, ex superioribus satis liquet. Sic enim divina ordinavit providentia, ut cum hominem animal sociale omnesque homines unius tanquam universalis cujusdam corporis membra esse voluerit, sua dona sic dispertitus sit, ut non omnibus ex æquo nationibus omnium rerum affluentiam concesserit: sic enim fit, ut dum alter alterius eget adminiculo, mutua illa animorum connexio coalescat. Id autem quo fieret compendiosius, aquarum fluctus ita divina sua & inscrutabili sapientia ordinavit, ut ad onera sustinenda adjuti ventorum flatibus & rudentum velorumque adminiculis facilime quæcumque transportare possent. Hoc medio facta est orientis, occidentis, meridici, septentrionisque apta dispositio atque amica conglutinatio. Parum ergo obstat, quo minus dicamus, omnem tellurem omnia æque producere, propter commodam illam avehendi advehendique huc illuc opportunitatem.

Nunc, ut ad aquarum descriptionem propius accedamus, affirmandū censemus, mare ad ante memoratas commoditates esse aptissimum, & mercibus hominum de loco in locum transmittendis maxime congruum, secus vero lacuum reliquorumque fluminum navigationes: idque non modo ob immensam ejus magnitudinem, sed & propter gravitatem & ponderositatem tantæ aquarum molis. Admodum tamen parum in mari proficies, nisi habeas portus amplissimos, naviumque stationes tutissimas. Illos quidem, ut minus navis illidatur; has vero, ne procellarum turbinumque impetuositatibus percellatur concutiaturve.

Cæterum omnium fere concors sententia est, Favonium omnium ventorum esse placidissimum, minusque ab eo navi-

navigantibus imminere periculum, atque ad ejus compositionem ac cessationem, omnem maris tempestatem subito conquiescere. Contra vero Aquilonis impetuosissimum esse flatum didicerunt, quibus aliquando marinæ tempestates exploratæ fuerunt: in tantum enim, ajunt, septemtrionales hosce ventos concitare fluctus, ut requiescente etiam eorum flatu, aliquandiu tremant, fluctuentque huc illuc ve undæ; quod summo salutis cum periculo in Venetiani maris sinu sæpenumero navigantes experti fuere.

Porro portus marinos aut natura ipsa, artificiosissima operum conditrix, primitus struxit, quales visuntur Messinæ & Marsiliæ; aut ars sive industria humana obices quasi, contra ventorum impetus struit, quales visuntur Genuæ ac Palermi.

Sed & lacus, qui quasi exiguorum marium numero atque appellatione habentur, vel maximum possunt conferre ad conciliandam incolarum multitudinem; pro ratione nimirum cujusque loci amplitudinis variarumque commoditatum, quæ ibi spectantur. Sic ad lacum Mexicanorum, in nova Hispania, qui ad nonaginta miliaria parva extenditur, quadraginta plus minus urbes populosissimæ sitæ sunt, è quibus amplissima urbs Themistitan, potentissimi hujus regni metropolis, ambitu suo tria miliaria magna comprehendit.

Fluminum præterea usus non mediocris est, eorum præsertim quorum lata est derivatio, præsertim per opulentas regiones, quales sunt: Padus in Italia, Scaldis in Flandria, Ligeris & Sona in Gallia, Danubius & Rhenus in Germania. Atque pari fermè modo, quo lacus cum marinorum sinuum convallibus, quarum fabricatrix natura est, comparantur: ita canales & aquagia, ut vocant, quod ex uno lacu sive flumine in alium deducuntur, veris fluminibus opera huma-

humana æmula assimulantur. Antiqui Ægyptiorum reges fossam è Nilo adusque Heroum urbem, quam dixerunt, diduxere. Conati etiam sunt è mari rubro ad mare Meridianum canalem struere, atque ita nostrum cum Indico mari conjungere: quod cum in finem institutum, ut commoda navigatione mercimoniorum fieret transportatio, quo augesceret regni potentia. Nec semel scopulorum inter Tenedum & Chium perruptio & Ægei maris cum Jonico conjunctio attentata fuit. Sic Satrapas quidam Cayrinus aquarum ductus construi[fecit, ab Euphrate fluvio in civitatem Alepo dictam. In Flandria hujusmodi passim visuntur multis impensis, & maximo labore constructi canales, quorum tamen impensas, opportunitas atque immensa emolumenta exinde fluentia uberrime compensant.

In Lombardia plurimæ civitates hanc occasionem summo studio & labore nactæ fuere: Omnium vero commodissimam ac fructuosissimam Mediolanenses. Etenim canali quodam, Romanorum haud inferiori ex Thesino & Verbeno lacu aquam ad se traducentes, maximas divitias, & innumeras exterarum nationum opes acquisiverunt. Alio deinceps canali ex Adda diducto quicquid frumenti ea tellus germinabat, facilime in horrea convexere. Quorũ conditio potior adhuc foret, si Paviæ & Jureæ canales tandem aliquando sordibus atque impedimentis evacuarent. Inter hujusmodi autem aquarum ductus, & flumina, ea tandem ad deportandas merces maxime convenire censentur, quorum non modo per varias regiones est defluxus, quemadmodum supra dictum, sed & quorum maxima profunditas, composita lenisque fluctuatio, æqua latitudo, & deniq; spissitudo & densatio est aquæ. Profunda esse congruit. Aquæ enim profundæ majora ferunt onera, minusque imminet ab

ijs navigantibus periculum. Lenis non concitatus eorum æstus sit oportet; sic enim facili labore, quocunque libet, navium cursus dirigi queunt. Proinde aquagia ex Thesino in Mediolanum traducta, non sunt tantopere commendanda: siquidem ob velocissimum ejus decursum, quem aquæ præbent sinus, multo labore atque opere nautico remigibus in regressu opus est, & sæpissime longissimum tempus in adverso cum nausea & dispendio rerum teritur. Quod ad flumina attinet, artificis naturæ mira apparet lenitas, Galliæ Celticæ & Belgicæ exhibita. Tam mansueta enim fluminũ in Gallia Celtica & quieta est decursio, ut incredibilem navigantibus præbeat delectationem: pleraq; enim eorum in planitie scaturiunt, proinde minus concitato feruntur cursu. Sed neque intra montium convalles decurrunt, nec brevioribus cursibus finiuntur; verum aliquot centum milliaribus mira suavitate per planum defluunt. Quo fit ut amœnissimum spectantibus præbeant spectaculum. Hic enim extenduntur, illic contrahuntur aut contorquentur, nonnunquam antrorsum, sæpiuscule retrorsum concinno cursu fluunt, adeoque exercendi veluti atque afficiendi navigantes speciem præbent: & quod maximum est, hac flexione decursuque vario, innumeras urbes atque provincias aut fœcundant, aut victualia usibus humanis accommoda important.

Omnium vero Europæ nationum tractus ille Galliæ Belgicæ, Flandria dictus, aquarum commoditatibus atque usibus maxime gaudet. Sunt enim ibi fluvii Scaldis, Mosella, Tenora, & Rura: quique tribus ramis diffluens in Rhenum effunditur. Hi totam illam regionem undiq; circumfluentes, immensis opibus propter idoneam navigationem, & incredibilem commerciorum frequentiam nobilitant.

Hac

Hac una re supradictis regionibus multo est inferior Italia. Italia enim in longitudinem protenditur, angustus vero ejus latitudinis complexus montibus Apenninis in medio finditur: quod causa est, quæ intempesto cursu immoderate decurrant ibi flumina. Fluviorum Longobardicorum communis fere scaturigo est ex Alpibus, ut sunt Thesinum, Adda, Laber, Serio, & Adiga: vel ex Apenninis montibus, ut sunt Tarro, Lenza, Panarus, Rhenus. Tam breviusculo autem feruntur cursu, ut torrentes potius rivulive sylvestres, quam fluvii appellandi sint: repente enim in Padum qui Apenninum atque Alpes interfluit, effunduntur. Exinde Solus Padus navigabilis hanc regionem universam præterlabitur secundum longitudinem, atq; hac ratione nempe reliquorum fluviorum alluvie excrescit, & longitudine sua, dum cæteros violento influxu illabentes excipit, intempestos eorum cursus moderatur. Sciendum & hoc est, antedictos fluvios ob brevem decursum, maxima cum æstuatione sese in Padum quandoque evacuare, quorum affluxu velociore usque adeo Padus excrescit, ut etiam munitissimæ civitates in vicinia sitæ sibi ejus impetum summopere metuant.

Verum flumina, quæ intra Romanorum fines aliasq; Italiæ partes ex Apennino monte instar torrentium sylvestrium utrinque decidunt, recto cursu in Adriaticum Tyrrhenumve mare feruntur; unde nulla mora sistendi cursum suum subitum illis datur, quo fit ut navigabiles nunquam efficiantur. Navicularum enim usus, qui in Arno fluvio aut Tiberi exiguo admodum decursu cernitur, nullius fere est momenti.

Cæterum plurimum etiam confert ad ferenda onera navigiaque transportanda spissitudo quasi ac densitas aquarum. Negari siquidem non potest, ad ferenda onera fluvios

 alios

alios aliis esse aptiores. Senna, Galliæ fluvius mediocris amplitudinis, tanta sustinet onera, ut qui non viderit, incredibile existimet; certumque est ac indubitatum, nullum toto terrarum orbe inveniri fluvium, qui magnitudinis proportione huic correspondens tanta sufferre possit onera. Etsi enim mediocris duntaxat magnitudinis sit, omnia tamen quibus Parisiorum urbs, ædificiorum simul atq; inhabitantium numero amplissima atque instructissima, opus habet, hoc mediante illuc invehuntur apportanturque.

Verum hoc loco non incommode quæri posset, quænam causa sit, quod ferendorum onerum in aquis dispar sit ratio: aliæ enim aliis ferunt majora atque graviora. Nonnullis ea placet sententia: quod nimirum eæ aquæ multum ex materia terrea habeant admixtum, per quam fluentes spissentur crassæque fiant. Sed horum opinionem redarguit Nilus, qui tantum materiæ terreæ ac limosæ secum trahit, ut in S. Scriptura non nisi fluvius turbidus appelletur: quapropter & unda ejus non est potabilis, nisi prius in cisternis bene perpurgetur: ad hæc humiditate sua terram non modo perfundit & humectat, sed etiam pinguedine sua, instar culturæ fertilem facit, atque excolit, neque tamen fluvius hic quantumvis amplissimus, ad sustinendum invecta usq; adeo est accommodus. Cui sententiæ astipulatur etiam Plinius loquens de obelisco sub imperio Caii Romā delato.

Potius ergo dixerim requiri ad hanc rem aquæ viscositatem magis, quam lutositatem. Illa enim quasi conglutinatur atque conspissatur; & per consequens ad ferenda onera fit aptior.

Unde vero, (quærat porro aliquis) hæc aquarum diversitas oritur? Respondetur, ex duabus causis eam provenire. Primum ex ipsa scaturigine, quando nimirum è loco pingui,

pinguí, putri ac viſcoſo ſcaturiens per locum ejuſdem naturæ ac qualitatis decurrit. Fluvii enim naturam ſoli quod perfluunt, imitantur atque ad ſe attrahunt, quod ubi fuerit pingue ac viſcoſum, etiam aqua perfluens viſcoſa ac pinguis redditur, fereque olei naturam induit. Hæc ergo viſcoſitas à decurſu aquæ, lentiore tamen atque breviore, exiſtit. Quodſi enim aquæ curſus fuerit concitatior, omnis viſcoſa materia diſſipatur, undaque ſubtilis ac rara efficitur. Ad cujus comprobationem vel unius Nili defluxum in exemplum traxiſſe ſufficiat. Is enim in bis mille milliaria (juxta menſuram lineæ rectæ, juxta obliquam enim lineam longe plura computarentur) extenditur ſubinde per ſcopulos atque altiſſimas rupes perlabens, quo fit, ut frequenter ſpuma aut guttulæ inſtar pluvialium ob impetuoſum decurſum in ſuperficie aquæ conſpiciantur. Hoc modo Nili unda in tantum attenuatur, ut ſubtilis prorſus reddita omnem viſcoſitatem penitus deperdat, quam tamen Germaniæ atque Galliæ fluvii retinent: quippe qui ut plurimum è locis amœniſſimis ſcaturiunt, ſolumque pingue ac viſcoſum perluunt, quo fit etiam, ut neque impetuoſo ferantur curſu. Hanc veram eſſe & nervoſam cauſam, declarat aquæ ſupra citati fluminis Sennæ: quod ſi manibus lotricibus ad faciem atteratur ad inſtar ſmigmatis adhæreſcit & admirando ferme modo omnes nævos & maculas eluit.

Cæterum & de aquarum latitudine dicendum aliquid reſtat. Ac primo quidem, ut fluvii ſive canales, de quibus hic ſermo eſt, ſatis amplam habeant latitudinem, id vel maxime requiritur. Sic enim naves commode poſſunt huc illuc moveri, ſic invicem ſibi obviantes cedere, violentaſque colliſiones declinare poſſunt. Hoc tamen addendum, ad hanc latitudinem neceſſario etiam requiri profunditatem.

Hæc enim si desit, ad institutum nostrum minime quadrat, nec ullum navium usum admittet latitudo absque profunditate. Hujus exemplum præbet Plata fluvius, qui ob nimiam latitudinem, ob vagum alveum inæqualiter profundus est, quinetiam salebrosis rupibus & parvis insulis abundat. Hanc ob causam flumina in Hispania minus navigiis frequentantur, quoniam lata est quidem eorum alvus, verum & plurimum salebrosa, proinde navigiis minus sunt accommoda. Atque hæc de fluviis dicta sufficiant.

Cum itaque aquarum commoditas tantum habeat momenti, ad conciliandam in locum aliquem hominum multitudinem, consequens est, eas etiam urbes esse præclarissimas, quæ fluvios habent navigabiles. Ac sane infinitus hic foret sermo, si de immensis comodis ac beneficiis dicerem, quæ urbes prope mare aliosve fluvios navigabiles sitæ præstant. Nam præter facilitatem exportandi atque importandi merces, accedit etiam opportunitas expugnandi hostes, itemque delectabilis vivendi ratio prope mare ac flumina, & perennis fructuum velut scaturigo, quæ à mari in urbem fluit Hic enim situs lignea mœnia in portu adversus hostem habet, hic situs commune quasi forum orbis terrarum habet, hic situs amœnitatem maris & fertilitatem telluris affert, hic denique situs infinita bona ab exteris nationibus in urbem vehit: Est ergo urbs hoc situ fortior, & excellentior, amœnior est, est locupletior.

Cæterum ne quis existimet, data deportandi conditione, statim sequi ipsum urbis alicujus amplissimæ fundamentum atque perfectionem: tenendum est, aliquid amplius adhuc requiri. Necesse enim est, ut evidens aliqua subsit utilitas, quæ homines ad coalescendum alliciat, ut & supra dictum est. Sic ubi commoda advehendi deficit opportunitas, ibi etiam minus frequens est incolarum numerus. Per-

spicue

ſpicuum id eſt in montibus, in quibus multæ quidem munitiones, nullæ tamen populoſæ, conſpiciuntur. Cujus hæc eſt ratio, quod ea, quæ ad vitæ humanæ ſuſtentationem ſunt neceſſaria, non niſi ſumtuoſis impenſis & maximo labore apportari poſſunt. Quid cauſæ eſt, quod Feſula habitatoribus orba, Florentia vero eorum multitudine tantopere ſuccrevit? Hæc nempe, quod Feſula loco ſublimiori & fere inacceſſo, Florentia vero in planitie adeoq; acceſſu facili, ſita eſt. Eadem de cauſa quoq; ex Romanis civibus ijs, qui montem Aventinum incoluerunt, eo relicto in planitiem aut prope Tyberim ſedes ſuas tranſtulere.

Unde vero illud? quod etiam ijs in locis, ubi commodæ ſunt rerum tranſportandarum opportunitates, necdum tamen loca illa incolarum numero abundant. Sic portus maritimi, qui ſunt Meſſinæ, multo præſtant ijs, qui ſunt Neapoli. Duplo tamen major eſt Neapolis, ſi multitudinem ſpectes, quam Meſſina. Portus maritimus, qui eſt Carthagenæ, longe ſuperior eſt Genuenſi, Genua tamen celebritate, incolarum multitudine, omniumq; rerum affluentia Carthagenæ longe præſtat. Ecquis vero uſpiam portus amœnior ampliorve eſt eo, qui eſt Catharo? Neq; tamen unquam locus hic civitate aliqua inſigniori illuſtris fuit.

Quid fluviorum præſtantiam dicam? In Peru flumen Maragonne ſeſe explicat, cujus defluxus (mirabile relatu) ſex millia parvorum milliarium in longitudine continet, in latitudine plus ſexaginta milliaribus expanditur. Ibidem Plata fluvius labitur, qui etſi longitudine fluctuationis Maragonnæ cedat, plus tamen aquarum in ſeſe recipit; cujus latitudo in eo, quo in freta flectitur, loco, plus minusve centum & quinquaginta parvis milliaribus extendi narratur. In nova Gallia viſitur flumē Canada: quod in latitudine ultra quinq; & triginta milliaria, in profunditate alibi ducentas ulnas

ulnas complectitur. Africæ similiter celeberrimi sunt fluvii: Senega, Gambea, Coanza: quorum posterior recenter in regno Angola inventus est, & ea, qua effluit parte, plusquam 35. milliaria continet. Neq; tamen omnium horum fluviorum ullus accolarum multitudine est celeber. Ad Coanza fluvium vivunt in spelæis & cavorum arborum latibulis occultantur, in sodalitio quasi, cancrorum marinorum, locustarum, & id genus animalium, quæ crebra consuetudine mansuefaciunt, & domant.

Asiæ noti fluvii sunt: Menan, qui ipsorum lingua, mater fluviorum vocatur, & Meicon, qui ultra duo milliarium millia navali itinere frequentatur. Similiter fere se habent Ganges atq; Indus, ut & alii fluvii, qui aliquatenus accoluntur. Aliter vero se habet Obio fluvius, qui tametsi omnium ejus regionis fluviorũ maximus, nulla civitatis alicujus amplioris conterminæ accolarumve celebritate & multitudine deprædicatur. Cumq; ea parte, qua in mare Scythicum effunditur, plusquam octoginta milliaria in latitudine contineat, non desunt, qui opinantur, mare Caspium in hunc fluvium effusum in mare magnum sese emittere.

His positis adhuc dubitatur. Cum dictum sit ex commoda oportunitate loci & deportationum conditione, magnitudinem urbis esse metiendam, qui fiat, quod his conditionibus apparentibus, effectus non semper respondeat. Videmus enim multas urbes, quæ tametsi dictis commoditatibus aliis minime cedunt, amplitudine tamen urbium & civium ac negotiantium numero neutiquam sunt pares. Cujus ratio assignari potest, insufficiens nempe enumeratio requisitorum. Non enim sufficit cõmoda ultro citroq; transportandi opportunitas; sed præter hanc etiam aliud aliquid peculiare requiritur, quod homines ad mutuam societatem contrahendam alliciat. De quo subsequenti libello fusius agetur.

JOAN-

JOANNIS BOTERI

DE

VRBIVM ORIGINE, MAGNITUDINE ET SPLENDORE

LIBER SECVNDVS.

CAPUT I.

Quarum rerum adminiculis effectum sit, locum aliquem inhabitari frequentius & qualiter hac in re se-se gesserint Romani.

HActenus DE OPORTUNO locorum situ, de soli feracitate, de commoda mercium commeatuumve transportatione dictum est, quæ omnia ad incrementum civitatum summopere conducere arbitramur. Jam quod restat, de his etiam videbimus commoditatibus, quibus allecti homines, inconditis alioquin præditi moribus, flexiles, ac sibi ipsis consulere nescii, locum quempiam elegerunt, quem potius, quam alium incolere maluerunt. Romanos primum speciatim, deinde generatim cæteros populos considerabimus.

Primum ac præcipuum medium, quo usi primitus sunt Romani, hoc fuit: ASYLUM, quod libertatis refugiique sedem appellavere, extruxerunt, omnibusque ad id confugientibus immunitatem concesserunt. Cum enim Romulus finitimorum tyrannorum ac principum in subditos sævitiam atque ferociam animadvertisset, asylum hoc extruxit, quo sane vulgi animos ad Romanam civitatem mirifice allexit, facileque populosam reddidit; innumera enim fugitivorum aut bonis suis ejectorum multitudo hominum eo confluxit. Cæterum excrescente virorum in urbe Romana mul-

titudine, cum mulierum copia deficeret, Romulus missis per Hetruriam, Sabinamque legationibus, omni studio dedit operam, quo finitimos populos & matrimoniorum jure sibi devinciret, & urbis suæ populariumque atque advenarum propagationi una consuleret. Cum vero illi utramque rem inimice invidenterque negarent, quod ægre ferrent novam urbem in caput ipsorum crescere, eaque ratione conarentur procreandis liberis obviam ire; sic artem arte lusit Romulus. Ludos se vovisse Neptuno cum simulasset, ad eos publice celebrandos vicinas invitavit urbes, spectaculo publice indicto. Igitur plurimi eo cum mortales concurrissent cum uxoribus ac nubilibus puellis, ubi tempus visum est, dato signo jussit Romulus ab iis, quibus demandatum id fuerat, virgines rapi, quos post conjuncta sibi Hersilia, inter populares distribuit, celebratis solenni more nuptiis. Nam & ante nuptiarum diem honestissime eas habendas curavit, & ipse blande appellando, dum vim excusat, ac prolis cupiditatem in causam vocat, prætexitque honestum culpæ titulum, solari eas omni arte conatus est. Atque hæc sunt imperii Romani principia; quamque prudenter à Romulo excogitatum sit & actum, exitus ipse ac tanti magnitudo imperii declaravit.

Eadem fere ratio hac nostra tempestate Genevensium civitatem tantopere adauxit, quippe qui omnibus passim Gallia atque Italia ob religionem ejectis hospitium præbuerunt. Huc referri potest urbs illa Germaniæ (Francorum vallem dicunt) permissu Casimiri Comitis Palatini noviter extructa à Belgis, qui ob religionem patriis sedibus ejecti fuerunt.

Cosmus dux magnus Toscanæ, cum Portum Feraio populis complere vellet, omnes exules patria sua propter com-

missa flagitia ejectos; facta sponsione libertatis suscepit, quare ingentem hominum multitudinem collegit. Hunc postea secutus Franciscus Casimirus filius hæres, Pisam & Livornium inhabitari curavit. Illud vero, quod supra monui, diligenter est animadvertendum, neque necessitatem, neque vim aut potentiam satis habere virium ad conciliandam in locum aliquem incolarum multitudinem. Etenim populus in unum locum coactus similis est semini trajecto in arva arenosa, in quibus ad maturitatem nunquam potest excrescere.

Ut autem de asylo aliquid adhuc attingamus: certum est, immunitatem alicujus loci vel aliquam, ad conciliandam incolarum multitudinem maximum habere momentum. Hinc est quod civitates liberæ plerumque sunt populosiores ac fere ampliores, quam eæ, quæ principibus subsunt, etiamsi in cæteris utrinque consentiant.

Porro alterum adminiculum, quo Roma accrevit, in eo est, quod civitates bene meritas, postea Municipia vocatas, jure civitatis, privilegiisque donarunt, & ad capessenda munia admiserunt. Dignitas enim magistratus, jus civitatis & privilegiorum urbis, omnes eos Romam compulit, quibus suffragia, favores aut officia in Rempublicam collata ad dignitates & honores obtinendos spem aliquam injiciebant. Qui altiora ambire non audebant, minimum cognatos & amicos ad dignitatum fastigia aspirantes suffragiis, quoad licebat, juvabant. Hinc illa Romanæ urbis incrementa, hinc illa potentia & populo & opibus: quas mirum in modum auxerunt nobilitas aliique opulenti, quos quotidie magno agmine ad confluendum eo, jure civitatis donatos, Romanorum proceres illectabant.

Tertium adminiculum in eo situm fuit. Cum ingeni-

um humanum novis semper rebus inhiet, iisque mirifice afficiatur, summa Romanis cura fuit, qui hujusmodi hominum cupiditatibus satisfacerent. Hunc in finem subinde res novas quæque admirationi essent visentibus struxerunt atque instituerunt. Hinc illi ducum victorum triumphi magnificentissimi; hinc splendidissima illa ædificia, pugnæ navales; palæstræ, venationes peregrinarum ferarum, publica convivia, ludi Apollinares, seculares, aliique incredibili pompa & solennitate celebrati. Quo effectum est, ut dum hæc Romanorum opera atque exercitia, omnia ad spectantium animos oblectandos accommodata, hoc modo continuarentur, & è vestigio sese quasi invicem exciperent, ad urbem Romam continue peregrini undequaq; confluerent.

CAPUT II.

De coloniis Romanorum, quas Reipublicæ augendæ causa, ex urbe in loca viciniora traducere interdum solebant.

QUid denique de coloniis sentiendum? fueruntne è re urbis Romæ amplificandæ? Quod ad augendam urbis magnitudinem & potentiam plurimum contulerint, nemo sanus (opinor) negabit: an vero per eas incolarum numerus creverit, vehemens adhuc sub judice lis est. Mea tamen fert opinio, neque hic fuisse plane inutiles.

Videtur quidem per colonias alio translatas civium numerus nihil augeri, sed potius diminui: at contrarium nonnunquam contingere docebo. Quemadmodum enim in nativo solo plantæ minus feliciter, translatæ vero uberrius crescunt & multiplicantur; sic quoque humana proles intra patriæ mœnia vivens difficilius & alitur & propagatur. Jam enim peste, jam contagiosa lue correpta perit, jam fame compulsa patriam, ac patrios lares deserit, jam lectissimi

simi & fortissimi quique externis bellis, aut intestinis seditionibus aut cadunt aut exulant. Multos dira paupertas & rei familiaris angustia à matrimonio & prolis studio prorsum absterret. Qui itaque prædictis malis Romæ alioquin absorpti sine liberis decessissent, illi coloniarum beneficio periculis exemti, commodis habitationibus & agris fruentes animum ad suscipiendam & educandam sobolem adjiciunt. Hinc sæpius adeo crescunt & multiplicantur, ut loco decem centum videas succedere.

At quorsum hæc, inquiat aliquis? Quomodo ablegati è patria, quam cives adhuc augere non poterant, augebuntur alio translati? Proclive admodum. Primo enim coloniæ cum matre, à qua exierunt, uno quasi corpore coalescunt. Deinde amor patriæ, quo quisque ducitur, & spes aliquando ad dignitates præ aliis ascendendi, aliaque ejusmodi, tanti sunt momenti, ut ingeniis sublimioribus & nobilioribus, patriæ memoriam indesinenter refricent. Hinc evidentissima & populo & opibus patriæ incrementa emergunt. An ne enim quis negare ausit, quin triginta illis coloniis ex Alba Longa ceu de una stirpe deductis, ut & aliis, Roma deductis, permagna utriusque civitatis dedecori & potentiæ facta sit accessio. Cui vero insuper dubium esse potest, Portugalenses ab eo tempore, quo primum Lisabona egressi in insulas Astori, Capo Verde, Madera aliasque, ut eas inhabitarent ac colerent, majorem ad urbem Lisabonam accessionem fecisse, quam si nunquam sedes suas in dictas insulas transtulissent.

Hic autem requiritur, ut & ipsa ratio monet, ne coloniæ matrem amplificaturæ ab ea longius deducantur. Nimia enim distantia patriæ amorem facile extinguit, adeoq; rerum communio plane refrigescit. Hac causa moti Roma-

ni, à primordio urbis conditæ, nullas colonias extra Italiam intra septingentos annos deduxerunt: quas demum post tot annorum delapsum Carthaginem & Narbonam transtulerunt. Sed hic subsisto, cum in sexto libro de politia illustrium suo loco copiosius de his omnibus sit dictum.

Atque his præcipue mediis Romani potentia ac robore feliciter excreverunt, peregrinosque ad se abripuerunt. Restat ut promissis satisfacturi videamus, quid hac in re aliis nationibus fuerit usitatum. Initium autem de religione, quæ omnium rerum caput est, faciamus.

CAPUT III.

De religione fideique negotio.

TAnta est vis, tantaque necessitas religionis, ut procul dubio non tantum multos in sui amorem pertrahat, sed etiam multorum commerciorum dux & caput existat. Urbes, ubi cultus religionis est floridior & præstantior, faciliorem quoque & illustriorem habent aditum ad potentiæ & gloriæ accessionem.

Hierusalem ut tradit Plinius fuit orientis urbs antiquissima & florentissima, tam religionis Deique cultu, quam totius regni respectu; utriusque enim metropolis erat. Hierosolymis vivebant Summi Pontifices, Sacerdotes, Levitæ; peragebantur ibi sacrificia, vovebantur Domino vota, omnis fere populus Israelis ibi quotannis ter conveniebat. Scribit Iosephus, Hierosolymæ, quando à Tito Vespasiano obsideretur, circiter vigesies, quinquies centena millia hominum fuisse: numerus sane immensus & ferme incredibilis, si urbs ex ambitu, qui quatuor milliaribus paulo fuit amplior, æstimetur. Sed credendū viro perito & scienti, quemque omnis occasio mendacia comminiscendi defecit.

Ieroboam Rex Israelis factus mature perpendens sine

cultus

cultus divini & sacrificiorum exercitio non diu staturum imperium, metuensque, ne populus Hierosolymam religionis & sacrificiorum ergo confluens cum Juda reconciliatus in Regis Israelitici necem conspiret, omissa vera religione idololatriam instituit. Conflatis enim duobus aureis vitulis & in fines regni Israelitici collocatis ad multitudinem conversus, *Satis*, inquit, *jam ascendistis Hierosolymam; En Dy tui Israel, qui te ascendere fecerunt de terra AEgypti.*

Magna itaq; religionis vis est in amplificandis urbibus, ditionibus, in illectandis peregrinis: quod cum Jeroboam cognitum haberet, ut tribus decem Israeliticas, quibus imperitabat, suo dominatu coerceret, veram religionem idololatrica permutavit. Hic suo scelere omnium primus dici meruit, qui cupiditate dominandi debitum honorem & cultum Dei magno cum dedecore missum fecit, posteritatique sic supplantatæ malo exemplo præluxit, non tam stultitiæ, quam extremæ impietatis nota insignis.

Non desunt, qui nimia sibi scientia in constituendis imperiis arrogata gloriari, imo publicis scriptis docere audent, utilius esse principi subditos recte coercitu ro humana ratione rem tentare, quam consilio divino. At quos nulla verecundia, hæc ut adstruant, tangit, sciant se præsentissime veneno tanquam peste principes fallere, imperia & principatus corrumpere, orbem Christianum offendere, capitales esse ecclesiæ hostes, imo ipsius Dei, contra quem novam turrim Babylonicam ut de Gigantibus legitur moliuntur, sed non sine confusione sui & pessimo interitu. Nam

Ipsorum facta atque minas ridebit inanes
Qui super & cælos & super astra sedet.

Attendite, ô Principes Jesaiæ vaticinium de Pharaonis consiliariis, *sapientes*, inquit, *consiliary Pharaonis insipientis dederunt*

derunt consilium, deceperunt AEgyptum angulum populorum eius, Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis & errare fecerunt AEgyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens.

Quod si mihi liberum esset, facile indice quasi digito monstrarem, quomodo plurimi ordines Christiani orbis hac prævaricatione & peccato, conciderint, ac se suosque ab auxilio & gratia Dei abalienantes flagello justitiæ divinæ Turcas & gentes in sese sæpenumero armarint. Sufficiat hîc admonuisse principes, qui præpostero illo gubernandi modo legem Dei quantum in se est conculcant, ne unquam ex memoria tristissimum magistri sui Jeroboami interitum abjiciant, sed resipiscant, ut alieno cauti malo periculis eximantur. Posteaquam enim execrandi regis execrandam impietatem non amplius ferret Deus, excitavit Baasan filium Ahiha, qui facta conspiratione Nadabum Jeroboami filium trucidavit, regnumque occupavit pro eo. Factumque est, cum ipse regnaret, ut percuteret universam domum Jeroboam, ut nihil spirans de Jeroboam faceret reliquum, donec deleret eum, juxta verbum Domini. Sed progrediamur.

Religio cui usque divinus, constansque divini auxilii in loco aliquo vigentis opinio ad alliciendos illuc homines maximum habet momentum. Inspice & testes habebis locupletissimos Loretum in Italia, D. Michaelem in Gallia, Guadalupen, Monserratum & Brigantium in Hispania, quo quotidie magnus undique est concursus omnium nationum vel longissime remotarum. Omitto jam solitudines, eremitarum tuguria aut speluncas potius, quæ non minus singularibus animorum devotionibus passim frequentantur.

Penitius autem rem introspice & minus admirabilis videbitur. Quid enim majus, quid potentius, quid efficacius ad al-

ad alliciendum & vi quasi attrahendum ipso summo bono, qui est Deus? Hic anxie desideratur, indesinenter exspectatur & quæritur ab omnibus creaturis tam animatis, quàm inanimatis. Eum enim tanquam summum finem ad unum omnes spectant. Levia summum hoc bonum supra in sublimi quærunt, gravia infra in terra; cœli concava ac orbiculari sua periodo, nascentia terræ floribus & fructibus, animantia speciei conversatione, homo tranquillitatem conscientiæ æternique gaudii quærendo.

Cum vero summum bonum sua essentia tam sublime sit, ut sub intelligentiam nostram, tamque lucidum, ut sub oculorum sensum non cadat, quivis eo se convertit, ubi divina potentia quoquo modo enitet, vires suas exerit aut singulari auxilii ratione præsentem Deum declarat, in montes, in solitudines aut aliquovis. Quid enim? annon se in societatem amplificatæ Romæ ingerunt, martyrum sanguis, reliquiæ sanctorum, loca sancta & in divinis suprema judicandi potestas! Annon aspera & inculta jaceret, nisi quotidie locorum sanctitas & religio infinitos homines ab extremitatibus mundi eò pertraheret? Annon deserta pateret, nisi sedes Apostolica clavium potestas sede ibi fixa multa millia hominum dulcedine sua delinita, quotidie eo abire cogeret? Mediolanum, urbs populosissima volens nolens testatur, quanta honoris laudisque decora sibi parta sint ex insigni pietate eximii illius Cardinalis Borromei. Ab extremis mundi septentrionalis plagis eo convolabant principes, quin etiam quibuslibet subortis dissidiis Episcopi ejus discretione ac judicio unicè stabant: & quid multis? Omnium nationum clero Mediolanum patria erat, domus divi tutelaris pro portu tutissimo, liberalitas ejus pro tuto refugio, vita ejus transactâ pro nitidissimo speculo & exemplari habebatur, ad cujus formã omnes ecclesiæ essent componendæ.

Molestus forsitan lectori sim, si longior velim esse in decantanda laude, quæ Synodos coegerunt tam publicè quam privatim: unam tertio quoque anno, alteram quotannis. Quot illi erexerunt templa? quot collapsa refecerunt? quot novis reditibus donarunt? quot eorum monasteria? quot studiosorum collegia, ex quibus tanquam ex equo Trojano tot presbyteri adeoque spirituales prodierunt? quot Academiæ maximo totius regionis bono apertæ? quot & quantæ artium artificumque ac commerciorum laudatissimæ promotiones? Quod si, ut iterum dicam, tantum recensere velim, quo pacto una cum propagandæ religionis studio fines urbis Mediolani extenderint, in infinitum abiero. Itaque hæc omitto.

Sed proh dolor paucæ admodum numero sunt hodie civitates aut principes, qui hoc nomine jure commendentur. Ubi enim hodie Numa Pompilius, qui tot Romæ augurum collegia? ubi Constantinus, qui tot sacra gymnasia struxit? ubi Theodosius, qui tot vectigalia? ubi Justinianus, qui tot privilegia dedit. O tempora! in quam ætatem mundi, in quot mores incidimus? Sed velum obduco coloribus meis, ne se multi nigro carbone in his tabulis notatos videant: illos innuo, qui spoliis ecclesiæ & sacrilegiis ditati sacerdotibus victum, ecclesiæ censum, pauperibus, viduis, & orbatis cibum; ignorantibus veritatis lucem, desperantibus salutis anchoram sustulerunt. Sed quid moror? Religio divitias peperit & filia devoravit matrem. Non potest ergo non seges esse deinceps, ubi Troia fuit, Babelque & confusio nimis superba excelsa & certo concidit.

CAPUT IV.

De studiosis & scholis.

PLurimos præcipue studiosos in urbes, quarum magnitu-

do no-

do nobis jam proposita est, adducit celebris & docta schola. Duo enim, si proprie loqui volumus sunt adminicula, quibus intelligentes fortesque viri ad fastigia honorum perveniunt, Libri & Arma. Quorum illi in Academiis chartis & calamo, hæc in aperto campo gladiis & hastis tractantur.

Cum vero humanum genus duobus potissimum ducatur, gloria & utilitate, & verò liberalium artium quædam artes divitias, quædam nominis existimationem adferant, est profecto, ut in urbe, de quâ hîc loquimur, sit Academia talis, quæ studiosam juventutem certis propositis commoditatibus sui amore vehementius accendat, ita ut potissimũ eo nomine à pluribus diligatur & seligatur, potiusque hanc quàm aliam frequentare studiosa juventus malit Academiam. Id autem fit, cùm ad scholæ & artium commoditatem peculiaria quædam & honesta privilegia insuper accedunt. Honesta ideo dico, ne licentiam dent scelus scelere impune accumulandi, quod privilegium turpitudinis dicunt, sed ut habeant ansam alacriter sine impedimento studiis invigilandi.

Etenim magno cum labore omnis studiorum ratio est conjuncta & corporis & animi. Hinc veteribus Dea artium sive sapientiæ Minerva dicta, quod animi meditationes & lucubrationes nervos imminuant, adeoque vires corporis incidant. Plerumque autem affecto corpore animus quoque afficitur & turbatur. Æquum itaque imo necessarium est, ut studiosis honesta sint privilegia, quibus animus lassus reficiatur; spiritus autem recreati majore cum ardore ad studia denuo ferantur.

Non autem, ut ante memini, indulgenda est petulantiæ licentia, quæ tamen Academiis Italis, ut conceditur, ita exercetur. Ibi calami in pugiones & atramentaria in thecas

pulveris bombardici abierunt, disputationes in cruentas cædes, scholæ in propugnacula pro lubitu quidvis audendi; academici autem in homicidas mutati sunt. Irrisui ibi habetur honestas, verecundia & castitas dedecori, adeo ut studiosus vere studiosi vitam honestam nempe & modestam victurus nihilo plus efficiat, quam si seipsum in extrema pericula det præcipitem. Dolendum certe; sed abrumpo querelas. Illud saltem dicam; fieri non potest, ut Academia ulla efflorescat, aut justam laudis maturitatem assequatur, nisi ab alea & armis nocentissima, utraque peste radicitus sit repurgata.

Franciscus I. Rex Galliæ magno agmine Lutetiæ studiosos confluere deprehendens magna animi cura eo incubuit, quî studiosis honestam pararet recreationem. Designatum itaque est ingens pratum prope urbem ad aquam situm, ubi esset solitaria & jucunda à studiis recreatio. Hic se exercebant, hic luctando, ille saltando, hic cursitando, ille pila ludendo, quibus non tam sibi quam alijs qui spectatum aderant, oblectamento fuerunt. His concessis strepitus armorum & tesserarum conticuit.

Porro etiam in loco Academijs destinato temperata & salutaris sit aeris constitutio, amœnus situs, aquis, fontibus, sylvis & campis undique arridens. Fac enim deesse cœtera hæ solæ tamen studiosos morantur. His omnibus insignes olim erant Athenæ & Rhodus, adeoque studiorum ibi vegetissimus vigor.

Galeatius Vicecomes primus erat, qui Academiam Patavii celeberrimam redditurus animo ad prædictas amœnitates inprimis adjecto edicto vetuit, nequis è subditis studiorum gratia alio se conferret. Hoc ipsum nonnulli Italiæ principes sunt secuti.

Verum

Verum magnam hoc parit diffidentiam & fastidium. Optimi autem vasalli retinentur & peregrini invitantur commoditatibus ad honestas animi recreationes & commeatus abundantia si insuper privilegia sarta tecta conserventur, defensentur, usurpentur, si ad quosvis studiorum honores aditus pateat, si eruditioribus certi ijque honorifici tribuantur gradus, si vitæ bene actæ sua sint præmia, suus locus & inprimis si copia sit professorum eruditorum. Non erubuit Pompeius Magnus scholas bene constitutas intrare: domita enim Oriente scholam Rhodi, ut professores audiret profitentes, ingressus legitur. Sigismundus Rex Poloniæ gravissimis causis motus edixit, ne quis vasallorum suorum extra regnum studiorum gratia vagaretur. Qui sic? ais. Ne videlicet dogmate illo, quod sub Rege Sigismundo revixit, & fere omnes septentrionales imbuit incenderentur.

Cæterum Academias tollere artiumque scholas prohibere, tyrannicum plane ac barbarum est. Sunt enim Academiæ & artes lumina & fontes sapientiæ, à quibus splendor & sapor virtutis in omnes partes Reipublicæ fluunt, suntque insuper Academiæ velut Musarum orbes & artes sidera in illis fixa: at nisi orbes suum motum, sidera suam lucem habeant, quæ vita rerum, quæ influentia erit? Præterea ut oculi sunt in corpore, ita Academiæ & artes sunt in civitate, atque ut oculi omnia membra corporis, ita Academiæ omnes Reipublicæ partes illustrant. Quin etiam contra jus naturæ ac rationis est, Academias tollere; natura enim confusionem, ratio ignorantiam fugit, quæ tamen duæ sublatis Academiis artiumque scholis sequuntur necessario. Quæ enim cognitio rerum sine arte, quis ordo sine toga, quæ administratio civitatis sine doctrina & sapientia esse potest? Porro quid magis licentiam morum, perturbationum rerũ,

barbaritatem plebis, tyrannidem principis gignit, quam bonarum literarum naufragium & casus? Sic truculenti olim carnifices Athenas (fastum totius Græciæ, sydera & lumen) penitus extinxerunt. Sic Julianus funestus apostata Christianorum gymnasia sustulit, artiumque professoribus silentium jussit. Sic in Hungaria aliisque eximiis mundi partibus (quas Mahometes vicit) Academiæ, scholæ & artes immanitate oppressæ jacent. Norunt enim crudelitatis monstra, Palladem & tyrannidem, amorem artis & Martis furorem sapientiæ lumen & ignorantiam, studium virtutis & odium civitatis simul cohabitare non posse. Multa hic alia se offerunt argumenta, quibus probetur hæc causa, sed infinitum esset hæc omnia, quæ velim, de re tanta scribere, pauca tamen addam, si non sim molestus, nempe à tempore, à testimonio, ab exemplo. Constat enim omnes scientias post diluvium columnis lapideis insculptas posteris apparuisse; constat Deum, solem, lunam aliaque cœli lumina dedisse in signa temporum, probabile ergo est primam ætatem honorasse Astronomiam. Constat Tubalem Adami filium invenisse Musicam, constat Chaldæos in omni arte fuisse instructissimos. Nihil hic dicam de Moyse aliisque gubernatoribus filiorum Israel, qui omni scientia Chaldæorum ac Ægyptiorum fuerunt imbuti. Nihil hic de Samuele cæterisque Prophetis, qui Rama Gilead sua collegia & Academiam habuerunt. Nihil hic de Paulo, qui disputando sæpe in schola cujusdam Philosophi nomine Tyranni, adeoque Athenis non contemsisse sed approbasse venerabile nomen Academiæ videtur. Nihil de Constantino, Theodosio aliisque vere augustis Imperatoribus, qui scholas, collegia Academias magnifice extruendo, Ecclesiam Christi plurimum propagarunt; omnesque adeo ætates hominum Academias & ar-

tes

tes approbarunt. Cœterum rationes à testimonio & exemplis tacitus hîc nunc prætereo, nam adhuc hodie florent ubique Academiæ, vivunt doctissimorum hominum ingenia, monumenta majorum palam & aperte hanc rem loquuntur, plenæ historiæ, pleni annales sunt illorum laudibus, quas malitia nulla delebit, ætas nulla conticescet. Sed brevitati studeo, aliter hic potuissem quidem urgere, quod nihil magis barbaritatem, vim, perfidiam, licentiam vitæ, hæresim, atheismum & confusionem omnium parit, quam scholarum & Academiarum defectio. Si ergo justi, si pij ac religiosi esse velint principes, non tollere sed fovere, non evertere sed conservare debent Academias, in quibus splendor Regis, honor civitatis, amor virtutis, omnium bonorum sapor ac influentia inest. Perniciosa ergo vox ista & plane tyrannica: Tollantur scholæ, tollantur Academiæ. Imo oraculum hoc sit: Vivant scholæ, vivant Athenæ, artes ac scientiæ, quæ sunt radij divinæ sapientiæ, ad gloriam beatæ Triadis in sempiternum vivant. Pius est, qui assentitur, improbus qui non acclamat; Amen.

CAPUT V.

De loco tribunalis.

OMnis vitæ nostræ, famæ ac fortunarum salus in arbitrio judicis sita est. Cum enim dilectio in hominum animis ubique deferbuerit, inque ejus locum malitia ac protervitas tere successerit, male sane nobiscum ageretur, nisi spem in æquanimitate judicis repositam haberemus. Hinc urbes in quibus gravissimi, prudentissimi ac justissimi senes tribunali insident, qui ad sedem sine pompa, ad caussam sine fraude, ad sententiam sine motu & ardore animi accedunt, plus & frequentantur & inhabitantur non tam frequentia litigantium, quam etiam eorum, qui clavum imperij tenent, quo-

refe-

referuntur Præsides, Consiliarij, Advocati, Procuratores, Solicitatores, Notarij. Memorabile autem est, non quidem ad imitationem sed ad exsecrationem, quod sola præsens pecunia processum juris hodie, proh dolor, expedite absolvit: nihilque adeo in toto terrarum orbe invenias, quod ad incitatiorem cursum concitet, quam argentũ currens. Non tam ad se ferrum magnes attrahit, quàm aurum oculos judicum inflectit. Cujus hæc censetur ratio, quoniam aurum ratione valoris atque facilitatis acquirendi, dignitates & commoditates omnesq; fortunas in se complectitur. Summatim, qui ære abundat (ne quid gravius dicam) omnia mundana possidet.

Hinc summa illa tribunalia, quæ primitus quidem ad hoc sunt constituta, ut casus quidam reservati tam criminalium, quam civilium earumque graviorum causarum inibi decidantur, id quod etiam Dominus ad Moysen loquitur Exod. cap. 18. *Provideas*, inquiens, *de plebe viros prudentes & timentes Dominum, in quibus est veritas, & qui oderunt avaritiam & constitue ex eis tribunal & centuriones &c. quicquid autem maius fuerit, referent ad te & minora iudicabunt.* Tum vero etiam, ut ad hæc tanquam asyla à corruptis, indoctis, maleque affectis judicibus confugiatur, ut ibi corruptæ aliorum judicum sententiæ, aut revocentur aut moderatione quapiam leniantur. Sed & hæc hodie ubique fere privata commoda redolent.

Vbique fere locorum hæc ita observantur, potissimum ubi causæ forenses ex jure communi deciduntur: hic enim processus longius extenditur pluresque ministros requirit. In Anglia, Scotia præcipue autem in Turcia, ubi admodum brevis & stricta est juris via ac judex in uno tanquam vestigio insistens super lite deducta sententiam profert, parum profi-

citur ad amplificandam urbem. Causæ enim quantumvis arduæ & sublimes intra dimidium diem, modo adsint probati & sufficientes testes absolvuntur, præciduntur ibi longiores termini, nihil valent instrumenta, nihil processus, nihil præfecti. Pauca admodum suscipiuntur, quæ non quamprimum finiantur: brevius hic adhibetur tempus, minores sumtus, pauciores Jureconsulti, quam in jure civili Romanorum. Hæc vero non eo à me dicuntur, quod velim judicia differenda, terminosque dilatandos. Qui enim longiores quærunt exceptiones dilatorias, ubique prætendentes periculum ne videlicet cui injuria adferatur, non possunt, quin sint iniqui. Nostra itaque urbs, de qua in præsenti loquimur, summum tribunal & pro eo actiones juris & justitiæ executionem requirit.

Caput VI.

De eruditione.

Libro octavo de politia illustrium, ubi sermo erat de amplificandis ditionibus, prolixe egimus de artibus & eruditione humana, de variis commerciis & negotiis, quæ in civitatibus ac regnis vigent; eo itaq; benevolus lector brevitatis studio esto remissus.

Caput VII.

De privilegiis.

HAc nostra tempestate subditi à principibus avaritiæ immersis aut alia necessitate urgente adacti ita premuntur, ut vel minimam spem qualiscunque immunitatis ambabus, quod ajunt, amplexari gaudeant. Videre hoc est ex mercatibus & nundinis, quas catervatim mercatores, institores, propolæ, frequentant, solum eò, quod oneribus careant. Inspiciantur hodierna Neapolis incrementa & ædificiis & populo; unde vero illa tanta tamque egregia? ex so-

lis privilegiis, quibus cives gaudent. Quid, quod majoribus finibus amplificata esset, nisi peculiaribus rationibus, potissimum, quod viciniæ incolis destituerentur, magna cum principum querela Rex Hispaniæ gravi edicto vetuisset, ne quis novas ædes ibi exstrueret.

Civitates Flandriæ commerciis celeberrimæ in tota Europa fuerunt: ratio præcipua sita est in privilegiis & immunitatibus à vectigalibus; perexiguum enim vectigal de commerciis pendunt.

Non infrequens fuit ijs, qui urbes aut extruxerunt aut inhabitandas dederunt, præclaris privilegiis eas aut minimū primos incolas donare. Secuti hoc sunt, qui urbes vacuas aut peste exhaustas aut Marte vastatas aliove Dei flagello exinanitas restaurarunt. Pestis, quæ teste Bocatio in Italia ad triennium grassata est adeo sævijt, ut à Martio usq; ad Julium Florentiæ circiter centum millia è medio sublata perėmerit: Venetiis tot deciderant, ut urbs fere desolata staret. Vnde effectum est, ut Senatus necessum haberet, novos incolas adsciscere, quos publico SCto jure civitatis omnes donabat, qui cum familia eo migrarent bienniumque ibi commorarentur. Porro eadem Venetiana Respublica aliquoties ab extremis periculis famis ac inopiæ vindicata est, dum eos qui frumenta advehebant privilegiis donabant.

CAPUT IIX.

Certa commercia sunt tractanda neque temere abjicienda.

POpulosissimam reddunt urbem certa commercia & eorundem diligens studium: id quod maxime florere potest, cum patrium solum illas merces aut omnes aut maximam partem aut sane potissimas gignit, aut cum nullibi copiosior aut præstantior inveniri potest. Sic sola insula Mo-

lucca

lucca profert cariophyllum, Sabæathus, Palæstina balsamum. Plurimum piper fert Calecutia, Zeilan Cinnamomum, atq; alia alibi. Præstantissimũ sal generatur in Cypro, saccarũ in Madera, lana in quibusdam civitatibus Hispaniæ & Angliæ. Huc accedit præstantia artium, quarũ exercitationes aut ratione aquarũ aut studii in ijs collocati aut reconditæ & abstrusæ scientiæ, quã soli incolæ callent, hic quã illic, ut frequentiores sic sunt meliores. Sic optima arma suppeditat Damascus & Scyras, elaboratissima Aulæa Arazus, holosericum Genua, aureas texturas Mediolanum, & si quæ sunt alibi alia elaboratiora.

Non hic sicco, quod ajunt, pede prætereundum, commercia, mechanicas, artesque fere omnes omnium optime in China florere, idque multis de causis, quarum hæ apprime notandæ. More receptum est apud Sinaitas, ut filii easdem artes, quas parens addiscant & profiteantur. Hinc quasi cum lacte materno paternas artes & commercia imbibunt: non est, quod parens eos celet, quin paterna affectione instruit, informat, nulli neque diligentiæ neque labori parcens. Hinc omnes artes artiumque opera tantam assequuntur perfectionem, ut nihil quod in ijs desideretur invenire liceat. Probant hoc labores, qui è China in insulas Philippinas, & hinc Mexicum, tandem vero Seviliam advehuntur. Sed procedamus.

Sunt etiam nonnullæ urbes, in quarum potestate certæ merces versantur, non quidem quod sua ipsorum tellus illas effundat, aut ab incolis elaborentur, sed quod dominantur aut finitimis locis ac regionibus, ut, Sevilia, quo immensæ opes ex nova Hispania & Peru advehuntur, aut mari, ut Lisabona, qua nemo prætervehi potest nisi Lisabonensium salvo conductu & venia. Hac ratione piper Cocinense &

cynamomum Zeylanense aliasque opes Indicas sibi vindicarunt. Eodem modo ante annos nonaginta Venetiani aromatum commercia fere prorsus ad se pertraxerunt. Hæc enim (antequam Indiam occuparent Portugalenses) trans mare Suezam, & hinc camelis Cayrum Niloque Alexandriam asportabantur. Eo suas triremes Venetiani amandabant advecta aromata coemtum, quæ deinde non sine maximo lucro Europæis passim vendebant.

Verum illa commercia hodie plane in Lisabonenses derivata sunt. Eo quotannis (in Lisabonam nempe) nova via nuper adinventa ingressi Portugalenses aromata, Turcis & Æthiopibus quasi ademta, divendunt Hispanis, Anglis, omnibusque septentrionalibus. Tam autem fructuosum hoc est commercium, solum ut sufficeret ditandæ Portugalliæ.

Sunt & aliæ urbes, quæ omnes fere negotiationes, pluribus nationibus perutiles, ad se pertrahunt, unde pro emporiis vulgo habentur. Tales sunt in oriente Malacca & Ormus: in mari mediterraneo Alexandria, Constantinopolis, Messina, Genua: in mari septentrionali Antverpia, Amsterodamum, Dantiscum, Nerva: in Germania Francofortum ad Mœnum, & Norimberga. In his aliisque pluribus multi opulentissimi mercatores sua commercia exercent, emporia constituunt, quo finitimi deinde se conferunt, non tam quod ibi cuncta venalia prostent, sed quod vectura commoda habeatur. Ejusmodi occasiones habentur, ubi magni sunt portus, ubi flumina navigabilia aut urbem perfluunt aut præterfluunt, ubi stagna sunt, alveique alio translati, ubi viæ & planæ & tutæ. Quoniam vero hic mentio incidit viarum publicarum, non possum præterire duas illas vias, quas reges Cusci, (suo idiomate Inghe vo-

cant,

cant,) per suam ditionem decussatim patefecerunt. Protenduntur ad duo millia milliaria parva, amœnitate sua, commoditate, planitie tam insignes, ut nihil viis Romanorum in historiis celebratis concedant. Videas ibi montes, uti & valles planitiem olim impedientes nunc æquatos, altiora saxa petrasque discussas. Videas ibi arbores utrinque tanquam ad amussim sitas, magna cum oblectamento eorum, qui iter illac faciunt. Umbra earum dulcisque avium concentus viatores mire afficit. Videas ibi plurima diversoria in quibus pro hospitantibus benevola & parata non desunt palatia, lautaque ædificia, quæ decore suo omnes in admirationem convertunt. Videas ibi amœnissima oppida, vicos, suavissima tempe, aliaque infinita, quæ variis colorum pigmentis oculos gratissime pascunt, ac naturæ varietate artisque additamentis incredibili jucunditate animum spectatoris afficiunt & perfundunt.

Cæterum maximum in eo situm est momentum, ut princeps regionis suæ ingenium, situm & naturam teneat; sic enim naturæ iniquitatem commodius tollet. Sic boni principis est, ut exemplis declarem, portus munire, vallis aggeribusque obfirmare, commoditates mercium exportandarum & importandarum parare, mare à piratis repurgare, flumina navigabilia reddere, commoda & apta emporia extruere, vias munire tam eas, quæ ad montes, quam quæ per campi planitiem vergunt.

Ex hoc magnam laudem Sinaitarum reges captarunt. Incredibili enim sumtu regni sui vias lapidibus struunt, maximosque fluvios pontibus conjungunt, editiores montes & saxa perfringunt, planitiemque lapidibus instruunt, quo ipso tam æstate quam hyeme equiti juxta ac pediti facillimum præbent transitum.

Hoc in genere gravissime quidam Italiæ principes errant, quorum viæ adeo inæquales & iniquæ sunt, ut profunditate luti non raro equi & carri impediti immergantur. Hinc mercimonia difficilime eo transferuntur, & viatores intra triduum minus viæ spatium quam alibi uno die conficiunt. Idem videmus in Gallia multis in locis, ad Augustoritum præcipue, in Xantogia, in Beaussia, in Burgundia & alibi. Sed sufficiant hæc: non enim est nostri instituti de celeberrimis illis regionibus judicium ferre.

CAPUT IX.

De jurisdictionis loco.

INsuper etiam populosa urbs efficitur suprema jurisdictione: hæc enim homines loco illi quasi adstrictos raro discedere sinit, hanc magnus litigantium concursus appetit, unde civitas facile civibus abundare potest. In urbibus, ubi summa est jurisdictio, peculiaribus rationibus tam publicæ quam privatæ opes coguntur. Ibi conveniunt principum, ducum, civitatum & Rerumpublicarum legati, ibi causæ gravissimæ disceptantur & finiuntur, eo diriguntur appellationes, ibi negocia tam publica quam privata transiguntur, eo ditionis proventus conferuntur, & necessitate urgente expenduntur, opulentioresque exterarum urbium cives amicitias & sedes ibi quærunt.

Hinc non potest non sequi pecuniarum abundantia, quæ per se tanquam inescat mercatores, negotiatores, aliosque quos ex locis longe distantibus allectat. Exinde civitates pro ratione jurisdictionis indies ædificiis, multitudine civium, opibus &c. splendidiores exurgunt.

Horum veritatem arguunt omnes urbes, in quibus celebris fuit jurisdictio, Pisa, Sena, Genua, Luca, Florentia, Brescia: quarum ditiones centum longæ, & 40. milliaria

latæ

latæ sinu suo complectuntur & coercent non tantum fertilissimos agros, sed etiam uberrimas valles, multas urbes, castella, infinitaque loca, ubi circiter millia ædificia intueri licet, summatim vero sexcenta millia hominum affatim alunt. His annumerari possunt multæ liberæ imperiales urbes Germaniæ, Norimberga, Lubeca, Augusta Vindelicorũ.

Gandavi in Flandria, magno illo vexillo aliquando erecto, circiter centum millia bellicosorum numerata fuerunt.

Nihil jam dicam de Sparta, Carthagine, Roma, Venetiis, quarum incrementa ubique pro ratione jurisdictionis conspicua fuerunt. Carthago, ut cæteras omittam, in summo potentiæ gradu constituta ambitu suo 24. parva milliaria continuit, Roma 50. præter suburbia, quæ tantæ fuerunt magnitudinis; ut una parte ad Hostiam, altera ad Otricolim porrigerentur. Sed dilabamur ad alia, quæ de principis sede agunt.

CAPUT X.

De nobilium sede & habitationibus.

PLeræque Italiæ urbes augustiores & majores sunt urbibus Galliæ aut reliquæ Europæ, idque quoniam nobiles Italiæ, urbes inhabitant; Galli autem suis castellis, quæ ad instar palatiorum exædificata aquis & muris circumdata editioribusque turribus ita obfirmata sunt, ut facile improvisam hostium irruptionem & sustinere & arcere queant.

Etsi vero nobiles quoque Italiæ, pagos incolant, potissimum juxta Florentiam, Venetias & Genuam, ubi tam splendida ac magnifica visuntur ædificia, ut etiam regnis, nedum civitatibus aut oppidis maximum sint allatura ornamentum: Gallia tamen sumtuosioribus augustioribus & frequentioribus nitet, Italus enim & sumtum & industriam

bipar-

bipartitus, & urbibus & pagis delectatur, plus tamen urbibus. At Gallus urbana sorte spreta, rure magis delectatur, facile contentus quacunque sorte, modo sibi ædes & hospitia sua salva constent. Experientia autem satis superque docet, urbes à nobilibus inhabitatas fieri & splendidiores & populosiores: non tam quod ipsimet sua familia incolarum numerum adaugeat, quam quod in conferenda liberalitate, quam in conspectu aliorum nobilium exercent, dum alter ubique alteri in expendendo superior videri cupit sunt largiores, quo fit ut multi, qui emolumentum aut beneficium quodvis ab ipsis sperant, gratiam ac benevolentiam eorum modis omnibus conciliare nitantur. Cum contra nobiles ij, qui in rure victitantes, quibus cum magnificis ejusmodi largitionibus decertent, aut quorum admirationem aucupentur, non habeant, quin sordidulo etiam ac lacero vestitu inter rusticos incedere quandoque minime morantur.

Cæterum & hoc addendum, quod urbes, quo à pluribus inhabitantur nobilibus viris, eo splendidioribus atque amplioribus nobilitantur ædificiis: quinetiam omnis generis artes & mechanicæ magis tum florent, semper ad superiorem perfectionem aspirantes. Atque hanc ob causam Ingha, id est, rex Peruanus regiam urbem Cusco amplificaturus publico edicto non tantum omnes nobiles in urbem coegit, sed etiam ut quivis sibi pararet palatium, quod inhabitaret, mandavit. Quod quidem ansam præbuit, ut dum quisque deinceps magnificentia ac splendore ædificij eminere studeret, brevi tempore urbs ædificiis fere regiis conspicua eniteret. Secuti sunt eum in hoc nonnulli duces Lombardiæ. Tigranes rex Armeniæ posita maxima urbe Tigranocerta, plurimos nobiles aliosque auctoritate & opibus insignes

ſignes lares ſuos eo transferre coegit: quid quod bona omnia, quæ in urbem non illata ab ipſis eſſent, confiſcata eſſe voluit?

Sic Venetiæ ex parvis incunabulis ad tanta potentiæ & rerum faſtigia pervenerunt. Qui enim ex finitimis locis confugiendo in parvam inſulam, ubi admiranda ſtructura jam ſitæ ſunt Venetiæ, ſe receperunt, omnes & nobiles & opulenti fuerunt, omniaque ſua bona eo comportarunt. Quorum beneficio poſtea per maris opportunitates rei nauticæ ſtudioſiores variis negotiationibus admodum exiguo ſpatio continentes inſulas ad ſe pertraxerunt: ſitumque Venetiarum ſuis divitiis & theſauris adeo ampliarunt, ut nunc totius terrarum orbis animum in ſummam ſui admirationem rapiant.

Caput XI.

De ſede principis.

Cum neceſſe ſit, ut in quavis regione urbs una cæteris ſit illuſtrior & excellentior, ad quam tanquam ad unum emporium & theatrum honoris cauſa tota regio fluat; quæ quidem urbs totius regionis veluti cor & centrum eſſe debet, à quo reliquæ partes ac membra vitam & lumen habeant; ſi hujus ornatum ſpectes, auguſtiſſima; ſi mœnia, fortiſſima; ſi utilitatem, rerum omnium varietate refertiſſima; ſi civium numerum, ordinem, ſplendorem, omnium populoſiſſima, juſtiſſima, magnificentiſſimaque eſſe debet. Hanc ipſam principis ſedem eſſe convenit, ad cujus majeſtatem & honorem excelſa palatia, honorifica tribunalia, altiſſimæ turres, munitiſſima caſtella, populi magna frequentia, aliaque pene infinita requiruntur. Non capit Auguſtum Mantua, Roma capit. Imo abſurdum eſt & penitus indecorum, ut nobiles ſub ceſpite & fumoſo tugurio viverent; lo-

cus enim ut homo suam majestatem habet. Sic Roma in Italia, Lutetia in Gallia, Londinum in Anglia, in omni denique regione ac gente unam primariam urbem invenies, qua Regia solis (ut ita loquar) splendet. Vrbs ergo necessario requiritur, in qua princeps, proceres, judices hisque obedientes cives una vivant, & ad quam tanquam ad asylum justitiæ, reliquæ omnes regionis partes urgente necessitate veniant, in qua controversiæ decidantur, in qua principum, procerum ac dynastarum conventus habeantur, in qua exteri legati audiantur, in qua functiones, munera atq; honores petantur, in qua denique omnium totius regionis oppidorum proventus tanquam in thesaurario ad usus publicos æque ac privatos, prout fert necessitas, asserventur & recondantur, quibus sane rebus urbes mirifice excrescunt atque augentur.

Asserit hoc urbs quæque celeberrima. Reges Ægypti, regni vetustissimi, partim Thebis, partim Memphi degerunt: unde utraque civitas mirifice est exculta. Urbs enim Thebæ (quam poetarum more Homerus ἑκατόμπυλον, id est, centiportam vocat) ambitu suo 17. milliaria parva continebat, si Diodoro credimus, & publicis & privatis ædificiis excultissima, satisque populosa. Hanc æquavit Memphis. Succedentibus regibus (qui Ptolomæi dicebantur) aula mutata sedem præbuit Alexandria: quæ exinde populo, ædificiis, opibus veneranda que auctoritate in immensum excrevit. Duæ autem prædictæ urbes (regnum primo obtinentibus Chaldæis, postmodum vero Persis) pristino decore amisso fere sunt devastatæ.

Sultani reprobata Alexandria Cayri consederunt: quod ex subito incremento Magnum cognominatur. Id quod ansam Sultanis præbuit, ut metuentes multitudinis factio-

nes

nes undique urbem latis & profundis fossis distinguerent: adeo ut non tam figuram unius urbis quam multarum invicem adjacentium repræsentaret. Hodie in tres urbes distincta est, parvo milliari à se invicem distantes, quarum nomina sunt; Bulacco, Cayrum vetus, & Cayrum novum. Fama est, sedecim ibi, aut ut placet Ariosto, octodecim vicorum millia contineri, quos noctu ferreis portis obstruunt. Incolarum non potest iniri numerus; plerique enim sub terra degunt tam angustis receptaculis aut spelæis potius, ut alter alteri insidere videatur.

Pestis nunquam ibi cessat, septimo quoque anno vehementer grassans, qua nisi ad minimum trecenta millia absumantur, vix pestem aut luem appellare dignantur; tolerabilemque aeris constitutionem Sultani æstimant, si grassante peste, mille duntaxat peste absumti efferantur. Atque hæc de Cayro dicta satis sunto, quippe quod capacitate sua omnibus innotuit.

Aula regum Assyriorum fuit Ninive: cujus ambitus continebat 480. stadia, quæ collecta faciunt sexaginta milliaria Italica; longitudo vero ad centum quinquaginta stadia protendebatur, ut scribit Diodorus. Ejus suburbia procul dubio fuerunt amplissima; eo quod, ut sacræ literæ testantur, trium demum dierum itinere urbs Ninive conficiebatur. Traditque Diodorus nullam postea urbem tanto ambitu, tantaque magnitudine extructam. Altitudo enim murorum fuit pedum centum, latitudo, quæ tres currus junctos caperet: turres in muris mille & quingentæ, centum altæ pedibus, ut recensuit Vives.

Chaldæorum aula fuit Babylon, cujus ambitus 480. stadia includit, teste Herodoto. De hac Aristoteles scribit, famam fuisse suo tempore, cum aliquando expugnaretur,

post triduanam demum expugnationem, omnibus in urbe civibus captam innotuisse. Plinius libro 6. cap. 26. de ea sic habet: Babylon, Chaldaicarum gentium caput diu summam claritatem obtinuit in toto orbe, propter quam reliqua pars Mesopotamiæ Assyriæque Babylonia appellata est, sexaginta millia passuum amplexa muris ducenos pedes altis, quinquagenos latis, in singulos pedes ternis digitis mensura ampliore quam nostra, interfluo Euphrate, mirabili utroque opere. Ferunt ei plebis urbanæ sexcenta millia fuisse: situm vero mœnium aquilæ pandentis alas: agrum totius orientis fertilissimum. Eadem fere etiam Solinus capite 58. scribit. Eam à Semiramide fuisse constructam scribit Diodorus, Strabo, Justinus. At Josephus, Eusebius, Marcellinus, à nepotibus Noæ conditam asserunt: instauratam vero & muris munitam à Semiramide, quod & S. Hieronymus tradit in lib. Oseæ ad c. 2. citato poetico carmine.

— — Babylon, quam dicitur olim
Coctilibus muris cinxisse Semiramis urbem.

Eam autem per singula quatuor latera recta habuisse 15. millia pass. recolit ex Herodoti libro 1. idem Hieronymus super Esaiam ad caput 14. ad illa verba, *Et consurgam, &c.* nihilque superesse præter murorum circuitum; at reliqua omnia introrsus in solitudine versari tradit. Recentiores, cujusmodi Aldus, murorum ejus & latitudinem cubitorum 50. & altitudinem 200. cum Plinio affirmant: sicut & ambitum sexaginta millium passuum. Strabo tamen libro 16. ambitum ad trecenta octoginta quinque stadia memorat, ut non attingat ad quinquaginta passuum millia: adjicit tamen, turres sexaginta fuisse altitudine, ac crassitie, pedum duorum & triginta, murosque adeo late patuisse, ut quadrigæ sibi invicem occurrentes facile pertransire possent. Fossa

autem

autem extrinsecus late etiam patens vice amnis circumfluebat, Aldo teste. Videndus Oros. lib. 2. c. 6. Q. Curtius lib. 5. & Euseb. de præpar. Evangelica libr. 9. cap. 4. in fine ex Abydeno vetustissimo auctore. Sunt in ea urbe horti pensiles, qui in figura quadrata, quorum latus quodlibet est quaternum jugerum. Hi fornicibus continentur, sese in forcipis modum intercidentibus, sitis super pilis, in aleatoriarum tabellarum formam; aliis super alias positis. Pilæ concavæ sunt & terra plenæ, ut arbores maximas consitas recipere possint, ex lapide coctili & bitumine structæ, tam ipsæ quam fornices, & fornicum intersectiones: supremum tabularum ascensus scalares habet & cochleas ipsis adjacentes, per quos continue aqua ex Euphrate in hortos afferebatur, ab hominibus ad hoc ipsum constitutis. Nam flumen mediam urbem interluit, ejus latitudo stadium occupat. Horti super flumine sunt. Strabo lib. 16. in prin. Cæterum à Scythis tandem hostiliter irrumpentibus omnia devastata, rursus tamen à Bugiafara Calysso Saracenorum, qui octodecim auri milliones ad hoc impendit, tantisper restaurata, ut teste Jovio, etiamnum hodie Romæ magnitudinem, quoad complexum mœniorum, excedat; ubi & non tantum plurima rosaria & ambulacra; sed etiam sylvæ venationibus, & ruræ culturæ destinata inveniuntur. Porro ut & de turre Babylonica, quæ miraculi fere loco censenda est, aliquid dicamus; eam à Nimroth ædificatam legimus, Genes. cap. 11. ejus altitudinem tametsi sacris literis expressam non legerimus; tamen Isidorus lib. 15. cap. 1. ex Hebræorum scriptis memorat, altitudine turrim illam surrexisse usque ad quinque millia, centum septuaginta quatuor passus. Sed D. Hieronymus super Esaiam ad cap. 14. ad illa verba: *Et consurgam, &c.* hæc habet: Babylonis arx, id est, capitolium

ejus urbis, est turris, quæ in altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum, paulatim de lato in angustias coarctata, ut pondus imminens facilius à latioribus sustentetur. Describunt ibi templa marmorea, aureas statuas, plateas lapidibus auroque fulgentes & alia pene incredibilia. Hæc ille.

Reges Medorum Ecbatanæ: Persarum Persepoli consederunt: de harum magnitudine præter conjecturam nihil extat. Nostro tempore aulas suas habuerunt primum Taurini, deinde Scyræ, civitatibus nobilissimis.

Tartaria & orientalis Asia ob immensas principum opes & potentiam, majores exhibet urbes, quam ulla mundi plaga. Tartari duobus regnis potentissimis dominantur, quorum unum est Mogorinorum: alterum Cathaynorum. Mogorini Tartari suum imperium hodie late extenderunt: Mahamud enim eorum princeps, finibus suis non contentus ante paucos annos fere omnem regionem, inter Gangem & Indum interjacentem, sibi subjugavit. Samarcanda regia est metropolis Mogorinorum: quam Magnus Tamerlanes mirum in modum ditavit præda ex Asia reportata. Ille enim tanquam sæva & procellosa tempestas omnem regionem pervagatus firmioresque urbes demolitus plurimas opes abstulit. Ex sola Damasco (ut cæteras taceam) octo millia camelorum superbis spoliis onustorum abduxit. Vetera historiarum monumenta tradunt tantam fuisse hujus urbis potentiam, ut sexaginta mille equis dives censeretur. Minor hodie est, ut & ipsum imperium. Ut enim post Magni Tamerlanis obitum à filiis in multas partes divisum abiit; sic nostro tempore à Mahometis filiis magis discerptum videmus.

Cathainorum Tartarorum princeps, (quem vulgus Magnum Cham de Cathaus vocat) à Magno Chiny originem

nem trahit, qui primus ante trecentos annos ex Asiatica Scythia movens, gravissimis expeditionibus Tartarorum nomen celebre reddebat. siquidem regno Chinensium occupato, bonam Indiæ partem sibi vectigalem fecit. Hujus successores in urbe Chiambalu sedes suas fixerunt, quæ ut insignis ita ampla est. Ambitus enim præter suburbia, viginti octo parvorum milliarium esse traditur. Adeo ibi florent commercia, ut quotannis circiter mille currus vel solo serico onusti è China eo advehantur. Ex quibus facile conjicere licet, quantopere ibi vigeant negotiationes, preciosissimæ merces, artes & artifices, quæ incolarum multitudo, quam splendide, quam nitide, quam egregie ibi vivatur.

Non extat in toto terrarum orbe regnum (puta partibus suis continuum & conjunctum) capacius, non populosius, non opulentius, non potentius, non durabilius, quam amplissimum illud & laudatissimum Chinensium regnum. In quo maxime conspicuæ tres urbes, ubi sedes regiæ olim fuerunt, vulgo recensentur Suntien, Anchin & Panchin, quæ magnitudine urbes omnes, quæcunq; demum unquam in toto terrarum orbe extiterunt, vincunt. Suntien (quantum ex indiciis indubitatis edoctus habeo) antiquissima est, metropolis regionis Quinsay, quo nomine etiam ipsa urbs ut plurimum vocatur. Sita fere est ad extremas orientis oras in lacu quodam, multis è fluviis, quorum maximus Polysange dicitur, collecto. Multæ in hoc lacu enitent insulæ, quod amœnitate situs, salubri aere, hortis pensilibus ac splendidis ædificiis aspectum præbent gratissimum. Litora passim viridibus pratis conspicua tanquam varicoloribus tapetibus ornata, arboribus consita, salientibus aquis & rivulis irrigua, amplissimis palatiis & ædificiis vix credibilem spirant amœnitatem. Maxima lacus latitudo est quatuor

magno-

magnorum milliarium, incapacissima autem duorum. Urbs ipsa ab effluxu aquarum fere 28. milliaria Italica abest: ambitu suo centum milliaria parva complexa: vicorum sive platearum multitudine, tam aqua quam terra maxime insignis: quarum hæc silice politissime strata traditur. Vsitatissima ibi sunt podia, è quibus in vias publicas jucundissimus patet prospectus. Insigniores aquarum alvei numero 15. sunt: super quos pontes eximios struxerunt, & sane ea altitudine, quæ navibus plenis velis transitum præbet. Horum alveorum maximus mediam fere secat urbem, latus milliare Italicum; octuaginta pontibus conspicuus: quorum aspectus & usus omnes amœnitates, omnesque utilitates vincit. Molestior fortassis fuero omnia adducturus, quæ celebritatem urbis concernunt. Quantis enim & qualibus ea patet areis? qui splendores ædificiorum? quam egregii vici? quantus civium numerus? quanta mercatorum multitudo? quæ copia navium, ebeno & marmore variegatarum, auro & argento vermiculatarum? Lubens prætereo immensas illas opes, quæ quotidie & importantur & exportantur. Nec commemoro infinita illa voluptatum & delitiarum plaustra, quibus ubique abundat, & merito *Superba Suntien* vocari potest.

Cæteræ tamen duæ magnitudine sunt superiores: è quibus Anchin tanta est, ut vix liceat equiti ad utramque partem diurno spatio pervenire: ubi tamen suburbia non accensentur. Panchin autem ambitu sexaginta magna milliaria continere traditur.

Cæterum postea quam Chinæ mentio incidit, non absurdum me fore credo, si & aliarum urbium, quas in transcursu obiter attigimus, quædam encomia adduxero. Portugalenses ajunt urbem Cantan (notissimam quidem sed

non

non maximam.) Vlysbona majorem esse: quæ tamen exceptis Constantinopoli & Parisiis, omnium in universa Europa habetur amplissima. Urbem Sauchieo triplo majorem esse Sivilia in Hispania ferunt: quod Siviliæ ambitus est sex milliarium, Sauchieo vero octodecim, amplior tamen utraque, Vechieo urbs creditur. Cincheio, quamvis in numero maximarum non sit, à patribus tamen ordinis D. Augustini septuaginta millia ædificiorum habere credita est.

Hæc aliaque nemini absurda & à vero absona videantur, cum Marcus Polus in Relationibus suis multo majora, quam quæ à me allata sunt hactenus, adducat. Hæc autem, quæ à me dicta sunt, tam vero consonant, & in vulgus tam nota sunt ex quotidianis nuntiis, qui illinc ad nos ab hominibus perspectæ fidei commeant, Lusitanique uno ore confirmant, ut qui negare velit, stultitiæ potius quam prudentiæ notam incurrat. Quo autem lectori benevolo satisfiat, documenta quædam adducam, ex quibus perspicere facile sit, unde Chinenses populi tantopere succreverint.

In primis autem præsupponamus, quod hæc mundi plaga, quam orientalem vocamus aut ex cœli clementia, aut arcano & abdito siderum situ, atque efficacitate, aliisve causis, quales quales illæ sunt, nescio qua virtute & natura omnia uberius proferendi cæteras antecellat. Hinc multa præclare, quæ in cæteris regionibus non nascuntur, ex felici illa plaga depromuntur, ceu sunt cynamomum, nuces myristicæ, caryophylla, piper, caphura, sandalum, thus, aloe, nuces Indicæ, &c. Quid quod ea nascentia, quæ oriens & occidens pariter profert, in occidente meliora, præstantiora, & perfectiora nascantur? Confer uniones, aurum, Adamantem, Smaragdum, lapidem Bezoar, & vera hæc esse probabunt. Uniones enim occidentales cum orientalibus

collati ad invicem se habent, ut plumbum ad argentum, & Bezoar Indicus bonitate Peruano longe præstat.

Jam vero regnum Chinensium propius attingit orientem, quam ulla mundi plaga: adeoque omnium, quæ in oriente nascuntur, plenior ibi est proventus. Chinenses aëre, cui potior vitæ nostræ pars tribuitur, utuntur temperatissimo: cui porro accedit mare, quod hanc regionem & circumluit, & velut brachiis suis in eam expassis amplexatur ac fovet.

Deinde tota regio ut plurimum plana est, locique natura percommoda, non tantum necessaria vitæ, sed etiam oblectamenta & delicias vitæ humanæ affatim producens. Montes & colles variis arboribus & sativis operti sunt. Planities oryza, hordeo, frugibus & oleribus ceu pulcerrimis vestibus est induta, exculta, ornata. Horti non tantum nostratibus fructibus abundant, sed etiam sapidissimis peponibus, dulcissimis prunis, optimis ficubus, malis citriis, chrysomelis, fragrantia & sapore jucundissimis.

Nascitur apud ipsos peculiaris herba, ex qua expressum succum loco vini adhibent. Liquor est dulcis, sanitatem conservans, omnia mala ebrietatis propulsans.

Magna illis est abundantia omnium animantium, avium, ferarum, lanarum, gossypii, lini, plurimique serici. Abundans illis est metallorum copia, auri, argenti, ferri, &c. pretiosissimos ibi uniones invenire licet. Nunquam illis desit saccarum, mel, Rhabarbarum, Caphura, Minium, Isatis, moschum, aloe: neque alibi nascitur porcellana. Universam regionem variæ aquæ perfluunt, non sine magna utilitate rei & nauticæ & rusticæ. Ruris fertilitatem æquant aquæ piscibus refertissimæ: quorum magna copia tam in mari quam in aliis fluviis passim ibi capitur.

Ad soli & aquarum fœcunditatem utriusque incredibilis cultura & utilitas accedit: idque duabus ex causis: quarum prima ab incolarum multitudine dependet; China enim ultra sexaginta milliones hominum continere creditur. Altera in diligenti cultura consistit. Æque enim privati ruri colendo & ejus frugibus demetendis intenti sunt, ac magistratus, qui otiosum domi desidere sinit neminem. Hinc vix invenias agellum vel glebam, quæ non optime sit exculta. Num vero hîc artes & opera mechanica silebo? cum non sit locus alius, tot & tam insignibus florentior, id quod itidem à duobus proficiscitur. Primum jam laudatum est, quoniam otia passim interdicta, labores cuivis mandati: nulli licet esse otioso, non cæcis, non claudis, nisi plane viribus destitutis. Viteus Chinensium rex lege sancita etiam fœmellas ad exercendum artes paternas, aut minimum tam nobiles quam non nobiles, colo & acui adstrinxit. Alterum est quod filii patris artificia callere & exercere jubentur. Hinc tot artes, totque artifices, qui à teneris unguiculis omnes, tam masculi quam fœminæ, paterna artificia tractant. Hinc summa artium scientia absolutaque perfectio. Non committunt, ut vel minima & abjectissima res sine fructu pereat. Taurorum & bubalorum fimo nutriunt pisces. Ex ossibus canum aliarumque animalium varia fingunt sculptilia, qualia nos ex ebore. Ex laceris pannis conflant papyrum.

Sed quid tantopere in his recensendis immoror? Tanta nimirum est apud Chinenses omnium rerum ad vitæ sustentationem necessariarum artiumque & opificiorum copia, ut aliunde quicquam importare minime opus habeant. Quantam serici copiam quotannis vel duntaxat in Lusitaniam mittunt? Quindecim naves ad Philippinas oneran-

tur. Fide major copia in Giapas avehitur. Tantam Cathay excipit, quantam æstimare licet ex superioribus, ubi diximus, quanta in Ciambalu mittatur. Opera sua elaborata (quæ infinita sunt) vilissimo vendunt pretio, quod mercatores novæ Hispaniæ, qui ex Philippinis insulis ea coemtum eo frequens iter habent, vix satis admirari queunt.

Quo fit, ut negotiationes, quæ cum Philippinis exercentur, Hispanorum regi damnosæ potius quam lucrosæ sint. Vilissimum enim omnium rerum pretium Mexicanos, suas merces ex Hispania ante petentes, in Philippinas illectat. Quod autem est summum regis Hispani studium, feras illas gentes horribili caligini idolatriæ adhuc immersas emolliendi & in album Christianæ Ecclesiæ referendi efficit, ut damnum lucro æquale æstimet, modo earum animas lucretur.

Ex his omnibus & singulis liquido constat, Chinam partim naturæ, partem humanæ solertiæ dote & beneficio infinitos homines nutrire posse: adeoque non absurdam esse tantam inibi populositatis famam. Atq; hanc ego porro assero, & necessariis documentis probo; idque dupliciter. Primo enim Chinensium rex non opus habet bella gerere, pro amplificandis ditionis suæ finibus, sed tantum ut sua septa defendat. Perpetua illis fere pax est. At quid pace optabilius? quid fructuosius? quid antiquius? Nulli ex Chinensibus inscio rege & magistratu terra sua licet exire. Crescentibus itaque incolis patrioque solo semper adhærescentibus non potest non esse incolarum ingens multitudo, urbium maxima capacitas, præsertim cum ipsum regnum Chinensium unum corpus unamque urbem repræsentet.

Profecto nos Itali nimio nostri amore omnia nostra summopere admiramur, suspicimus, dum Italiam ejusque urbes

urbes omnibus orbis partibus anteponendas censemus; Italia ratione situs oblonga, & media Apenninis montibus divisa, pauca habens flumina navigabilia, non potest ferre magnas & populosas urbes. Fluvii Italiæ habent se ut rivuli cum Gange, Menane & Meacone aliisque orientalibus collati: Tyrrhenum & Adriaticum mare paludem dicas, si cum Oceano comparaveris. Unde nostræ negotiationes & nundinæ pro scrutariis non immerito habeas respectu earum, quæ Cantanæ, Malaccæ, Calecutiæ, Ormo, Ulysbonæ, Seviliæ & in cæteris urbibus oceano finitimis habentur.

Huc accedunt inter nos & Mahumetanos dissidia & bella bonam partem commerciorum in Africa & oriente adimentia. Quid quod melior pars Italiæ, ut regnum Neapolitanum, ducatus Mediolanensis regi Hispaniæ paret? Satis autem tenues sunt reliqui ordines, ut & præcipue urbes. Sed instituti ratio requirit ut eo, unde digressi sumus, revertamur.

Principis sedes ex sese satis virium habet ad instaurandam urbem & extendendam. Memoriæ prodidit Franciscus Alvarez, in Æthiopia quantumvis regione amplissima non extare urbem ultra mille sexcentos cives continentem; quarum numero paucas esse ajunt. Rex vero Æthiopum, quem illi magnum Nego, nos, sed vitiose, Prette Joannem vocamus, incerta aula vagatur. Sola enim ejus aula instar potentissimæ urbis est: siquidem ejus tentoria vix aliquot milliaribus capiuntur.

Omnes celebriores urbes Asiæ principum sedes fuerunt. Damascus, Antiochia, Angori, Trebisonda, Bursia, Hierosolyma. Sed ad nostram Europam transeamus. Roma translata aula imperatoria deflorescere cœpit, Constantinopolis vero, ubi imperatores considebant, maxima cepit

incrementa: quæ etiamnum ob aulam Turcici imperatoris sarta tecta durant.

Hæc urbs sita est in loco amœnissimo, optimo, commodissimo, qualem nulla urbs totius mundi invenit. Sita quidem est in Europa, sed plus minus quadringentis passibus ab Asia abest. Dominatur ponto Euxino (quod Turcæ Mare nigrum, vulgo Mare Maggiore vocant) & Propontidi, quæ nobis Mare D. Georgii nominatur. Euxini ponti ambitus est duorum millium septingentorum parvorum milliarium. Propontis vero ultra, ad ducenta milliaria porrigitur, donec Archipelago (alias mari Ægeo, Turcis Mari albo) committitur.

Nullius tempestatis, quantumvis procellosæ sævitia navigationes prohibet, quo minus variæ merces utrinque in urbem adferantur. Et haud scio, an, si modo dictam urbem alius adhuc fluvius navigabilis allueret, aliquid ad ejus perfectionem accedere posset. Ambitus ejus est 13. milliarium, & addita PERA, octodecim: intra hujus complexum septingenta millia hominum invenias. Pestis tertio quoq; anno vehementer ibi grassatur: vel verius dixerim, raro aut nunquam fere à peste immunis est. Unde profecto non indignum proponitur disputatoribus problema, cur illa lues tertio quoque anno (ut Cayri septimo) instar tertianæ febris vehementiori paroxysmo in urbem ratione situs & aeris salubrem revertatur. Quæ quidem ego in præsenti differo, aut ingeniis exercitatioribus discutienda propino.

Intra Constantinopolim septem montes conspiciuntur. Invenias ibi prope litus ad orientem, Turcici imperatoris gynæceum, cujus muri ambitu suo tria milliaria coercent. Invenias ibi armamentarium, ubi officina & statio navium fornicibus plusquam centum triginta enitet. Videas urbem

urbem situs ratione satis amœnam, portubus laudatissimis, civium multitudine, negotiationibus frequentissimis, ipsiusque imperatoris aula splendidissima adeo conspicuam & ornatam, ut facile inter omnes Europæas, primas reportet. Una enim imperatoris aula triginta millia armatorum equitum ac peditum alit.

In Africa maximam celebritatis famam assecutæ sunt; Alcairum, quæ urbs non ita pridem amplissimi regni potentissima Metropolis adeoque civibus abundantissima facta est. Tremise, quæ cum adhuc floreret, sedecim mille familias continebat. Tunetum novem millia: Marocco centum millia: Fessa, ubi Africæ regis potentissimi aula est, sexaginta quinque millia ædificiorum continent.

Quamvis orbis Christianus multa habeat regna eaque splendidissima, omnia tamen (puta, quorum membra sint continua) Gallico facile concedunt multitudine & incolarum & opum. Gallia circiter 27000 parochias (Parisiensem pro una accipimus) habet, in quibus ultra quindecim hominum milliones inveniuntur. Bonis, quæ natura locorum suppeditat, & opibus, quas humana solertia cogit, Gallia omnibus nationibus est superior. Regia aula longa temporis serie hactenus fuit Lutetiæ, unde ad tantam magnitudinem excrevit, ut parem in orbe Christiano non invenias. Ambitus ejus est duodecim milliarium: intra quorum fines ac septa, quater centenæ & quinquaginta hominum millia plus minus degunt. Tanta ibi est rerum copia, tanta delitiarum & voluptatum, omniumque, quæ humana vita requirit, est abundantia, ut, qui non vidit, nec credere, nec imaginatione concipere possit.

Regnum Anglicum, Neapolitanum, Portugalense, Bohemicum, comitatus Flandriæ, ducatus Mediolanensis digni-

dignitate & potentia sibi invicem fere pares sunt: unde & urbes, ubi aliquando aulas suas habuerunt prædictarum regionum principes, parum discrepant: Ejusmodi sunt Londinum, Neapolis, Ulysbona, Praga, Mediolanum, Gandavum, in quibus singulis plus minus centum sexaginta mille homines reperiuntur. Paulo tamen amplior cæteris est Ulysbona, propter commercia Æthiopiæ, Indiæ, & Brasiliæ, ut & Londinum ob motus bellicos, quæ in Belgica gliscunt. Tantæ magnitudinis in Hispania nullam invenias urbem, non tam quod hactenus in plura regna fuit divisa, quam quod fluminibus navigabilibus caret, sine quibus sufficiens commeatus, quo aliquantulum populus extraordinarie aleretur, invehi nequit. Celebriores Hispaniæ urbes, quæ olim regiæ erant sedes, vulgo censentur: Barcinon, Saracossa, Valeza, Corduba, Toletum, Biturigum, Lugdunum, quæ quidem omnes magnæ sunt, populosæ, Italiæ tamen urbibus inferiores.

Has antecellit Granata, (vulgo Garnada) quæ longo tempore Maurorum regibus sedem præbuit, multis eximiis ædificiis ab iisdem exornata. Pars ejus in monte, pars in plano sita est. Quæ monti adhæret, in tres distinctos colles est divisa, aquis abundat, quibus universa regio habitabilior efficitur & irrigatur.

Quamdiu America patuit, in maximam potentiam succrevit Sevilia, quibus maris æstus ibi exundans incomparabiles opes adfert. Ambitus est sex parvorum milliarium, octuaginta millia hominum complectens. Sita est in sinistro littore fluvii Betis, quem alias Guadalchivir vocant, Eximiis templis & palatiis insignis est, solum habet fertile & amœnum.

Vagliadolid tametsi urbs non sit, excellentissimis ta-

men

men urbibus Hispaniæ comparari potest: idque quia longo tempore regia sedes ibi fuit. Sic Madridum urbs non tantum in majus aucta est, sed adhuc augetur, propter sedem regiam à rege Philippo eo translatam. Tantum ibi valuit aula regia, ut ex nimio incolarum confluxu unus pagus, qui ibi olim erat, populosissimum oppidum totius Hispaniæ evaserit.

Poloniæ populosissimæ urbes sunt Cracovium & Vilna, quia Cracovii principes Poloniæ, & Vilnæ magni duces Lithuaniæ aulas suas habebant.

Tribus potissimum urbibus Moscovia inclaruit: Volodimeria, Novogarda magna & Moscovia specialiter ita dicta; quæ omnes ac singulæ celebritatis nomen inde assecutæ sunt, quod summi Moscoviæ principes, vulgo magni duces, aulam suam ibi constituerunt. Hac ratione nostro seculo urbs Moscovia præ cæteris celebris est, quod nimirum Magnus Moscoviæ dux aulam suam hodie ibi fovet. Moscoviæ urbis longitudo est quinque milliarium parvorum, latitudo aliquanto minor. Amplissimum ibi est castellum, quod ducis magni palatium est & aula. Adeo populosa est, ut à quibusdam Constantinopoli, Lutetiæ & Ulysbonæ æquiparetur, atque his tribus Europæ urbibus, ut florentissimis ita populosissimis velut quarta addatur.

Syracusarum urbs omnium Siciliæ urbium amplissima, quatuor maximis urbibus, ut Cicero tradit, olim constitit. Causam amplitudini dedit, regum sive tyrannorum (ut antiquitus vocabatur) sedes. Commerciis vero & negotiationibus, quas cum Africanis habebant, defervescentibus, & sede regia Palermum translata, Syracusæ pristinam celebritatem indies magis magisque perdiderunt: Palermum vero caput extulit, dignitateque ac gloria excrevit.

Palermi capacitas satis ampla est, & secundum inter Italiæ urbes locum facile obtinet: insignis splendidis templis & palatiis, sanctorum reliquiis, lautissimisque ædificiis à Saracenis extructis; Duo vero potissimum, quæ nostra secula ibi construi viderunt, notatu digna sunt. Unum, quod via regia per mediam urbem patefacta est, adeo recta, plana, lata, longa, ut num simile quippiam habeat universa Italia, jure dubites. Alterum est, quod valla, munitiones, aggeresque versus mare amplissimam atque tutissimam efficiant navibus stationem. Opus sane dignissimum, quod admirandis Italorum operibus adjungatur.

Marcus Polus, cujus supra mentionem fecimus, rerum Ind. libro secundo, capite 68. tradit, Quinsai urbem in Magni Cham ditione centum passuum millium ambitum tunc fuisse complexam, atque in ea numerata foculorum mille ac sexcenta millia; ut si quinque sive mares, sive fæminæ per singulos foculos adnumerentur, una illa urbs octuagies decies centena hominum millia continuisse visa fuerit. Verum cum omnium rerum vicissitudo semper fuerit, post ducentos à Marco Polo annos cum eo profectus fuisset Nicolaus de Comitibus, comperit adeo insignem urbem jam diu antea excidium passam, ac nihilominus adhuc instauratam, atque ad triginta passuum millium ambitum fuisse redactum. Id ipse Nicolaus memorat in itinerario Indico apud Ramusium tomo 1. In eo numeratos pontes ad duodecim millia, quæ tantæ erant amplitudinis, ut onerarias naves admitterent, Polus eodem loco testatur & Ortelius in Tartaria. Viam autem ejus urbis primariam protendi latitudine 40. passuum, longitudine ad 38. millia passuum extendi Polus ait, scribitque quaque versus reliquas extra urbem vias perstratas pluribus mensibus non permeari; nam octo mensibus etiam

iam Odericus posterior tradidit. Adjicit quoque Polus, ibi plateas esse ambitu singulas bis mille passuum. Incolarum ejus tantus est numerus, ut ad pugnam numerari possint idonei usque ad ducenta millia: quandoquidem trecenta domorum millia conscripta sunt.

Paquin, regiam in Sinarum regione urbem, adeo late patere memoratur, ut septem dierum intervallo recta pertransiri non possit, cum præterea munita sit tribus ambientibus muris. Quicquid ad alimenta regi necessarium est, infra hunc ambitum nascitur. Urbe rex nunquam egreditur: assistunt illi quingenti gigantes, non minores pedibus quindecim. Flumine tota urbs alluitur, ex informatione Jesuitarum, de rebus Sinarum, tomo 2. Melchior Nugnez Jesuita scribens ex Malacca.

Quod si libet orbis novi, aut Indiarum, aut extra Europam plerasque urbes admirandas audire, facile mihi suppetent, ac brevibus recolam. Est Vohaca urbs in Japone memorabilis, longa ad quatuor passuum millia, habetque proximas ingentes turres & latitudine & altitudine undiq; conspicuas, quod earum tecta inaurata sunt, Lud. Froës in literis anno Domini 1586. Est Amaguci in eodem Japone, centum millia foculorum continens, ut Franciscus Xaverius testatus est suis literis an. 1553. In eadem quoque insula Meacus urbs est, quæ memoratur centum octoginta millia foculorum habuisse, eodem Xaverio teste; habere autem adhuc centum millia constat. In eadem insula est Osacci urbs Reipublicæ ritum servans, velut in Italia Veneti. Admiranda ibi est opulentia, numerati sunt mille cives, quibus non minores sunt opes triginta millibus aureorum, supra autem sunt plurimi: tanto fastu educantur omnes, ut quisque civis paterfamilias, sive viri, sive fœminæ, reges aut reginæ

nuncupentur, filii vero, principes, ut Ferd. Mendez scripsit anno Domini 1554. Propterea si Constantinus Constantini Magni filius, qui solebat, cum Romæ esset, dicere, tot se reges videre quot cives, in ea urbe fuisset, verius id dixisset quam Romæ.

Odia autem regia urbs Indica orientalis Sornai regno Venetiarum in Italia urbi & amplitudine & situ coæquanda est: tota enim in aquis exædificata per omnes vicos aquis adnavigatur; sed illud valde est admirandum, numerari ibi plura, quam ducenta cymbarum millia, quæ sex milliaria in latissime patente & urbem alluente flumine occupant, omnibusque transitum impediunt. Ferd. Mendez anno Domini 1554.

Sunt & aliæ in aquis exædificatæ urbes in oriente: nam in Burnei insula, cognominem urbem esse ferunt ligneam totam præter regiam, quæ sola lapidea est; in imo mari fixis stipitibus struunt domos. Vici patent adeo, ut per singulos venalis annona cymbis deferatur: sunt autem viginti quinque domorum millia à Mauris culta, ut Antonius Pigafeta testatur. Est & Lao urbs in eadem insula, illa quidem amplior, eadem structura, in undis exædificata, atque ab Ethnicis colitur, eodem Pigafeta teste. Est in eodem orientis Indico tractu alia urbs, cui nomen Uguin, adeo autem proximis ædificiis abundat, suburbiisque oppidis & villis, ut toto biduo inter ædificia semper eatur, & unam urbem omnia hujusmodi ædificia complecti putentur, Polus libro 2. capite 73.

Quin & Ceuscala duplo Venetiis amplior esse putatur, ut Odericus tradit libro primo. Zaiton quoque urbs duplo Bononia in Italia amplior esse perhibetur. Ibi in unico coenobio idololatrarum numerata sunt tria Monachorum millia.

lia. Extabant quoque undecim ingentium idolorum millia, quorum minimum hominis altitudinem superabat, Odoricus libro primo. Sed & Fluxo, quæ in eodem Indico tractu jacet, amplissima est: patet etenim ambitu ad passuum millia triginta, ut Oder. lib. 1. tradit. At alia urbs, cui Chileraphe nomen est, ambitum quadraginta passuum millium habet, atque in ea lapidei pontes numerantur ad trecentos septuaginta eximie ædificati. Est etiam alia urbs regia, cui nomen Tescol in Mangi provincia, Venetiis triplo major, in qua una tot navigia conspiciuntur in usu haberi per fluvium, quo alluitur, quanta omni in Italia, tum maritum mediterraneis fluminibus lacubusve reperiri queant. At Cambalu Magni Cham regia urbs bipartita est. Pars altera ambitu protenditur ad passuum viginti quatuor millia, altera proxime ad quadraginta millia. Unicus autem murus utramque urbem cingit, qui protenditur ad centum passuum millia. Atque hæc quidem in Asia etiam veteribus cognita. At memorant nostro seculo, qui eo penetrarunt, præter has ingentes urbes inventam urbem Megoa, 40. domorum millia continentem. Sed & urbs Lanchin ab ingressu ad egressum tanta reperta est longitudine, ut recta linea toto triduo pertransiri non possit; ejus ambitus ad leucas septuaginta porrigi fertur, id est, ad Italica milliaria 280. Reb. Sin. part. 2. cap. 23.

At in orbe novo, nostro hoc seculo comperta non sine admiratione multa de urbibus recoluntur. Nam qui illum lustrarunt affirmant, Mexicum urbem centum viginti millia magnarum ædium habuisse, augerique admirationem, quod tota in palustri aqua fuerit exædificata, abest enim à continenti, qua proxime, octo millibus passuum, cum ejus ambitus sit ad duodecim millia passuum. Referuntque in ea

tantæ magnitudinis templum fuisse compertum, ut quingentæ domus in eo extrui potuerint; in ambitu habere turres quadringentas præaltas, quadrangulares, centum quinquaginta passuum ambitu: itur in summum usq; verticem percommode, primum quidem gradibus centum triginta per girum: deinde exurgunt à vertice duæ aliæ turres, singulæ altitudine pedum sexaginta. In eam urbem cum lacus salsam ferat aquam è continenti, canalibus in superficie laci locatis, potabilis plurima aqua deducitur. Nec unam tantum urbem continet is lacus, sed alias plures. Sunt in eadem Mexico horti porticibus ex Jaspide lapide confectis exornati, eximioque artificio compositi. Et quod valde libet annotare, in eodem novo orbe, in provincia Tapalum altera tantæ amplitudinis urbs comperta est, quæ Mexico prorsus comparatur, ut Petrus Alvaradus scribit. In Peruaco autem ejusdem orbis Pachalchami urbs, Roma major comperta est. Sed & Cuscum regia urbs in Peruaco, cujus muri amplitudine sunt admirabili, confecti ex grandibus lapidibus, quandoquidem quadrangulari forma sunt, per singula latera pedes triginta, quandoque viginti, ad minus quindecim. Est in eodem orbe Tascaltecal, in qua quadringentæ turres numeratæ sunt. Sed omnium rerum vicissitudo est. Cum etenim Cortesius toti orbi novo Caroli Quinti Imperatoris nomine præsideret, ob seditionem illam tantam urbem Mexicum igne consumsit: at postea augustissime restaurari curavit, exædificato palatio, adeo magno sumtu & amplitudine, ut cum ipsi senatuique universo ac præfectis provinciarum pluribus percommoda hospitia darentur, quicquid ejus palatii superesset habitabile, ad septẽ ducatorum millia locaretur inquilinis, uti memorat Surius in Commentario anno Domini 1558. Ut quanquam sint hæc

memo-

memoratu perdigna, admirari tamen etiam libet, quanta ejus urbis adjacentis sint oppida, quamq; ingens populorum frequentia, ut omnia fere orbis loca superare numero hominum videri possint. Municipia enim prope urbem quædam septem, quædam quindecim, alia viginti, alia triginta, alia quinquaginta, alia sexaginta, alia septuaginta domorum millia obtinent. Accedit his, quod solo in Mexico referunt multi summa fide dignissimi, triginta fuisse Dynastas; quorum quilibet habuerunt sub se centum millia hominum, aut circiter, & tria millia Toparchiarum, qui & alios sub se haberent clientes fiduciarios, ac beneficiarios Vasallos, Valvasores & Valvasinos. Qui Dynastæ certa anni parte familiam suam alebant in civitate Mexicana curia regis Montezumæ, & ex ea non licebat illis discedere ad suas provincias, nisi regis permissu, ac relictis sive filiis sive fratribus suis in civitate ob fidum loco: & quod dictu horrendum est, mille plerunque homines uno die in civitate Mexicana dæmonibus immolabantur, quæ tamen execranda abominatio hodie per Jesuitas sublata est. Hæc è Surii Commentario anno Domini 1558.

Solinus cap. 53. tradit, in India quinque esse oppidorum millia, quorum singula ad minus novem hominum millia habeat. Idque tribuit causæ, quod soli Indi nunquam à natali solo recesserint. Pomponius Mela lib. 1. scribit Amasi in Ægypto regnante viginti urbium millia numerata fuisse, quod & Herod. tradit lib. 2. c. 12. Quinetiam recentiores tradunt, ob soli præcipuam fertilitatem & hominum frequentiam, adeo Ægyptum excultam esse, ut decem & octo millia insigniorum urbium in ea extructa adhuc numerentur.

In Chinensium regionibus Cantaon omnium quidem

mini-

minima urbs est, amplior tamen Ulyssibona in Lusitania; eoque nomine insignis, quod ad exercendam justitiam ejus rex alat centum millia ministrorum ac militum, tuendæ ubique securitatis causa; deinde quilibet ejus urbis vici noctu portis occluduntur, ne ex uno in alterum transitus pateat: ut ita cohibeantur maleficia, quæ haud dubie non nisi à proximis committuntur. Esseque in ea urbe memorant plures quam mille triumphales arcus eximie ædificatos, terque quotannis agrum referre fructum ob assiduas irrigationes. Hæc Melchior Nugnez Jesuita in literis inde missis.

Huc referre lubet admirandam ædificandæ urbis novitatem. In navigatione, qua itur ab Ormutio Goam, non longe à Bazzain, urbs quædam patet, tota in monte lapideo excisa & excavata, perinde ac cælaturæ fiunt: viæ enim plures, domus, vici, plateæ, cisternæque centum ad civium usum: excavata enim hæc omnia sunt, non autem extructa, ut sic una tota civitas uno è saxo constare videatur, tuta à ruinis, inundationibus ac terræ motibus simul ac incendiis. Megu etiam Indica urbs palatia cum ingentibus aulis & ipsa amplissima habet excavato saxo.

Sed & de murorum exstructionibus aliquid ut dicamus; Adrianus imperator murum per octoginta millia passuum in Britannia duxit, qui Barbaros Romanosque divideret. Margianam regionem Antiochus circumduxit muro perpetuo, atque in ea Antiochiam quoque ædificavit. Erat autem muri ambitus stadiorum mille quingentorum, id est, prope ducentorum millium passuum, ut memorat Strabo lib. 11. Alium Miltiades dux Atheniensium fecit, qui à Thraciæ urbe, quam μακρὸν τεῖχος vocant, inciperet, supra fidem ingens usque ad sinum Melicum, excluderetque Chersonesum à reliqua Thracia, ut memorat Vives ad libros August.

gust. de civ. Dei, lib. 15. ad c. 27. Quo loco memorat Cæsarem quoque alium duxisse murum à lacu Lemano ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit. Sic Severus imperator murum duxit in Britannia centum & triginta millium passuum longitudine, à mari scilicet ad mare. Sic Anastasius Dicorus murum longum condidit à magno mari ad Selybriam usque pertingentem, ob Mysorum, sive Bulgarorum & Scytharum incursiones. Carthaginenses quoque murum sexaginta stadiorum duxerant in suæ urbis tuitionem in Isthmo ipsius peninsulæ. Melchior Nugnez memorat, in Sinarum regionibus murum extare, Sinas ipsos à Tartaris disterminantem, magnitudine prope inexpugnabilem atque præaltum, porrigique in tantam longitudinem, ut menstruo spatio integro ad illius postremam partem nemo valeat pervenire, ut sic deprehendatur prope ad decies centum millia passuum protendi longitudine.

Porro consideranda hic occurrunt & alia commemoratione digna. Ferunt qui regiones Chinenses perlustrarunt, quaquaversum directas ac lapidibus perstratas vias conspici, in illis regionibus omnium totius orbis amplissimis, non in decies centena millia passuum tantum, aut ad menstruum iter, sed ad octimestre, atque ad septies centena millia passuum, id est, septem millium milliariorum Italicorum directas esse ac perstratas lapidibus vias hujusmodi, tum quæ ab oriente in occidentem tendunt, & eæ sunt plures, tum quæ ab Austro in Aquilonem, quæ etiam sunt plures, adhibitis percommodis hospitiis quibuslibet itinerantibus, cum equorum ad itinerantium commodum incredibili multitudine certis locis aptissime constituta. Marcus Polus lib. 2. c. 2. expressius id tradit, scilicet ubique Regia, quæ reges capere possent, hospitia perpetuo singularique hospitiis ali equos

cursores quadringentos, adeo ut itinerationis tantummodo causa numerentur in hujusmodi hospitiis disposita ducenta equorum millia; Atque hæc in oriente sunt. At in novo orbe ij, qui eum perlustrarunt, non absimilia reperiri memorant. Gusconium enim in Peruaco amplissima urbs regia est; ejus reges longe potentissimi duas vias militares direxerunt è civitate Gusconio in septingentas leucas, id est, ad plura, quam bis mille milliaria Italica, aut forte etiam prope ad ter mille milliaria, quarum una per alpes, altera per valles ducebat, atque in ijs viis ad singulas septenas leucas diversoria constituta erant, in quibus singulis semper nudus, exarmatus, famelicus quadraginta aut amplius millium hominum exercitus, subito appellens, vestiri, armari, pasci in longum tempus posset. Viam quoque marmore excisam plana ac montana plurima passuum millia, ac perpetuis literis exaratam, meminere Saxo Grammaticus, & Krantius. Sic enim illi: Via est quædam apud Blekingiam admiranda, apta enim itinerantibus est rupes mirandis literarum interstincta notis longissimo locorum tractu; siquidem à Meridiano mari in deserta Verundiæ petrosa porrigitur semita, quam binæ lineæ exiguo discretæ spatio protractis in longum ductibus complectuntur: inter quas medium loco planum factis ad legendum figuris undique secus exaratum ostenditur, quod licet adeo situ inæquale existat, ut modo montium alta proscindat, modo vallium ima prætereat; eodem tamen tenore literarum vestigia servare dignoscitur. Quarum significationem rex Woldemarus sacri Canuti fausta proles admirationis causa cognoscere cupiens misit, qui rupem permeantes patentium illic characterum seriem curiosiore indagatione colligerent, ac postmodum virgulis quibusdam sub ijsdem formarum apicibus ad-

nota-

notarent; qui ideo nihil ex eis interpretamenti comprehendere potuerunt, quod ipsa cælaturæ concavitas partim cæno interlita, partim commeantium adesa vestigiis figuratæ protractionis speciem obtrito calle confuderat. Unde conspicuum est, etiam petrinæ soliditatis rimas diutino madore completas, aut sordium colluvione, aut irrigua nimborum instillatione concrescere. Hæc Saxo in præfatione Danicæ Historiæ.

Ad turres transeamus. Turres igitur sunt quidem & ornamenta & munimenta; sed cum superbia eas ædificat, irritæ sunt, quod in altissima ac latissima Babylonica constat, sæpe enim insania eas ædificat. Sic in Cyzico urbe juxta portam, quæ Thracia vocatur, ad stultam voluptatem turres septem ita exædificatæ sunt, ut voces accepto numerosiore repercussu multiplicentur, cui miraculo à Græcis nomen datum est, Echo, Plin. lib. 36. cap. 15. Memorant præterea ii, qui orientem perlustrarunt, admirandam eam esse turrim, quæ visitur in Fucheo Sinarum urbe, quam tradunt superare omnia Romanorum ædificia: est enim extructa super 40. solidas columnas amplissimas, simul & altissimas. Altitudinem putant nonnulli maiorem non reperiri in quavis turri Italica, sive Cremonæ, sive Bononiæ, quam in Africa urbe Marocco, in exædificata à rege turri: est ambitu pedum ducentum, superat autem longe hunc numerum altitudine. Surgit enim in septem amplissima solaria, ad quæ præplanis gradibus per gyrum ascenditur. Ubi ventum est in summum, patet planities plurima, in qua locata est pyramis in imo patens pedes quinquaginta, longa circa pedes triginta; in cuius summo vertice ordine locatæ sunt velut veru confixæ tres ingentes sphæræ argenteæ. Extat & alia turris ad templi usum & ipsa amplissima, in cuius sum-

mo cacumine velut ordine veru confixæ conspiciuntur tres ingentes sphæræ aureæ, quarum precium ad centum triginta aureorum millia æstimari traditur. Hunc sumtum superant turres in Indiæ orientalis regno Mien. Nam regium ibi sepulcrum extat inter duas turres locatum, ipsum quidem aureis argenteisque laminis digitali crassitudine obtegit. Turres vero ipsæ, præter id, quod in ipsarum summis verticibus aureas & argenteas campanulas ita constitutas habent, ut vento agitatæ è catenulis pendentes sonitum suavem edant: etiam ipsarum tecta, quanta (quæ maxima est) latitudine patent, unius quidem argenteis laminis digituli crassitudine, alterius autem aureis laminis etiam pari crassitudine conteguntur, ut tradit M. Polus lib. 2. cap. 44. Altitudinem certe turris admirari quidem quisque videtur, qui Cremonam proficiscitur, cum per Lombardiam seu Cisalpinam iter agentibus aut navigantibus à multis pass. millibus undequaque spectabilis sit: sed revera Argentinensis altior est: nam ab imo ad supremum culmen quadris & perpulchre figuratis lapidibus tota constat; patetque ejus ascensus cochleis: ubi vero crassities ejus in fastigium incipit acuminari, ibi octo insurgunt cochleæ: vertex qui vix modii amplitudinem videtur habere, commode sex homines capit. Altitudo ejus tota pedes habet Geometricos 574. Quod vero de Bononiensi turri diximus, velut ea inter reliquas sit præalta, duo augent de illa admirationem, quod exilis sit, quod ex debilitate fundamentorum in imo dehiscens paululum ad perpendiculum propendeat inclinatave sit. Est autem illi proxima alia turris tota prorsus inclinata, velut casura: attamen arte ita confecta est, ut cadere videatur, cum ipsa firmissima sit. At turris, quæ Venetiis apud S. Marcum exurgit, tota imis fundamentis ipso mari substratis admiran-

miranda est, non modo crassitie & altitudine, sed ex gradibusquoque quibus in summum itur: Referemus autem in id Sabellici verba, lib. de situ urbis Venet. lib. 2. Superbissima (inquit) turris occurrit, adeo altis fundamentis innixa, ut pene plus operis latere credatur, quam ad auras exeat: summus apex adeo sublimis, ut fulgor auri quo illitus est, ad ducenta stadia ex alto navigantibus velut saluberrimum quoddam occurrat sidus.

Porro & amplissima & magnificentissima quæque regum ac principum palatia huc referre, non incommodum fore existimo. Eorumque omnium maximum esse putatur illud, quod magnus Imperator Cham inhabitat in Cambaliensi urbe. Cingitur primum muro perpetuo quatuor angulis, quorum quilibet ad octomillia passuum porrigitur, ut inde jam deprehendamus, ambitum Romana urbe majorem esse; & quod auget admirationem munitur hujusmodi murus perpetua profundaque fossa, quæ piscinæ usum præbet. Introrsus postea alius est murus, etiam perpetuus, ad sex millia passuum per singula latera, frequentissimis etiam exornatus ædibus insignibus. Rursus paulo interius murus alius est etiam perpetuus, habens in singula latera quater mille passus, exornatus & ipse amplissimis ædibus, consitis etiam hortis ac vivariis ferarum. Ac quicquid viarum est intra hæc septa, lapidibus stratum patet: ibidem quoque in montis manufacti vertice alia amplissima domus exædificata est, uno viridi colore tota perpicta. At ædes ipsæ regiæ, quæ in horum murorum medio extructæ sunt, ex auro tectum habent universum, minio, lazurio atque aliis eximiis coloribus exornatum. Hæc fusius tradit M. Polus rei inspector l. 2. c. 6. & Odericus lib. 1. qui adjicit, se triennio apud illum regem vitam duxisse ac omnia perlustrasse; extareque ex auro co-

ro columnas 24. ac pinum arborem maximam auro illigatam, è qua undecunque pendent ramusculi gemmis uvarum modo referri: plures quoque ibi videri ingentes ex auro serpentes, ac prægrandem solidam ex auro columnam. Ædium autem harum ambitus perpetuo muro cingitur per singula latera ad passus mille; extrinsecus autem secus murum hunc perpetuum ambulacrum cum podio ac mutulis, columnisque exiguis extructum est, ita eminens, ut quæcunque inde circumcirca prospectari possint. Extat præterea mons, quem manu confectum diximus: is porrigitur ad stadii unius altitudinem, in imo vero ambitus ejus est octo stadiorum, Pyramidis referens formam, quæ non quadrata, sed teres sit, totus arboribus consitus perpetuoque virentibus. Memorat præterea eodem lib. c. 68 regem Famfur ejusdem Indiæ ad Quinsai urbem, palatium decem millium passuum ambitu inhabitare, proque tanta amplitudine etiam ornatissimum atque instructissimum. Muros eius fuisse præaltos undecunque: intrinsecus autem longissimas porticus auro & lazurio exornatas, inauratis columnis spectari, solaria omnia auro ornato; ædes quoq; reliquas contiguas regiæ magnificentiæ congruas fuisse: & in iis muliebria claustra ornatissima; leporaria quoque & peramœnos lucos habuisse. Hæc Polus lib. 2. c. 68. Regem præterea quendam in regione Sinarum tradunt, qui ea loca lustrarunt, admirandi artificii inhabitare ædes amplissimas. Primum illud est, esse palatium non muris fultum, sed octo altissimis columnis totum superpositum consistere, non minore firmitate, quam si in ipso firmissimo solo amplissimis fundamentis stabiliretur. Auget admirationem ipsa columnarum altitudo, nam ipsis turrium fere altitudo est, assurgunt enim ad pedes 70, singulæ, quas bini homines complecteren-

cterentur. Ædes igitur his columnis superstructæ exornatissimæ sunt, eximiis picturis exterius, murisque ipsis etiam inauratis. Cæterum summus Sinarum rex (nam regibus multis dominatur) longe sumtuosiorem inhabitat regiam. Aulas etenim septuaginta novem amplissimas continet: atque tantæ vastitatis est, ut dies absumatur tota in ipsis aulis cubiculisque perlustrandis. Ex iis aulis quatuor insigniores sunt, una inferne superneque tota ære, alia argento tota, auro & encausto alia, quarta unionibus, pretiosisque gemmis exornata contectaque est. Rex nullo lumine solis se spectandum præbet, sed qui adstant ministri, perpetuo fasces accensos præ manibus tenent. Si adeatur colloquii aut audiendorum legatorum causa, ingentem ingreditur serpentem artificio factum in palatina area locatum, cubiculi capacitatem habentem; sex quoque necessarios secum ingredi iubet, fenestella quoque in serpentis pectore est, vitro obducto, ut loquentes ipse quidem videat, at ab iis non videatur. Id tradit Anton. Pigafet. qui adiicit huic regi semper in statione palatina custodiæ causa decem militum millia excubare. Est palatium illud ambitu incredibili, cum septemplices muri invicem valde remoti omnia ædificia cingant. Visitur ibi solium regium ex ebore, prorsusque contectum est gemmis pretiosissimis, adeo ut noctu micet coruscetque in tenebris, Reb. Sin. libro tertio, capite secundo. Regis quoque insulæ Zipangu palatium omne laminis aureis, veluti apud nos plumbo, contectum est, solaria ejus aureis laminis teguntur, adeo ut nihil audiri possit pretiosius. Sed & Javæ majoris insulæ regis palatium est, inque illud pluribus gradibus conscenditur, alterni sunt locati gradus, ut alter aureus sit, alter argenteus: ita quoque aularum muri hac alternatione contecti sunt laminis, sinister argenteis, dexter aureis,

reis, alius item argenteus, atque alius aureus. Tectum quoque eximio auro compositum est. Simulacra extant plurima ex auro, quorum capitibus diademata gemmis innumerabilibus exornata imposita sunt; qui spectatores fuerunt, referunt in orbe nihil reperiri preciosius. Nec prætermittendum videtur aliud, quod in Perside est prope Taurim; est enim octangulare extrinsecus, intrinsecusque encausto atque auro incrustatum. Continet eximii artificii atque amœnitatis incredibilis hortos. Est & illud non omittendum palatium, quod in amplissima urbe Odia in Sornai regno conspici tantummodo exterius licet: nemini etenim prorsus ingredi permissum est, præterquam regum oratoribus. Extrinsecus quidem stanno undequaque muri obtecti sunt: intrinsecus autem omnia auro contecta eximio conspiciuntur. Ferdinand. Mendez anno Domini 1554. Hæc equidem in Asia admiranda regum palatia, quibus similia non conspecta in Europa, quamquam artificio sint aliqua memoratu digna, velut apud Constantinopolim recolit Luitprandus Ticinensis Diaconus, quando Berengarii nomine ad Constantinum Imperatorem legatione perfunctus est, anno Domini 950. Scribit enim se in regiam fuisse exceptum. Erat illa ornata sumtuosissime, ibi ærea inaurata arbor ante ipsius Imperatoris solium assurgebat, expansis magnum in modum ramis æreis atque inauratis, in his frequentissimæ variarum specierum aves arte confictæ, quarum singulæ species proprias voces cantusque emittebant incredibili arte. Regium autem solium miro erat confectum artificio, ut momento videretur humile, atque in ipso solo esse velut depressum, postea momento in sublime, elatumque apparebat, neque ulli cognitum esse poterat, qua id arte fieret, adeo sublime, velut solario compar, conspiceretur, nullis

conspe-

conſpectis, aut inſtrumentis, aut machinis; erant ſedilia ejus ampliſſima, quæ leonum ſimulacra auro tecta cuſtodire viderentur. Delatus igitur eſt Luitprandus in Imperatoris conſpectum, duorum eunuchorum humeris innixus, mox ubi coram adſtitit Imperatori, leonum ſimulacra illa rugitum quendam emiſere: aviumque quoque ſimulacra quælibet pro ſua ſpecie vocibus obſtrepebant, ac cum pronus paulum ab Imperatore diſtans illum adoraſſet in humili ſedentem, vix erigens cervicem conſpicit illum jam mutato imperiali amictu juxta aulæ laquearia ſublimem ſedere. Hæc qua arte confecta fuerint, nullo ingenio aſſequi ſe potuiſſe conteſtatur Luitprandus, niſi forte qua arte trapetiorum torcularia conficiuntur, celerrimo motu id fuiſſet excogitatum. Hæc ex illius libro 6. cap. 2. Et ſane in Piſaurienſi ducum Urbinatum villa imperiali conſpiciuntur ea arte confecta ſedilia, quæ quamquam pavimento ſint proxima, momento tamen in laquearia uſque tracta conſpiciuntur cum ſeſſoribus, trapetiorum ſimili vertigine, quinetiam in ipſum ſupra ſolarium feruntur, ut ulterius non conſpiciantur. Hujuſmodi atque alia in regiis domibus artificia in Europa non deſunt: nam & frondibus velut muris palatium in Hiſpania viſitur proxime Valentiam; hortos enim an ædes, neſcias dignoſcere. Id his verbis Laurentius Valla exprimit, rerum Hiſpan. lib. 3. Proxime, inquit, Valentiam Hiſpaniæ horti ſunt, non tantum citris conſiti, ſed etiam citreis parietibus vivente materia concluſi, ut dubites, hortine ſint an ædes. Nam cum nihil aliud inſit, quam arbores frugiferæ atque felices, manu poſitæ, inſtitutæ, digeſtæ, quid niſi horti dicendi ſunt? Rurſum cum audis extrinſecus eſſe parietes, intus autem aulam, conclavia, curiam, item ſacella, altaria, ſedilia Canonicorum, thronum Epiſcopi & cætera hujuſmodi, non

di, non aliud quam ædes esse putaris. Sunt autem parietes ex truncis citrorum confecti & tamen frondibus vestiti, ut percipi introrsum nequeant, nedum intrari: ita cum rami adolescunt, intorquentur atque inflectuntur, ita insiti atque inserti, consiti atque conserti coalescunt, ut omnes rimæ expleantur, ut nihil vacui relinquatur; ut pariter firmitatis & decoris ex frondibus ratio constet; eodem pacto introrsum, quæ enumeravi, composita sunt, clericis laicisque deservientia: pavimentum laterculo quadrato vitreatoque ac picto constratum est, velut paradisus quidam terrestris. Hæc Valla. In Africa quoque recensentur ædes regum magnificentissimæ, velut apud Memphim describit Jovius historiarum suarum libris. Sed illa admiranda est domus, quæ fuit Chebreni regis Ægyptii, cujus altitudo ad stadii mensuram porrigitur, pertingens ad cujuslibet pyramidis summi cacuminis altitudinem; tota extructa ex Æthiopico lapide, & ne solum cœlum petere altitudo videretur, etiam inferna admiranda continebat: subterranea enim ejus ad quadraginta deorsum pedes descendebant. Herod. lib. 2. cap. 10. Quæ quidem palatii structura firmior est quam ea, de qua Petrus Martyr meminit in summario rerum novi orbis. Tradit enim Abibeibam regulum inhabitare paludem ingentem, in qua arbores excelsæ frequentissime, quæ perinde ac nemoroso solo frondeat. Ipse igitur cum reliquo ejus populo arbores inhabitat, constructis pensilibus casis: tanta enim sunt amplitudine arbores, ut octo viri conjunctis ulnis non complectantur. Ferunt igitur magnam illarum domorum contignationem, tametsi vento impellente natare videatur, nullus tamen metus illis neque periculum, omnes illorum opes, gazæ, & thesauri, supellex, escæ, in ijs domibus asseruantur, præter vinum: nullus ibi metus ferarum

neque

neque hostium, nisi rate vehantur. Hæc ibi Petrus Martyr. Quin idē tradit in Castilia novi orbis populos adeo frequentes inhabitare plantis, ut dicere jure possis, oppida in arboribus esse. Atque his sane longe minor sumtus est in extruendis domibus, quam reliquis novi orbis incolis, præsertim si comparentur indigenis provinciæ Topiræ, in qua domos contegunt aureis laminis, si credere libet Francisco Vasquetz, qui in illa urbe novæ Galitiæ præfecturam gerens ejus rei literas conscripsit, quæ extant apud Ramusium tomo tertio. Cæterū longe minori sumtu ac longe minori ornatu sunt domorum tecta Aquilonarium quorundam, quinetiam majore emolumento; etenim nonnulli populi in domorum tectis serunt hordeum ac reliquas fruges: præpingui enim humo domorum tecta conservant, semperque ea arte virescunt ad suum & pecoris alimentum. Ad inveniendi autem circa tecta hujusmodi industriam causa fuit frequentium fulminum metus: humor etenim perpetuus & virens olus disjicit fulminum ignes, ne hæreant. Hæc Olaus lib. 12. c. 3. Eodemque nomine commendandi sunt ij Aquilonares novi orbis populi, qui domos piscium ingentium coriis contegunt, quod memorat Ramusius tomo 3. in nova Francia.

At quo feror? Omnia mundi climata percurro, omniaque adduco, quæ ad celebritatem urbium, in quibus regiæ olim sedes fuerunt, faciant. Externa allego, domestica negligo. Annon unica Roma omnium vice sit? præsertim si consideretur, qualis olim fuerit; perquam enim multum ab antiquo illo splendore hodie recessit. Audiamus vero Plinium de amplitudine urbis Romæ lib. 3 cap. 5. loquentem: Urbem tres partes habentem Romulus reliquit, aut (ut pluribus tradentibus credamus) quatuor. Mœnia ejus colle-

gere ambitu imperatoribus censoribusque Vespasianis, anno conditæ urbis octingentesimo vigesimo octavo, passus tredecies mille ducentos, complexa montes septem ipsa. Dividitur in regiones quatuordecim, compita eorum ducenta sexaginta quinque passuum ejusdem spatii mensura currenti à milliario in capite Romani fori statuto ad singulas portas, quod sunt hodie numero 37. ita ut 12. portæ simul numerentur, prætereanturque ex veteribus septem, quæ esse desierunt. Efficit passus per directum trigesies mille septingentos sexaginta quinque. Ad extrema vero tectorum cum castris prætoriis ab eodem milliario per vicos omnium viarum mensura colligit paulo amplius septuaginta millia passuum. Quod si quis altitudinem tectorum addat, dignam profecto æstimationem concipiat, fateaturque nullius urbis magnitudinem in toto orbe potuisse ei comparari. Clauditur ab oriente aggere Tarquinii Superbi intra prima opere mirabili; namque eum muris æquarunt, qua maxime patebat aditu plano. Cæterum munita erat præcelsis muris aut abruptis montibus; nisi quod expatiantia tecta multas addidere urbes in prima regione. Hæc Plinius. Quibus persuasum nobis videri potest, venientibus Romam ædificia ac tecta reliqua urbi adjacentia cœpisse videri: imo cœpisse esse Ocricoli oppido, quod hodie ab urbe distat triginta & eo amplius passuum millibus, continuisque ædificiorum structuris hoc omne, quod superest, usque Romam viæ hinc inde ornabatur, adeo ut qui paululum ejus viæ ab Ocricolo confecisset, jam se Romam ingressum putaret, ut recolit Leander. Ideoque, quod Vopiscus habet, Aurelianum Imperatorem ampliasse urbis Romæ muros ad quinquaginta fere millia passuum, quod & Cassiodorus habet in Chronico, & Oros. lib. 7. cap. 23. non ita accipiendum est,

ut

ut omnia ædificia hoc ambitu continerentur; sed tantummodo ipsius urbis mœnia montesque ejus septem: at suburbia tectaque reliqua extra urbem ad eam dimensionem, quā diximus ex Plinio, porrigebantur. Quod igitur Plinius ait, expatiantia tecta multas addidisse urbes, argumento est, omnem circumcirca regionem ædificiis ita cultam, ut Romæ adesse quisque videretur, etiam longe absens. Id manifestum facit Constantius Imperator & alii, ut ex Ammiano memorat Leander. Veniens Romam Constantius itineris comitem sibi adhibuerat Hormisdam, peritissimum architectum genere Persam: Ocricolo igitur discedens suis præcepit Constantius, ne quisquam Hormisdæ Romæ initium significet, sed suo ille judicio animadvertat. Suburbiorum itaque parte maxima transacta, Hormisdam interrogat Imperator, quid sibi de urbe Roma videatur, & quantum jam itineris in ipsam confectum conficiendumve esset; respondit Persa, putare jam urbis dimidium inambulasse, adeo splendida continuaque jam ex Ocricolo suburbiorum ædificia semper fuerant spectata. Qui igitur nondum in urbem pervenerat, jam se in urbe esse putabat, cum multis adhuc abesset passuum millibus. Ex Ocricolo igitur suburbiorum erant initia: quod & Claudianus subindicat in sexto Honorii consulatu, ubi sic habet:

Inde salutato libatis Tybride lymphis
Excipiunt arcus, operosaque semita vastis
Molibus, & quicquid tantæ promittitur urbi.

Dionysius quoque libro 4. suffragatur his verbis: Sunt omnia (inquit) circa urbem habitata loca: multa ea & magna facilimaque advenientibus hostibus fieri obnoxia, siqs aliquis ad hæc spectans velit Romæ magnitudinem exquirere, is & errare cogetur, nec habebit signum ullum certum,

quousque sit hæc urbs progressa, aut unde esse non amplius urbs incipiat, ita urbi contexta est regio, præbetq; spectantibus opinionem extensæ in infinitum urbis. Aristides quoque sic ait; Descendit hæc urbs usque ad mare, ubi commune emporium, communisque omnium, quæ terra eveniunt, dispensatio: quacunque in parte ejus urbis constiterit quis, nihil prohibet, quo minus sit pariter in medio. Quicquid nunc Italiæ restat, completura esse mihi videtur, unaque futura urbs perpetua in Jonium mare protensa. Hæc ille. Recolit eadem Antonius Massa Galesius J. C. apprime doctus in libello de origine Faliscorum. Addere libet, quo magis miremur, & ut Plinium seniorem recte scripsisse testemur, ad septuaginta millia passuum Romam protensam fuisse; non modo usque ad mare ipsam pervenisse, verum etiam ipsum littus Ostiense ad multa passuum millia perpetuis propemodum ædificiis ornatum spectabatur. Referam in id verba Plinii junioris in Epist. ad Gallum lib. 2. Littus (inquit) ornant varietate gravissima, nunc continua, nunc intermissa tecta villarum, quæ præstant multarum urbium faciem, sive ipso mari, sive ipso littore utare. Hæc ille. Quanta autem ejus urbis tum majestas esset, vel inde patet, quod mille senatores esse consueverant, licet plerique abortivi, sed horum immodicum numerum correxit Augustus, cuilibet censu annuo aureorum triginta millium adscripto, ut Suetonius memorat in reformatione senatus Octavij & recolit Budæus de Ass. lib. 2. qui lib 5. adjicit, cum senatoribus census adscriptus esset singulis ad quingenta sestertia annua, paupertati tolerandæ id erogari consuevisse: ut ita duodecim millium census senatorius paupertatis nomen non amitteret, cum hodie in senatu sacro, qui duodecim hujusmodi millium aureorum censum habuerit, inter divites con-
scriba-

ſcribatur, præter id, quod longe majoris æſtimationis erant Romanorum tempore illa duodecim, quam hodie triginta; adeo aureorum valor eſt immutatus. Attamen etiam Adriani tempore, cum is aliquando Centumcellas urbem veterem ſcilicet refocillandi animi cauſa diverteret (ut auctor eſt Cæcilius) cellas centum judicibus, ut ſe ibi præſente cauſas audirent, extruxit, quæ poſtea in urbis juſtæ formam cum creviſſent, Saraceni Bernardi regis tempore (fuit autem hic Caroli M. nepos, qui Italiam Longobardis pulſis obtinebat) diruerunt. Hic D. Auguſtinus de Trinitate libros compoſuiſſe dicitur, teſte Egnatio in ſcholio ad Commodum. Ideo autem diximus Centumcellas urbem veterem, ut moneamur, Centumcellas in Baiano quoque ſinu repertas, de quibus Leander in Campania. Civium Romanorum copiam tradidere plerique: in ijs Euſebius Chronico ſub Claudio, & Freculfus & alii, comperta fuiſſe aliquando ad LXIX. centena CLXIII. millia, & eo amplius: quanquam nonnullis videatur, non ita cives conſcriptos, qui Romæ degerent, ſed qui per orbem Romani civis nomine decorarentur. Quin &, ut Polybius ſcribit, in publicis Capitolinis tabulis fuiſſe deſcripta ex omni Italia ſeptingenta peditum millia, ac equitum millia ducenta. Sed quod nuſquam ab orbe condito contigit, erant civium Romanorum opes tantæ, ut dives non putaretur, qui annuo reditu ſuis ſumtibus legionem alere non poſſet: fuiſſeque ejuſmodi plurimos vel inde conſtat, quod Lucullus Romanus civis (quem Cicero & Cæſar Xerxem rogatum appellabant, ut Plinius & Blondus memorant) ad viginti quinque hominum millia honorificentiſſime hoſpitio excipere poterat; nec tamen ipſe ſolus id potuit in urbe Roma, quandoquidem viginti civium millia, & eo amplius in ipſa urbe comperta memorantur,

rantur,

rantur, qui cum Lucullo de divitiis contendere potuissent; ut ex vetustis monumentis solo argumento hoc Franciscus Albertinus affirmabat Pontifici Romano Julio II. omnibus, qui orbem incolunt, regibus persuaderi potuisse, nullam unquam urbem fuisse futuramve, quæ Romæ divitiis æquari posset. Ut autem verisimile id videatur, suadet, quod Suetonius meminit, Cæsarem Campum Stellatem majoribus consecratum, agrumque Campanum ad subsidia Reipublicæ vectigalem relictum divisisse extra sortem viginti millibus civium, quibus terni pluresque liberi essent: quod munus tanti fecerunt cives illi, qui acceperunt, ut tanquam una sodalitas inde effecti, pro communi omnibus elogio ac titulo in monumentis se singuli Stellates inscripserint, ut memorat Blondus, qui adjicit, intra urbē cives illos omnes fuisse conscriptos, fuisseque non solum viginti, sed multo plura civium millia tum Romæ, qui ædium, suppellectilis, familiæ & apparatus omnis splendore, lautitiaque eminerent. Quantus autem ille Stellates campus esset, deprehendere licet è Livii Decad. I. libro 3. libro 9. & 10. & Dec. 3. libro 3. Quod si forte ambigamus, non viginti millia, sed duo millia civium Romanorum tantæ opulentiæ extitisse; adhuc incredibile videri potest & longe admirandum, ut si animis concordassent, potuissent milliones multos militum conscribere, si unicam tantum legionem quisque eorum aluisset. Erant autem Romæ innumeri valde divites, sed in eorum, quos diximus, numerum non referebantur: ac prætermissis reliquis sint nobis exemplo duo Plinii viri doctissimi & divitiis etiam affluentes. Senior enim præter id, quod Romanam classem imperio regebat, pecuniæ plurimum possedit; idque inde deprehendimus, quod cum procuraret in Hispania, vendere potuerit electorum commentarios

Largo

Largo Licinio quadringentis millibus nummum: respuisse autem tam magnum pretium constat ob id, quod sibi afflueret pecunia. Scripsit hoc nepos Plinius ad Marcum, libr. 3. Alter igitur hic junior Plinius ditior certe fuit seniore avunculo: at opes ejus in eum, quem diximus, ditissimorum hominum numerum referri non potuerunt. Quantum autem pecuniarum illi afflueret, munificentia demonstrat, qua ille non secus insignis fuit, quam sunt nostri temporis summi principes. Nam Quintiliani filiæ nubenti non rogatus ultroque contulit quinquaginta millia nummum, idque munusculum nuncupat scribens ad ipsum Quintilianum lib. 6. Romano quoque Firmo sibi ab adolescentia cognito, ut in equestrem ordinem cooptari ille posset, dono dedit trecenta millia, extat Epist. libro 1. ad ipsum Romanum. Calviniæ præterea affini centum millia dotis nomine largitus est: Epist. lib. 2. ad ipsam Calviniam. Suo quoque municipi Metilio Crispo, ut ad equestrem ordinem, in quem conscribebatur, sese instrueret, dono dedit quadraginta millia. Epist. ad Hispanum libro 6. Ad alendos ingenuos pueros quingenta millia contulit, triginta scilicet millia annua, Epist. ad Caninium libro 7. At quantus fuit in res alias pro opportunitate absumtarum pecuniarum numerus minore summa, quarum nulla in scriptis memoria? quantum quotidie, non dico in domestico sumtu, in amicos, necessarios, calamitosos quoque profudit? illæ, quas diximus, ingentes erogationes nos docent, quantum minoribus erogare potuerit. Animadvertimus igitur liquido, num summi nostri seculi principes illius munificentiam superent. Erant certe illi villæ tanto ornatu & sumtu excultæ, ut regiam majestatem adæquarent. Tusci sui, villa scilicet apud Tifernates, sicut & Laurentini in littore Tyrrheni maris, de quibus scri-

psit in suis Epistolis disertissime, regum magnificentiā adæquabant. Habuit præterea plures villas in ripis lacus Larii: habuit Prænestinam, Tusculanam ac Tyburtinam, splendidas omnes; habuit & alias, quarum unam vendere potuit nongentis millibus: ipse id memorat Epistolis ad Fabatum, & ad Coreliam libro tertio. Quid moror? additamentum villæ unius illi fuit emtum sestertio tricies, id est, octoginta fere millibus aureorum, Epist. ad Calvisium Ruffum libro 3. Sed cur adeo multa de juniore Plinio? ob id certe, quod quicquid confert ad ejus gloriam, recidit ad Christianorum laudem. Deus enim cœli & terræ dominus contulit homini viventi, velut rependens gratiam humanarum rerum, quod apud Traianum Imperatorem suis ex Asia literis egerit, ut persecutio Christianorum intermitteretur, quod exoravit, editis in id à Traiano publicis literis: cum ipse Plinius jam pridem, quoad se spectaret, abstinuisset persecutione Christianorum, quorum institutum potius laudaret: extant enim & ipsius Plinii & Traiani literæ libro decimo. Æquum igitur fuit, ut tanti hominis acta hoc loco recenserentur. Libet præterea & de Seneca Sancti Apostoli familiari recolere, ter millies sestertium habuisse, Tacito & Budæo testibus; atque ita supra septem milliones possedit. Et eæ quoque Senecæ opes non conscribuntur inter eas, quas supra diximus. Sed de hac re hactenus.

Excedebat igitur Romana majestas omnem orbem, jureque Cyneas Pyrrhi Epirotarum regis legatus & Constantius Imperator Constantini Magni filius dictitabant: sese in urbe tot prospectare reges, quot cives viderent. Externæ autem urbes, quarum meminimus, non adeo omni ex parte Romæ comparandæ sunt, licet aliquo nomine ei præferantur

rantur

rantur, vel ambitu, vel civium numero, vel populorum adjacentium illa incredibili multitudine, quam apud Mexicum esse recoluimus.

Sane solitudini Roma esset similior quam urbi, nisi sedes Pontificalis ibi fixa viris principibus, nobilibus ac prælatis urbem augeret, nisi maximo hominum numero, qui sibi & suis inserviunt, urbem repleret, nisi splendidissimis ædificiis, aquæductibus, fontibus, vicis, aliisque rebus nitidissime urbem exornaret, nisi venerandis negotiis, quorum nonnulla cultum religiosum, nonnulla civilem politiam concernunt, ecclesiasticos reditus impenderet, nisi his rationibus tot negotiatores, tot propolas, tot artifices, tot opificia, eorumque cultores attraheret & detineret. Rebus ergo ita ut nunc, seu olim verius, Romæ stantibus, non facile ea urbs alteri urbi, quæcunque tandem ea sit, omni ex parte cesserit.

JOANNIS BOTERI DE VRBIVM ORIGINE, MAGNITUDINE ET SPLENDORE

LIBER TERTIUS.

Caput I.

Vtrum expediat civitati, paucos an vero multos habere cives?

Cum nimia hominum frequentia civilis vitæ ordinem & disciplinam reddat difficiliorem (quandoquidem multitudo perpetuis erroribus implicatur) visum fuit veteribus urbium fundatoribus certum civium numerum designare, qui si excederetur, fieri haudquaquam posse putebant, ut Reip. suæ pax & tranquillitas constaret. In hac opinione fuerunt Lycurgus, Solon, Aristoteles & alii pluras. Cujus rei hanc potissimum habuerunt rationem, quod rara sit in nimia multitudine (quæ præter loci capacitatem confluxit) concordia, rara morum ac studiorum similitudo; quo circa optimam eam esse Reipubl. formam statuerunt, si, quantumvis immensa & numerosa, civitas ex mediis civibus sit compacta ac constituta, quæ neque abundantia rerum nimia insolescere, neque nimia rerum penuria contabescere videatur, ubi quisque sorte ac fortuna sua contemtus in ea vivit, minusque aliena appetit, unde magna vis amicitiæ civilis nascitur, in qua vivit, viget, floret & conservatur civitas: quo ergo majores sunt civitates ex mediis civibus constitutæ, eo minus seditionibus sunt obnoxiæ, atq; ob

ob eam causam magis sunt stabiles ac diuturnæ: quæ quidem est sententia Aristotelis Polit. cap. 2. & 5. & Platonis 3. de legibus. Quibus & hoc additur, quod ubi de quantitate ac numero civium certo constat, non tam proclive ac facile in ferendis legibus erratur, omnino enim leges pro quantitate & qualitate civium temperandæ sunt, ne susceptus labor in legibus ferendis inanis & otiosus fiat, ne concentus & harmonia civium in extrema divitum pauperumque odia discordiasque commutetur, unde velut paralysis & convulsio membrorum in corpore civili non sine magno dispendio nascitur. Sicut enim quantitatis ac qualitatis proportio in corpore naturali venustatem; ita utriusque debita consideratio in corpore civili singularem unitatem efficit; quippe ut illis in quandam temperiem naturæ vi redactis multa membra specie distincta unum corpus: ita eisdem in civitate ad quendam consensum deductis variæ Reip. partes, quæ officio distinctæ sunt, una civitas efficiuntur; quæ si intra prædictos terminos contineatur, non est, ut ait Arist. verendum civium divortium. Invehiturque Aristoteles graviter in eos, qui à multitudine civium potentiam civitatis magnam metiuntur ac definiunt. Magnum enim (inquit) proprie id dicitur, quod opus, ad quod destinatur, expedite potest perficere; hoc autem in civitate non immensa turba numeroque hominum, sed certa & excellenti facultate civium definitur. Non ergo (concludit Arist.) à vastitate loci, non à civium numerosa turba, non à multitudine rerum, sed ab egregia potentia & (ut ita loquar) sufficientia feliciter ac fortunate agendi magnitudo civitatis pendet. Nam quemadmodum in re militari non militum confertissima multitudo, sed vis & ordo magnam victoriam præstat: ita in re civili non sylva hominum, sed optima dispositio & potentia

tentia civium magnam urbem aut civitatem facit. Altera ratio a comparatione ducta suas vires in natura habet. Sic enim Aristoteles; Civitas magna dicitur, ut Medicus ille Hippocrates magnus fuit; non quidem vastitate corporis sed artis excellentia: sic civitas magna non numero sed potentia habenda erit. Deesse in hac re exempla non possunt, sic magnus Alexander, magnus Pompeius, sic magnus Cæsar fuit. Præterea cum multitudo in civitate sit duplex, civium nimirum & eorum qui servi, inquilini & peregrini dicuntur; quod si servorum ac peregrinorum augeatur numerus, funestior civitati afferri pestis non potest. Insuper conferta, &, ut ita loquar, infinita hominum caterva nec facile in ordinem cogi, nec ratione coerceri, nec legibus sapienter dirigi & gubernari potest. Impedit enim rectam imperandi formam numerosa multitudo hominum, nisi divina mens ac potentia esset, quæ civitatem & urbem, ut Deus ubique subsistens, terrarum orbem regeret: nimia ergo & exuperans multitudo civitatis leges violat, ordinem pervertit, dignitatem obscurat, contemnit magistratum, omnem perniciem ac confusionem parit.

Verumtamen quoniam multitudo ad complendam civitatis magnitudinem requiritur, quanta & qualis debeat esse hæc magnitudo, dubitari non abs re potest. Huic ergo dubitationi obviaturus Aristoteles, quandam, inquit, magnitudinem requiri numero completam, hoc addito, ut neque excedat modum neque deficiat nimium; justam autem proportionem noveris, si egregie præstare possit civitas id operis, ad quod destinatur. Nam ut tum satis sanum corpus humanum dicitur, cum nulla vel totius vel partis actio impeditur: ita civitas satis tum magna habetur, cum facile suis officiis muneribusque fungitur. Sic enim fit in civitate, ut

ut in naturæ artisve opere: nam ut animal, homo, planta respectu naturæ ad proportionem perducentis omnia si partes abundent aut deficiant, dicuntur monstra; & ut navigium palmi unius longitudinis, aut ad duorum stadiorum longitudinem porrectum omnino inutile & ineptum est navigationi, aut quia nimis parvum, aut quia nimis magnū existit: ita civitas quæ nullam symmetriam & proportionem suæ magnitudinis & parvitatis habet, habetur illa quidem aut vana aut nulla. Nam si sit nimis exigua, omni eventu fortunæ deficit & labascit; si vero sit instar Babylonis immensa, præco (ut inquit Aristoteles) sonoram vocem Stentoris habere debet; nam aliter in publicandis edictis percipi & audiri non potest: quasi diceret, si civitas sit nimis magna, confusa quoque erit. Concludit ergo, civitatem tum esse satis magnam, cum tanta in ea est multitudo, quanta ad bene beateque vivendum sufficit, quæque suis bonis contenta est. Ad extremum; In vasta & nimis populosa civitate civium classes non sunt probe distinctæ, illorum ordines non sunt satis noti, imo quod est maximum, cives civibus, & illorum ordines magistratibus ignoti sunt. At vero ubi cives civibus ignoti sunt, ibi necesse est munera civitatis minus considerate distribui, judiciaque minus juste & sapienter fieri; circa quæ duo aut negligenter agere aut turpiter errare valde periculosum est civitati. Non ergo in populosa multitudine hominum, sed in justa proportione ac potentia civium materia civitatis aut magnitudo cernitur. Atque huc usque ex sententia Aristotelis.

Romani vero, quibus exploratum erat, potentiam, sine qua respublica stare non potest, maxima ex parte in populi multitudine consistere, omnem moverunt lapidem in augenda patria tam ædificiorum numero quam hominum. De quo etiam in lib. de Illust. statu prolixe dictum fuit.

Sane

Sane si pari ingeniorum ac morum ratione omnes homines ducerentur, utique veterum opinio non esset admodum improbanda. Cum vero aurum non sit sine scoria, granum sit sine palea, id est, cum homines non sine infirmitate vivant, & loco justitiæ atque æquitatis, vis prædominetur, ob id Græcorum opinioni, Latinorum sententiam anteponendam merito statuo. Docent enim historiæ, Lacedæmonum & Atheniensium respublicas (cæteras jam omitto) amissis in prœlio septendecim virorum millibus, ilico concidisse: Romani vero quamvis pluries victi cederent, victores tandem triumphasse. Certum est, Romanos in bellis contra Pyrrhum, Carthaginenses, Numantinos, Viriatum, Sertorium, majores accepisse clades, quam hostes; nihilominus tamen semper victores extiterunt, beneficio multitudinis, qua hostem quantumvis fortem & alacrem non raro ipsi sparsi & repressi non minus quam fortitudine superarunt.

Cæterum cum in superioribus libris prolixe satis actum sit de ratione amplificandarum urbium, proinde hic repetere supervacaneum ducentes, lectorem eo remittimus. Unicum duntaxat colophonis loco, non quidem ut apprime necessarium, sed quia lucem haud parvam operi huic allaturum existimavi, annectere, atque ad disserendum propinare visum fuit.

CAPUT II.

Quid causæ sit, quod urbes, floris sui maturitatem assecutæ, raro maius sumant, augmentum imo sæpius decrescant.

NOn desunt qui hactenus adductas rationes, quasque posterior ætas inveniat, judicent ineptiores, quam quæ acceſſio-

cessiones perpetuas civitatibus adjungant. Itaq; probe considerandum, ecquid causæ sit, quod urbs certam potentiæ metam semel assecuta non altius progrediatur, majorique civium numero non augeatur.

Satis documenti in omnes casus est Roma, quæ teste Dionysio Halycarnasseo, cum primum à Romulo conderetur, 3300 viris bellicosis constabat, atque intra triginta septem illos annos, quibus Romulus regnavit, ita excrevit civium numerus, ut adhuc eo vivo quadraginta millia septem millia virorum bellicosorum Romæ numerentur. Centum & septem annis post obitum Romuli, regnante Servio Tullio Romanorum rege, civium, qui arma ferre poterant, octuaginta millia Romæ numerabantur. Tandem crescens urbis potentia ad quadringenties quinquagies millia pervenit. Hinc quæstionis est, cur Romana incunabula ad tam immensam potentiam excreverint, multitudinem autem illam nunquam transcenderint? Quod idem de Venetiis ac Mediolano quæri eadem prorsus ratione potest, quippe quæ & ipsæ ante annos quadringentos tanta civium multitudine, quanta hodie, constiterunt.

Sunt qui pestem, bella, annonæ caritatem aliaque accusent. Querela certe, me judice, iniqua. Quæ enim hominum ætas non sensit grassantem pestem? An non plures olim in præliis cecidere quam nunc? Aperto marte veteres confligebant, ubi tribus horis major expirantium numerus erat, quam aliquot annis jam hostis obtruncat. Hodie aperto Marte nunquam fere pugnatur. Muri hodie loco clypeorum objectantur, intra quos delitescitur, è quorum angulis plerique insidiose conficiuntur; rastra & arma pugnantium æquali sunt pretio. Quinetiam mundo suæ semper fuerunt vicissitudines: tam annonæ vilitas quam caritas, tam

ſanus quam infectus aer fuit; quod cum ex hiſtoriarum monumentis ſatis conſtet, longius non abibo.

Quid igitur? Cur auctæ urbes ut ab initio, porro non itidem augentur? Adferunt huc nonnulli Dei omnipotentis, qui cuncta gubernat immotam voluntatem, fatalemque ordinationem; Verum hoc dubium nemini. Poſteaquam vero divina ſapientia, nullis terminis, nullis finibus circundata & incluſa in omnia diffuſa eſt, in gubernando naturæ curſu non rejiciens cauſas ſecundas ulterius quæro: Quænam illa ſunt media, quibus uſa divina providentia pauca multiplicat & auget, aucta vero intra certas metas cohibet, ulterius ut progredi non queant.

Pro quæſtionis ſolutione ajo, poſſe ſimiliter de genere humano quæri. Propagatum enim ab uno mare & fœmina intra tria millia annorum ita auctum eſt, ut & inſulas maris & continentem ſuo ſemine replerit. Cur vero illius temporis augmenta deſierunt? cur noſtra ætate non ſimiliter multiplicantur?

Ut autem quæſtioni ſatisfaciam, ita ad eam reſpondebo, ut non tam ad civitates, quæ numero civium non amplius augentur, ſed etiam ad univerſum hoc mundi theatrum applicari hæc reſponſio poſſit. Ajo itaque:

Multitudinem civitatis aut à virtute generativa aut à nutritiva proficiſci. Virtus Generativa uſque huc ſui ſimilis aut ſaltem ita comparata, qualis fuit ante tria millia annorum. Æque enim homines ad ſuſcipiendam prolem apti ſunt, atque tempore Davidis, Moyſis. Fac igitur nihil aliud obſtare, annon urbium incrementa erunt infinita? Poſteaquam vero in infinitum non augentur, eſt ut ſublato digito fatearis, rem omnem inopiæ alimentorum imputandam.

Alimenta aut ex noſtra tellure, aut peregrina petuntur, omnis-

omnisque urbis incrementa victualibus aliunde invectis juvantur. Ut autem obtineamus; frumenta ex longe remotis terris nobis advehi, est ut virtus attractiva tantarum sit virium, quæ vincant salebras & asperitates regionum, vallium profunditates, impetus torrentium, pericula maris, insidias piratarum, instabilitatem ventorum, magnitudinem sumtuum, incommoditates viarum, invidiam vicinorum, inimicitias hostium, tempus vecturæ, annonæ caritatem in ijs locis, unde merces deportantur, dissidia nationum, disparitatem religionis, &c. Hæc enim omnia pariter cum incremento & decremento urbis accrescunt & decrescunt: donec eo deveniat potentiæ ubi humanæ invidiæ & odio nullus amplius detur locus.

Quis enim quæso persuaserit mercatori, ut frumenta ex India Romam mittat: aut, ut Romanus ea inde expectet. Fac autem utrinque mitti & expectari, quis in regionibus illis ubique pollicebitur lætos & uberrimos frugum proventus, populorum amicitias & pacem, commeatus & itinera tuta? Aut quo pacto Romam invehentur frumenta illæsis aurigis aut bajulis, ne labori succumbant & sine fortunarum dispendio eant.

Vel unicum de his impedimentis sufficit ad disjiciendum urbium cives, externo auxilio destitutos, tot vero & tantis incommoditatibus immersos; & dispergendum. Vel unica caritas, famis bellique violentia, impedimenta negotiationum aliaque sat virium habent ad commovendos cives, ut, (ceu hirundines adventante hyeme) conclamatis vasis alio se recipiant.

Ordinaria civitatum magnitudo consistit in his terminis, quibus vix contentæ esse possunt. Omnis vero civitas, quæ alimenta sua aliunde per prædictas incommoditates

eminebit, sua diminuentur. Sic enim affectus est quisque, ut omnes opportunitates quae obviae pateant quam diligentissime captet.

Accedit huc quod urbes maiores contagionis facilius subiaceant quam minores: quod pluribus alimentis egeant. Grassante etiam pestis illis immorari solet, quae licet illas urbes hominibus pluribus abundantes vehementiore contagio afficit, pluresque tollit, quam pagos, ubi minor est hominum frequentia. Praeterea ut supra diximus; et magnis urbibus nihil aliorum abest, quae supra recensuimus: cum autem pluribus indigeat, quae esse mutuari nequit. Hinc effectum est, ut, quamvis eadem vis generandae prolis et in primis Romae auspiciis et in eiusdem flore permanserit maioribus, nihilominus ea pede fixo substiterit: quia virtus nutritiva altius ascendere nequivit. Subsequentibus temporibus, cum victualia magis magisque deficerent, aut nulla iuncta sunt matrimonia, aut ut maxime iuncta sint, liberi tamen egestate pressi animo ab educenda prole abiecto, ex patria meliorem fortunam persecuturi migrarunt. Huic malo ut Romani tempestive occurrerent, colonias deduxerunt: scilicet eo, ut seu plantae translatae laetior illis ansa praeberetur ad commodiorem vitae sustentationem.

Sic quoque genus humanum certum terminum attingit, numquam cancellos, quibus semel fuit quasi circumdatum, transgressurum. Abierunt autem tria millia annorum, cum non minor, atque nunc est, in mundo viveret hominum copia. Fructus enim terrae non sufficiunt pluribus alendis. In Mesopotamia primum genus humanum augescere coepit: inde progressu temporis in omnes terrae fines est diffusum. Tandem repleta continente insulae habitari coeptae: donec tandem multis vertentibus annis etiam illas regiones, quas

hodie

hodie novum mundum appellant, occuparunt. Quod quæso sub sole existit peius Eridis pomum, quod maioribus dissidiis, rixis, pugnis, horribiliore sanguinis effusione defendere quisque conatur, quam tellus, victus, sedisque inhabitandæ commoditas? Suecui laudi sibi ducunt, quod regiones ipsis conterminas per aliquot centum milliaria steriles effectas devastarunt. In novis insulis, in insula Dominica finitimisque locis incolæ exeunt homines venaturi, quemadmodum nos cervos aut lepores sectamur, & carne humana ceu ferina vescuntur. Hos imitantur quidam populi in Brasilia, præcipue Aymurij, ut vocantur. Mactatis & vivos devorant liberos, filiæ sive filij sint perinde illis est. Gravidas mulieres dissecant, fœtum excindunt, super prunis assant, & in conspectu parentum degiutiunt, id quod horrendum est auditu, nedum visu.

In Guinea adeo pauperes & egeni plerique vivunt, ut suos filios admodum vili pretio Mauris vendant in barbariam abducturis, aut Lusitanis vendunt in novas insulas abducendos, aut Castilianis in novas insulas ablegandos. Idem quoque accidit in Peru, cujus incolæ liberos suos fere nullo pretio vendunt proximo cuique obvio. Ad hanc ἀστοργίαν egestas cogit, quæ fere impossibilem reddit sobolis educationem. Tartari & Arabes ex solo rapto vivunt. Nasamoni & Cafri, plane feri in Æthiopia, similiter ex rapto vivunt, naufragos deprædantes; id quod sæpius experti sunt Portugalenses.

Neque obscurum cuiquam puto, Gallos, Teutones, Gotthos, Ungaros, Anaros, Tartaros aliosque populos, cum patria angustior esset, quam ut omnes caperet & aleret, haud semel in exteras regiones ejectis incolis migrasse. Hinc intra aliquot secula tot mutationes passim in Europa

atque Asia, quarum regiones atque urbes adventitia gens pulsis primis colonis occupavit. Ratio in promtu est: aut enim nimiam incolarum multitudinem patria non ferebat: aut melioris vitæ alibi ducendæ desiderio illi tenebantur.

Unde quæso subortæ prædationes & latrocinia, annon ex paupertatis miseria? Unde tot contentiones & controversiæ finium herciscundorum, annon ex ditionis incapacitate? Limites, fossæ, sepes, maceriæ, &c. quibus prædia circundamus, custodes uvarum & frugum, fores ædium, seræ & pessuli, canes appositi, annon satis arguunt mundi angustiam, quæ tenuius necessaria suppeditat, minusque desideria explet? Quid commemorem cruenta arma, in quæ invicem procumbimus? Quid sæva & diuturna bella omnia proruentia? Quid commeatus, munitiones, præsidia, expeditiones? quid muros?

Neque hæc malorum lerna omnia continet. Accedunt enim præterea soli sterilitates, annonæ caritates, occultæ & pestiferæ cœli ἐνέργειαι & influentiæ, morbi contagiosi, pestis, terræmotus, inundationes maris aliarumque aquarum, & si qua sunt, ut certe sunt, innumera alia. Annon his omnibus & singulis satis efficax vis inest evertendi urbem, transferendi regna, nunc hos nunc illos incolas ejiciendi? Quæ cum ita sint, nemo est qui jam non videat causam, cur humani generis originalis amplificatio hodie subsidat.

CAPUT III.

Quibus adminiculis parta dignitas & magnitudo conservetur.

POsteaquam urbem nostram produximus ad dignitatem & amplitudinem quam habitus & natura situs prædictarum rationum ferre potest, omni cura enitendum est, quî dignitas & magnitudo parata conservetur. Simul & semel

ut

ut dicam: necessaria omnino hic requiruntur. Justitia, Pax, & Abundantia. Justitia suum cuique tribuit, fortunasque nostras in tuto locat, nec est personarum acceptrix; potentiorem imbecillo, divitem inopi, gentilem inquilino, civem advenæ, patricium plebeio minime anteponit, sed æquabile jus universis impertitur. Atque hoc vel solo justitiæ nomine, quippe quæ omnes sub se virtutes continet, optimæ quæque respublicæ commendantur. Hinc tanquam pro insigni justitiæ Romanis olim gladius ad deterrendos seditiosos & sceleratos publice propositus fuit. Ut enim secundum Festum, apud eos insigne imperii & armorum hasta fuit (Proconsules enim de civilibus provincialium causis cognoscentes, pro tribunali hastam erigebant) ita in facinorosos homines animadvertentibus illis gladius semper in conspectu erat, sicut erudite admodum illud tradit Jacobus Rævardi, lib. 2. de divers. reg. juris, ubi ita scribit: Sævit invicem discordantium rabies, & inter togas, pace rupta, forum litibus mugit insanum: hasta illic & gladius & carnifex præsto est. Huc pertinet quod Dio de Traiano scribit. Nam cum præfectum prætorio, quem creaverat, circundaturus esset ense, nudum eum illi porrexit. Cape hunc, dixit, & siquidem bene imperavero, pro me hoc utere: Sin male, adversus me. Hoc etiam attigit Plinius, ubi eum ita commendat, Nulla in audiendo difficultas, nulla in respondendo mora: adeunt statimque dimittuntur. Trajano quoque attribuit Aurelius Victor tres insignes virtutes: Sanctitatem domi: Fortitudinem in bellis & armis: Justitiam & prudentiam utrobique. Sic videmus gladium evaginatum, quod in solennitatibus imperatori & regibus præfertur, indicare justitiam, ut terror sontibus incutiatur & insontes sciant, se sub protectione summi magistratus ab injuria & vi tutos esse.

Hoc

Hoc quoque olim apud Massilienses usitatum fuisse, testatur Valerius Max. Cæterum, inquit, à condita urbe gladius est ibi, quo noxii jugulantur, rubigine quidem exesus, & vix sufficiens ministerio, sed judex, in minimis quoque rebus omnia antiquæ consuetudinis momenta servanda. Moribus quoque nostris receptum est, quando equites, qui aurati vulgo vocantur, à Cæsare vel Regibus creari solent, ut gladius evaginatus illis tradatur, eorumque humeri leviter eo perstringantur, cum commonefactione, ut justitiam foveant, viduas, pupillos aliasque miserabiles personas à vi injuriave defendant. Quid quod adhuc, ut fertur, in quadam imperii urbe extat gladius rubigine propemodum, non secus ac Massiliensis, exesus, quo olim coactus fuit is, qui postremo in senatum eorum assumtus fuerat, supplicium de sontibus sumere. Neque illi hoc ignominiosum sed potius honorificum, utpote factum ad tuendam justitiam, fuit. Huc referri potest, quod in quibusdam locis Franciæ orientalis longissima consuetudine receptum est, ut is, qui in pago aliquo, ubi furtum commissum est, nuperrime uxorem duxit, furi in flagranti crimine deprehenso, laqueum innectat; post omnes ejus loci viri, quando novus ille maritus signum eis peculiare dat, inprimis autem Sculteti, quorum quandoque plures propter diversas jurisdictiones uno in loco jus dicunt, illi adjutores, esse solent, ut fur de annosa & mutilata extantibus ramis quercu, ad hanc rem superioribus seculis delecta, suspendatur. Sic Maximilianum I. hujus nominis, Cæsarem, ferunt loca destinata ad supplicia sontium, venerabundum cum hac voce, SALVE JUSTITIA, præterire solitum. Legimus quoque in Genealogiis Comitum Flandriæ, Balduinum XII. Comitem, tam severum in puniendis criminibus fuisse, ut à securi, qua de sontibus tum

tempo-

temporis supplicium sumebatur, cognominatus sit, ideoq; cum securi, veluti peculiari nota, ibi depingitur. Hic undecim equestri dignitate viris, eo quod tres mercatores spoliassent, eosque interfecissent, in palatium suum vocatis, & in tabulam collocatis, laqueos singulis injici jussit: post propriis manibus subtracta tabula illis gulam fregit.

De Alexandro Severo Imperatore Lampridius in ejus vita, (quem citat Erasmus in Chiliad.) ita scribit: Si unquam furem vidisset judicem, paratum habebat digitum, ut illi oculum erueret; tanto odio prosequebatur judices, qui furtorum fama laborassent, ut si eos casu aliquo videret, commotione animi choleram stomacho evomeret, toto vultu inardescente. Sic de Bruto, Consule Romano, ita scribit Matthæus Bossus: Quanti (inquit) extitit incomparabilis illa & immortalis Bruti severitas, qui patriæ libertate tuenda filios de reducendis regibus cogitantes, interimere non dubitavit, exutus tenerum genitoris affectum, & infractum indutus Consulis animum. Quale illud tribunal aut quale spectaculum, Deus immortalis, ubi tam districtæ justitiæ tamque severæ ultionis laus cum natura ipsa & pietate pugnabat? Videbas Brute filios servari tua indulgentia posse, sed contra gloriæ tuæ & perpetuo nomini pluris stare splendorem justitiæ libertatemque servatam. Te spectante lictor sublata securi filiorum cervicibus imminebat intendens jussuro te quid velles. Filii in te conversi, Parce, ô genitor, & serva nos tibi, precari non desinebant. Quid agis Brute, quo te vertis in tam gravi & ancipiti lucta? Si te liberis orbas, infelix. Si parcis, injustus. At tandem non quod paternum & jucundum, & molle, sed quod honestum & probabile videbatur deliberans, Percute, inquis,

Vincat amor patriæ laudisque immensa cupido.

Cæterum de justitia extant passim tam apud sacros quam profanos scriptores commonefactiones gravissimæ. Sic enim extat Sap. 1. capite. Diligite justitiam, qui judicatis terram. Justitia enim perpetua & immortalis est. Injustitia autem mortis acquisitio. Et Ecclesiast. 4. In justitia agonizare pro anima tua usque ad mortem: certa pro justitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos. Boni que adeo principis, ut inquit Eusebius Sardus, hoc unum proprium lucrum & instar infinitorum aliorum est, omnia sic facere, ut & in ipso imperii tempore, & post id, justitiæ ac bonorum omnium à subjectis testimonium habeat. Intelligatque (ut idem ait) vir princeps, quod qualis fuerit ipsarum rerum actionumque, quas agit, natura, talem quoque ex ipsis memoriam & famam vel bonam vel malam consecuturus sit. His consideratis ita demum alterutram viam ingrediatur, vel eam quæ perducit ad infamiam, vel quæ ad memoriæ splendorem: & illam, quæ ei melior futura videbitur, anteponat. Ibidem: Principatum gerens ne reminiscaris inimicitiarum & dissensionum, si quæ prius tibi cum aliquibus intercesserunt: Non enim ad regnandum promotus es, ut teipsum ulciscaris, verum ut imperio tuo subditos etiam ab aliorum insidiis securos atque tutos custodires: & ut custos esses recti & magnæ Deæ Justitiæ minister ac interpres. Itaque si quid admiseris præter ejus sententiam aut deceperis ipsam, velut in Deam maximam delinquens, tum ab ipsa, tum à constitutis circa eam geniis custodibus & ultoribus pro factis vindictam expectato. Præterea si constitutus in magistratu inimicitiæ memor fueris, in deteriorem conditionem teipsum das, & gravitate ac sanctitate, quæ requiritur in principe, teipsum privabis apud conscios tibi, quod inimicitiæ indulgeas, & pro sanctissimis nominibus, & pro

iudice

judice, inquam, ac principe causam agentium hostis eorum turpissimo nomine appellandus sis. Quin deprehensa veritate agnitaque justitia nihil moreris, quod jus jubet, pronunciare atque exequi, idque impigre ac citra moram, nisi gravis obstet necessitas. Id, quod paucis admodum hodie quidem curæ est. Quo fit etiam, ut non solum plerosque in annos, sed integram ferme hominum ætatem lites protrahantur, fatigentque interdum etiam primam atque alteram sobolem, exhauriantur patrimonia, rabie veluti igni incendantur hominum odia, manus excitentur ad cædem, periclitet urque salus ipsa cum rebus. Addamus, quibus interim curis, molestiis, anxietatibus vitam agunt, qui lites gerunt. Nihil sane miserabilius, nihil infelicius, nihil calamitosius istorum mentibus continue laceratis & diro mucrone confossis, hos nulla requies, nulla oblectatio iuvat, nullaq; vel amœnitas, vel illecebra movet plenos quidem suis malis & sævis cruciatibus laniatos, sed his torvus semper aspectus, caput minax, cervix demissa, ora pallentia, gemitus, planctus, stridor, furor, blasphemia atque desperatio tanquam ad perpetuam ærumnam infeliciter raptis. Quorum malorum cum iudex causa est, poteſtne quicquam cogitari scelestius atque immanius, cum is, qui debuit his omnibus mederi malis atque periculis, is quidem fit, qui percutiat, cruentet & sauciet, improbos imitatus medicos, qui in sedandis languoribus, spe quadam amplioris quæstus differunt medicamenta, proditores, prædones, interdum etiam homicidæ. Qui enim, cum potest, oppressum non sublevat, & ab eo non propulsat iniuriam, viduarum, orphanorum, inopum, abiectorum humiliumque non miseretur, sed nimium ad offensiones & calamitates indurat, tam est in scelere, quam qui opprimit & iniuriam infert, cum alter in infe-

 rendo

rendo malo, alter in non obstando vel amovendo æque proximum lædat, quod profecto tam alienum esse debet ab eo, qui magistratu dignus habetur, ut mortem potius subeat, quam conscientiam tali impietate, tanquam inexpiabili crimine inquinari patiatur. Quinetiam, (ut inquit Sopater in Epist. ad Hemetenum fratrem) quos prius non cognoscebas, & nihil ad te pertinere putabas amplius, quam quivis homo communem hominum naturam, illos iam princeps revereri debes, ceu iam notos & familiares, ac omnes tibi amicos esse videns, paterna benevolentia complecti. Fugienda autem omnis arrogantia & pertinacia tanquam humilis vilisque animæ affectus. Sui enim oblivisci propter phantasiam brevis imperii, magnam pusillanimitatem arguit. Neque vero ira in subditos utendum est, neque peccantibus institutum suum sine reprehensione relinquendum: nam iracundia principem ab insanis nihil differre signum est; hoc vero levitatem ad peccandum in subditis gignit. Præbeat autem seipsum simul & clementem & malis infensum; lente quidem puniendo, clementiam, malis autem indignado, improbitatis odium præ se ferens; ut hoc quidem fugienda esse mala: illud autem, non nimis implacabilem iis, qui peccaverunt, esse fortunam, documento sit. Imperandique adeo modum singulorum moribus decenter accommodet: cum probis moderate, cum supinis vehementer, cum audacibus acerbe, cum cautioribus denique leniter agens. Oportet autem etiam à peccatis arcere per necessitatem suadelæ coniunctam: his vero, qui deliquerunt, moderatam iustitiæ castigationem inferre, ita ut parva quidem & vulgaria peccata dissimulentur (nec enim conducit & quælibet & omnia simpliciter punire, neque cognoscentem negligere) quæ vero iam ingravescunt, iis cura secundum leges adhibeatur.

beatur. Quo respexisse videtur Philippus Macedo. Rogatus enim ab Harpalo, ut Crateram ejus familiarem judicio liberaret, Eum, inquit, rectius est, quam nos ob ipsum male audire. Hæc enim (ut Cicero in Lælio inquit) lex in amicitia sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, simul & rogati amicorum causa honesta faciamus. Neque enim est ulla excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Oportet igitur capessentem Rempublicam, magistratum, judiciaque exercentem deponere amici personam & sanguinis, & induere judicis, qui aliud nihil est, quam jus loquens & animatum, aut si quo moveatur affectu, propensior misericordia atque benignitas in calamitosos esse debebit, si boni & digni misericordia videantur, qui inopes virium & destituti præsidiis illis sunt. Cui correspondet etiam id, quod Epictetus ait: Si judicia recte proferre voles, nullum contendentium & causam dicentium, sed ipsam causam cognoscas. Etsi vero, ut inquit Plato in Epistola ad Dionysium, austeritas amicorum solitudinem parit; tamen eodem teste, in Politicis, principum mores acrimonia quadam & acri efficaeique pertinacia indigent, proinde valde cautos esse jubet. Austeritatem itaque hic intelligit Plato quatenus in tyrannidem vergit. In quam etiam passim invehuntur auctores, inter quos Seneca in Thyeste ita canit:

Vos, quibus rector maris atque terræ
Ius dedit magnum necis atque vitæ,
Ponite inflatos tumidosque vultus:
Quicquid à vobis minor extimescit,
Maior hoc vobis dominus minatur.
Omne sub regno graviore regnum est.
Quem dies vidit veniens superbum,
Hunc dies vidit fugiens iacentem.

Nemo confidat nimium secundis,
Nemo desperet meliora lapsis,
Miscet hæc illis, prohibetque Clotho
Stare fortunam. Rotat omne fatum.
Nemo tam divos habuit faventes,
Crastinum ut posit sibi polliceri.
Res Deus nostras celeri citatas
Turbine versat.

Et quod idem Seneca in Octavia scribit, Amari magis regem decere quam metui, innuens:

N. Ferrum tuetur principem.
S. Melius fides:
N. Decet timeri Cæsarem.
S. At plus diligi.
N. Metuant necesse est.
S. Quicquid exprimitur grave est.
N. Iußisque nostris pareant.
S. Iusta impera.
Consulere patriæ, parcere afflictis, fera
Cæde abstinere, tempus atque iræ dare,
Orbi quietem, seculo pacem suo.
Hæc summa virtus: petitur hac cælum via.
Sic ille patriæ primus Augustus parens
Complexus astra est, colitur & templis Deus.

Non possum non his addere, quæ idem Seneca in Thyeste valde eleganter scripsit, ubi egregie docet, quid regem faciat, sic canens:

Regem non faciunt opes,
Non vestis Tyriæ color,
Non frontis nota regiæ,
Non auro nitidæ trabes.

Rex

Rex est, qui posuit metus,
Et diri mala pectoris;
Quem non ambitio impotens,
Et nunquam stabilis favor
Vulgi præcipitis movet:
Qui tuto positus loco,
Infra se videt omnia,
Occurritque suo libens
Fato, nec queritur mori.
Mens regnum bona possidet.
Rex est, qui metuit nihil,
Rex est, quique cupit nihil.
Hoc regnum sibi quisque dat:
Stet quicunque volet, potens
Aulæ culmine lubrico:
Me dulcis saturet quies,
Obscuro positus loco.
Levi perfruar otio;
Nullis nota Quiritibus
Ætas per tacitum fluat:
Sic cum transierint mei
Nullo cum strepitu dies,
Plebeius moriar senex.

PAX, alterum illud, quod diximus amplificandæ ac tuendæ civitatis medium; ut firmiter constet, omnino providendũ est; hac enim vacillante aut rupta, omnia in peius ruere necesse est; stante vero, omnia quoq; firmiter cõsistunt ac durant. Eleganter admodum de pace Mantuanus canit:

Pax plenum virtutis opus, pax summa laborum,
Pax belli exacti pretium est, pretiumque pericli:
Sydera pace vigent, consistunt terrea pace:
Nil placitum est sine pace Deo, nec munus ad aram.

Atten-

Attendendum tamen diligenter est, ne amica illa pacis fruitio ad temerarios multitudinis ausus, quicunque illi tandem sint, tacitam quasi ansam præbeat, qua in re illi, quibus id ratione officii competit, caute prospicient. Est enim populus, ut Plato inquit, ingratus, morosus, crudelis, invidus, immodestus, ut qui est ex colluvie turbæ & stultis insolentibus collectus. Quo etiam respexisse videtur Joannes XXIII. Pontifex Rom. Interrogatus enim aliquando, quid foret à veritate remotius, respondit: Vulgi sententia. Quicquid enim laudat, inquit, vituperio dignum est, quicquid cogitat, vanum, quicquid loquitur falsum, quod improbat, bonum est; quod approbat, malum, & quicquid extollit, infame. Et sicubi sibi ipsi relictum nullis legum repagulis coerceatur, nullum tunc (ut recte Q. Curtius de rebus gestis Alexandri Magni libro 10. scribit) profundum mare, nullum vastum fretum & procellosum tantos ciet fluctus, quantos multitudo motus habet, utique si nova & brevi duratura libertate luxuriat. Hæc enim, teste Livio, natura multitudinis est: Aut servit humiliter, aut superbe dominatur. Libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt, & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritant. Atque hinc etiam non abs re vulgato versu dicitur:

Rustica gens est optima flens, sed pessima gaudens.

Atque alio quoque, cujus idem omnino est sensus:

Vngentem pungit, pungentem rusticus ungit.

Hæc ita esse certissimum est. Quod si vero cui id dubium est, suo is sane periculo experiatur, per me licet, & facile ipsi, ut opinor, dubitationem illam excutient, &c. Quod si prætera superstitio aliqua mentes multitudinis seditiosæ occupat: tunc

tunc demum ea bellua multorum capitum, multo atrocius furit, neque modum tenere potest, exitumve ullum reperit, ubi aut favere semel aut servire instituit, hocque prætextu sibi quidvis licere putat. Quo etiam Q. Curtius respexisse videtur libro 4. de rebus Alexandri Magni, ubi dicit: Nulla res multitudinem efficacius regit, quam superstitio: alioquin impotens, sæva, mutabilis, ubi vana religione capta est, melius vatibus quam ducibus paret. Siquidem simulata religio instar torrentium est, qui nullis obicibus retardari queunt, quo minus campos inundent, & aliquandiu noceant. De quibus Lactantius egregie admodum: (adeoque ijs, qui suam religionem vi defendendam ducunt) Quid ergo, inquit, sæviunt? ut stultitiam suam dum minuere volunt, augeant? Longe diversa sunt carnificina & pietas: nec potest aut veritas cum vi, aut justitia cum crudelitate conjungi. Sed defendenda sunt, inquiunt, suscepta publica sacra? O quam honesta voluntate miseri errant! Sentiunt enim nihil esse in rebus humanis religione præstantius. Sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Siquidem defendenda religio est, non occidendo, sed moriendo: non sævitia, sed patientia: non scelere, sed fide; illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse est bonum in religione versari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere velis, jam non defendetur illa, sed polluetur atque violabitur. Nihil enim est tam voluntarium, quam religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, jam sublata, jam nulla est. Illud tamen probe tenendum est, quod & Claudianus monet, illum furorem efferatæ multitudinis, licet interdum terribilem, attamen non diu durare. Nam caret eventu nimius furor. Improba nunquam spes lætata diu. Temereque illi faciunt, qui po-

pulo innixi & magnas res suscipiunt agendas; & susceptas sibi successuras sperant. Etenim quemadmodum crescente umbra vel decrescente, corpus tamen ipsum, cujus illa est umbra, neque crescit neque decrescit: ita nec melior fit quisquam, dum à vulgo laudatur, nec item peior, dum vituperatur. Parum namque præsidii, inquit Cominæus, positum est in promiscua multitudine, nisi contineatur aliqua necessitate & imperio: tametsi tempus incidat, cum populi furor & repentinus impetus valde sit pertimescendus.

ABUNDANTIA demum alimentorum, ut tertium ampliandarum civitatum earundemque conservandarum principale medium, facilem reddit victum. Quid enim antiquius, quid acceptius multitudini, quam si vili cibus potusque paretur? Ob id etiam in urbibus ac oppidis rerum omnium affluente copia optimatibus cum multitudine adeoque obscuris hominibus nullum est certamen aut discordia, in tanta vitæ dissimilitudine, & tam dispari studiorum ratione atque voluntate. Illi enim imperium & gloriam expetunt: hi dum vitæ commodis abundent, non ita magnum fructum in decore & dignitate ponendum arbitrantur. Atque hæc pro præsenti dicta sufficiant. Cætera, ut supremam tandem operi addam manum, omnia quæ pro amplificanda urbe adducta sunt, pro conservanda quoque usurpari possunt. Eadem enim rerum (quæcunque tandem illæ sint) ortus & progressus fere sunt principia.

FINIS LIBRI TERTII ET ULTIMI.

HIPPO-

HIPPOLYTI A COLLIBUS

INCREMENTA VRBIVM

SIVE

DE

CAVSSIS MAGNITVDINIS URBIUM

LIBER VNVS.

EDITIO NOVA,

CURA

L. G. L. H.

INDEX CAPITUM.

CAP.

CAPUT I.

De urbium origine & fine.

HOmo societatis est appetens & utilitatis; inde fit, ut suapte natura se ad cœtus conferat, à quibus parata sibi videt adjumenta vitæ jucundius, commodius, tutiusque degendæ. Quis tantæ unquam industriæ, tantæque solertiæ repertus, qui necessaria solus sibi ipse subministrare & se ab aliorum injuria tueri potuerit? Conveniendum hominibus profecto, ut dando, accipiendo, commutando, communicando alter alteri, quod satis est, suppeditaret, fuit. Hinc primo factum, ut plures familiæ unum in locum convenerint, unaque certis legibus habitare cœperint: hinc vici, hinc pagi, hinc oppida. Ex domorum enim conjunctione vici, ex vicorum continuatione pagi, quibus, cum imbecilliores à valentioribus se tueri nequirent, loca natura munita & tecta conquirere aut arte munire necesse fuit, fossa videlicet, vallo, mænibus & turribus; unde oppida & urbes. *Ita natura rerum tulit*, (ait CICERO) *ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur, tantumque haberent, quantum manu ac viribus per cædem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent. Qui igitur primi virtute & consilio præstanti exstiterunt, ij perspecto genere humanæ docilitatis atque ingenio dissipatos unum in locum congregarunt, eosq; ex feritate illa ad iustitiam atque mansuetudinem traduxerunt. Tum res communem utilitatem continentes, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quæ postea civitates nominatæ* *in orat. pro P. Sextio.*

 sunt

sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento & divino & humano iure mœnibus sepserunt. HORATIUS:

Sermonū lib. 1. Satyr. III. ℣. 100.

Cum prorepserunt primis animalia terris
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Vnguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere, dehinc absistere bello
Oppida cœperunt munire & ponere leges.

Et in *Arte poëtica vers. 391.*

Sylvestres homines sacer interpresque Deorum
Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus.

Origin. XV. 2. *Oppidum,* ait ISIDORUS, *quidam ab oppositione murorum dixerunt: alij ab opibus recondendis, eo quod sit munitum; alii quod sit in eo conventus habitantium & opem det mutuam contra hostes.* JULIUS CÆSAR: *Oppidum Britanni vocant, cum sylvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursiones hostium vitandi causa convenire consueverunt.* *Comm. de bell. Gall. V.* Porro quamvis hæ voces: *Oppidum, Vrbs, Civitas*; plerumque confundantur, diversam tamen significationem habuisse certum est. Oppida non erant aratro cincta urbibusque minora; quæ cingebantur in nomen urbium transibant. Urbs ab urbo vel urvo aratri linea nomen invenit. CATO author est, eos, qui urbes olim condere volebant, taurum in dextra, vaccam intrinsecus, jungere solitos, & ritu Sabino cinctos, id est, togæ parte caput velatos, parte succinctos stivam incurvam ita tenuisse, ut glebæ omnes intrinsecus caderent, atque sic urbo seu sulco ducto loca murorum designasse. *in originibus.* VIRGILIUS

ÆEneid. V.

Interea ÆEneas urbem designat aratro,
Sortiturque domos: hoc Ilium & hac loca Troiæ

Esse

Esse iubet; gaudet regno Troianus Acestes
Indicitque forum & patribus dat iura vocatis.

Inter civitatem & urbem, ait NONIUS MARCELLUS, *hoc interest; Urbs est ædificia: Civitas incolæ*; nec incolas tantum sed etiam leges. Enimvero fieri potest, ut urbs, mœnibus & ædificiis, imo etiam hominum multitudine abundet, rerumque ad victum necessariarum copia, nec tamen civitas sit, nisi legibus ac magistratuum imperiis cives contineantur. Illi enim sunt *vinculum* ait SENECA, *per quod Respublica cohæret; illi spiritus vitalis, quem hæc tot millia trahunt: nihil ipsa per se futura, nisi onus & præda, si mens illa imperii subtrahatur.* Urbem igitur recte CICERO definit, *tectorum coniunctionem locis manuque septam, delubris & spatiis communibus distinctam, in qua hominum cœtus sit iuris consensu & utilitatis communione sociatus.* Quibus posterioribus & Civitas definitur, quæ est collecta hominum liberorum iure viventium multitudo. Roma urbs & eam civitas incolit. Atque hæc quidem de caussis magnitudinis dicturo præmittenda fuere: quibus hoc addo, civitatem hodie vel potentiorum vi constitui, vel eorum, qui se libertatemque suam sub alterius imperium ac arbitrium sponte subjecerunt. Jam ut ordine de re proposita disseram, primo ea perstringam, quæ ad urbem inanimatam, ut ita dicam, spectant, situm scilicet, mœnia, ædificia & similia; deinde ea persequar, quæ ad urbem animatam vel civitatem, hoc est, ad cives, incolas, negotia quæ tractant & munia eorum respiciunt.

cap. V. §. 27.

de clementia l. 4.

de Republica l.

CAPUT II.

De Urbium situ ex aëris salubritate.

AD beatam civium vitam non sufficit populum bene institutum habere, nisi opportunitas urbis ea suppeditet, quæ ad usum vitæ tranquillæ sufficiant. In condendis urbibus

bus prima ea cura esse debet, ut locus saluberrimus eligatur; altera ut fertilissimus; tertia, ut commodissimus & ad negotiationes & ad res bellicas. Consistit ergo opportunitas situs primo in aeris salubritate; nam cum is à nobis separari non possit, perpetuoque velut connatus cohæreat, ambiatque & lædat vel quod calidos immodice, vel quod frigidos aut siccos aut humidos nos efficiat, ejus prima quoque cura merito nobis gerenda. Ideo Pallas sapientiæ Dea musæum Græciæ conditura locum in Attica saluberrimum & aëris temperie optima præditum elegit. Spartani de colonia deducenda solliciti consulto oraculo responsum tulerunt: *contra cæcos ædificarent*. Crotonienses loco saluberrimo civitatem condere à Diis jussi. Locus autem salubris cognoscitur, si excelsus & non nebulosus, non pruinosus, regionesque cœli spectet neque æstuosas neque frigidas. *Cum enim*, ait VITRUVIUS, *auræ matutinæ cum sole oriente ad oppidum pervenient & iis ortæ nebulæ adiungentur, spiritusque bestiarum palustrium venenatos cum nebula mixtos in habitatorum corpora flatus spargent, efficient locum pestilentem.* Item si secundum mare erunt mænia, spectabuntque ad meridiem aut ad occidentem non erunt salubria: quia per æstatem cœlum meridianum sole exoriente calescit, meridie ardet. Apulia æstivo calore maxime fervet, ita, ut ante finem Maji pene exusta sit. Siccitati aliud malum additur, innumerabilium muscarum infestatio, ex quo Italorum proverbium:

de architectura I. 4.

Chi vuol pruouar l' inferno
La state in Puglia, in Abruzo il verno

Loca quæ occidentem spectant, sole exorto tepescunt, meridie calent, vespere fervent; hinc caloris & refrigerationis mutatione subita corpora, quæ in ijs degunt locis, vitiari necesse est. *Vrbes* autem, ait Philosophus, *quæ in solem orien-*

Polit. VII. 11.

tem-

tem inclinant & ventis ab ortu flantibus exposita sunt, salubriores habentur. Proxima ab his quæ in aquilonem vergunt; hæ namque magis commodis auris refrigerantur. Siquidem Septentrionalis plaga non recipit mutationes noxias, & quia firmior est, corpora diutius servat. Quod quidem ex esculentis, quæ reconduntur, satis apparet, quæ dum modicis fenestellis ad septentrionem refrigerantur, tardius marcescunt; quæ verò ad calidas cœli partes ponuntur, facile & cito corrumpuntur. Locris & Crotone pestilentiam nunquam fuisse annotatum est, unde proverbium: *Crotone salubrius. Sergianum* Hetruriæ oppidum *crevit*, teste JOVIO, *ex ipsis Lunæ antiquæ urbis ruinis, quum incolæ pestilentis eius littoris aura, quæ maxime ad Macræ ostium vergit vehementer offensi ædificia in editiorem locum subduxissent.* Stratonicus Musicus Seriphi agens hospitem suum percontatus est, ob quam causam illic homines solū vertere juberentur: quumque ijs respondisset; Flagitiosos tantum apud Seriphios exilio mulctari: quin tu quoque, subjunxit, flagitii aliquid committis, ut ex his locorum angustiis aërisque intemperie emigres. *Histor. 1. p. 67.*

CAPUT III.

De ubertate soli.

PORCIUS CATO, referente COLUMELLA, *censebat in emendo inspiciendoque agro præcipue duo esse consideranda: salubritatem cœli & ubertatem loci; quorum si alterum deesset, ac nihilo minus quis vellet incolere, eum mente esse captum atque ad agnatos & gentiles deducendum. Neminem enim sanum debere facere sumtus in cultura sterilis soli, nec rursus pestilenti quamvis feracissimo pinguique agro dominum ad fructus pervenire. Nam ubi sit cum Orco ratio ponenda, ibi non modo perceptionem fructuum, sed & vitam colonorum esse dubiam, vel potius mortem quæstu certiorem.* *De re rust. l. 3.*

De acris temperie egimus capite præcedenti: nunc addimus, ad magnitudinem urbis non parum facere agri vicini bonitatem, quæ civibus alimoniam abunde suppeditet. Cum Diogeni quidam exprobraret: te Sinopenses Ponto exulem esse jusserunt; at ego, inquit, illos hac damno pæna, ut in Ponto extremisque Euxini litoribus inclusi perpetuo maneant. Græca LAERTII ita sonant: Εἰπόντος τινὸς, Σινωπεῖς σου φυγὴν κατέγνωσαν. Ἐγὼ δέ γε, εἶπεν, ἐκείνων μονήν. Eos potius exulare innuens, qui infelici regioni tanquam adscripti erant. M. CATO novem conditionibus bonum agrum describit: quæ si non conjunctim omnes reperiantur, (nam difficile id admodum est) is optimus erit, qui plura ex ijs habebit. Primam agri qualitatem esse illis vult, ubi vineæ esse possint bono & *multo vino*; secundam, ubi *hortus irriguus*: tertiam ubi *salictum*: quartam, ubi *olivetum*: quintam, ubi *pratum*: sextam, ubi *campus frumentarius*: septimam, ubi *sylva cædua*: octavam, ubi *arbustum*: nonam, ubi *sylva glandaria*.

lib. VI. in vita Diogen.

De re rustica. cap. 1.

Qui fit, quod pleræque Italiæ & Galliæ urbes tot incolis exundent? quia ubique vitalis & perennis salubritas conspicitur, eximia cœli temperies, campi fertiles, aprici colles, innoxii saltus, opaca nemora, nobilia pecorum vellera, optima taurorum colla, perspicui & piscosi lacus, flumina fontesque saluberrimi. Agrum consideremus Neapolitanum, cujus tanta ubertas, ut merito *Liberi Cererisque certamen* à FLORO vocetur. Arva ipsa arbustis ijsque frequentissimis consita sunt: arbores pleræque patentissimis ramis diffusæ & in vastam proceritatem consurgentes, vitibus amictæ; quæ geniculato procursu ad cacumina scandentes atq; inde præcipitatæ ad solum usque pervenientes ea sunt feracitate, ut una arbor (incredibile dictu) eam vini ferat vim, quæ quinque

Rerum Roman. l. 16.

que clitellariorum mulorum onus sit; at quæ vina ? generosissima & quæ veteribus etiam in pretio, Massica, Cæcuba, Falerna. Idem solum frumenti ita ferax, ut à nullo, quod ea laude excellat, vincatur, quodque multis in locis, si biennium quieverit, quatuor continuos annos restibile fiat. Quid de agro Mediolanensi dicemus, qui cunctis rebus tam necessitati mortalium, quàm deliciis & voluptati opportunis abundat? Similia de Galliæ & Germaniæ Superioris & Inferioris urbibus multis dici possent, quæ solum vicinum habent frumenti & omnis generis fructuum feracissimum. Sane mira sunt nec sine rubore referenda, quæ de feracitate Hispaniæ ab Hispanis traduntur, raphanos, lactucas, brassicas quindecim dierum spatio à satu maturescere: pepones & cucurbitas sex & triginta dierum, vitem intra annum frugiferam fieri, triticum (ne non omnia experirentur) principio Februarii humi conditum ad Idus Martias maturuisse.

Objicere hoc in loco quis posset, Athenas olim, hodie Noricum in Germania, Limogeã in Gallia, aliasq; nonnullas urbes, quæ amplissimæ cum sint, agros nihilominus steriles habere. Sed non difficilis est responsio; nam urbes illæ aliis excellunt opportunitatibus & à bonis agris haud procul absunt: adde quod pauperiores ob agri sterilitatem se majore conatu ad opificia dedere cogantur, qua de re suo loco, Deo favente.

Soli ubertati subjungo copiam lignorum, lapidum & arenæ; quæ enim urbes harum rerum inopia laborant, difficulter ad magnitudinem aliquam perveniunt. Si domos ædificare volumus, tignis opus est; si coquere, non magis igne quam lignis carere possumus. *In conclusionibus* ait VITRUVIUS, id est, obsidionibus, *reliqui omnes faciliores sunt apparatus, quam lignorum. Sal enim facile ante importatur: fru-* *De archit. V. 9.*

menta publice privatimque expeditius congeruntur, & si desint holeribus, carne seu leguminibus defenditur. Aquæ fossuris puteorum & de cælo repentinis tempestatibus ex tegulis excipiuntur. De lignatione, quæ maxime necessaria est ad cibum excoquendum, difficilis & molesta est apparitio, quod & tarde comportatur & plus consumitur. Si igitur urbi vicinæ fuerint sylvæ & lapicidinæ, arenæque vel marinæ vel fluviatiles vel fossitiæ, civibus id ædificandi animum addent. Calx marmore, aut saxo albo vel vivo silice optimè coquetur. Harum rerum neglectus, quæ prima fronte non magni videntur momenti, sæpe urbibus nocuit.

CAPUT IV.

De urbium amœnitate.

SCribunt *Tricala* Siciliæ urbem *inde nominatum, quod tria in se καλὰ id est pulchra contineret*, docente DIODORO SICULO: *Primum enim aquis fontanis eximiæ dulcedinis abundat. Deinde agros habebat adiacentes vinetorum & olivetorum plantationi frugumque culturæ mirifice idoneos. Tertio locus tam firmus erat, ut nihil supra, utpote magna rupe atque inexpugnabili à natura instructus.* Urbs Granata odoratis citrorum viridariis & fontium perennium scaturigine, vermiculatisque passim pavimentis admirabilis existimatur: duæ ex adverso exsurgunt Regiæ oppositis collibus, ita ut imagine quadam navis hæc proram, illa puppim, obtinere videantur; media vallis domorum frequentia celebris urbem disterminat majore amœnitatis quam munitionis studio. Quid de amœnitate urbis Neapolis dicemus, ubi ver perpetuum, neque floribus tantum vernant illa littora, sed nulla pars anni florum & fructuum expers? Nunquam regio illa aut frigore riget, aut nivibus horret, aut gelu torpet. Cùmque ea cæterarum regionum natura sit, ut quod solum pingue

lib. 36. ecl. 21.

gue ac ferax fit, necessariisque fructibus abundet, id minime amœnum esse soleat: contra quod amœnum est, ab ubertate destituatur, cujusmodi circum Spadanos campos & Ligusticam oram cernimus; quorum illi frumenti ac lactis necessariarumque rerum feracissimi amœnitate Ligusticorum littorum carent, ex adverso frumentis destituitur maritimæ Liguriæ omnibus amœnitatibus referta ora; jam tanta est agri Campani gloria, ut fœcunditas cum amœnitate certet, & regiones, quæ alterutra tantum laude præstant, utraque superet.

Non dissimilia de multis aliis urbis dici possent. Quam amœni sunt juxta Bruxellas horti nitidissime culti, in quibus varia hortensium fructuum genera pro diverso anni tempore proveniunt. Mirum dictu, quam agri & saltus vicini vario avium ferarumque genere abundent! Quid amœnius (ut alia prætercam loca) prospectu urbis Basileæ? Nam cum ille omnis dupliciter commendetur, vel ex ipsa adspectus sui ratione justaque dimensione, vel ex rerum, quæ adspectui subjiciuntur, specie ac varietate: Basileenses utroque gaudent. Amœni enim illi colles & campi, quos urbs adspicit, neque tam propinqui sunt, ut radios oculorum nimis cohibeant ac veluti carcere constringant, neque tam longe dissiti, ut prospectus nullis locorum terminis circumscriptus per immensam vastitatem excurrat nulloque consistens loco hebetetur; sed oculis sat laxamenti præbent, eosque objectu suo terminant, ne latius circumjectorum acies evanescat. Si visum demittas, Rhenum adspicies mediam urbem secantem & in eo pontem hominibus repletum, ut lucum Petrinum & cætera omittam.

CAPUT V.

De urbibus, quas flumen, lacus vel mare adluit.

QVantū maritimis subvectionibus aliisq; navigationibus

urbes ditescant & augeantur, incredibile dictu. Si igitur commoditate aquæ navigeræ fruantur, fieri vix potest, quin ad magnitudinem brevi perveniant. Sic Venetos, Genuenses, Massilienses, Anglos, Belgas & Gallos videmus navibus suis etiam remotissima quæque orbis terrarum loca scrutari, & aromata, uniones, sericum aliaque domum referre; Constantinopolitanæ urbis situm commodissimum esse oportet, cum in Isthmo sita tribus partibus portuoso mari adluatur, Propontidi & Ægæo mari imperet, Euxino pariter, uno illud ostio claudens, Bosphoro scilicet, quem invitis Constantinopolitanis transire nemo potest; Asiæ & Europæ veluti pons est & porta utriusque orbis expeditior, quam Hellespontus, ut merito *Europæ totius arx* vocari possit atque quendam principatum præ se ferre non obscure videatur. Sic Alexandriam duo maria undique adluunt: alterum à Septentrione, quod Ægyptium dicitur, alterũ à Meridie, quod Mareotis adpellatur; hanc Nilus multis fossis, tam è superioribus partibus, quam è lateribus adauget, per quas multo plura importantur quam mari, unde fit, ut portus, qui in lacu est, ditior sit maritimo. Tarentum urbs præclara in insulam traducta mari cingitur, ut Venetiæ. Juxta Lugdunum atrox & fervens Rhodanus per fines Heduorum fluentem Ararim cum quadam aquarum modestia excipit ac tranquillum & cursus suos dissimulantẽ humeris portat in Massiliense pelagus terras proluens fertilissimas; unde CLAUDIANUS:

In Eutrop. lib. II.

Quam Rhodanus stimulatus Arar: quos inter aprica
Planities, Cererique favet, densisque ligatur
Vitibus, & glaucos fructus attollit olivæ,
Dives equis, felix pecorum, pretiosaque picto
Marmore, purpureis cui cedit Synnada venis,

In confesso est hisce fluminibus fœcundari agrum & populum importata annona lætari & quia in mare Ligusticum decurrunt, importandis & exportandis mercibus accommodatissima esse. Turrianus quidam Mediolanensium Prætor ad confirmanda populi studia, omnes operas ad Ticinum conduxit, ut non procul ab Abiato oppido emissarium navigabile derivata parte amnis ad urbem perduceret ad facillimas subvectiones importandorum ex agris fructuum, qua incomparabili commoditate populus in quotidianos usus perpetuo frueretur. *Non sine causa* (ait Camillus in oratione, quam recitat LIVIUS, de Roma non deserenda) *Dij homines que hunc urbi condendæ locum elegerunt: saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum, regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum.* *Histor.* V. 54.

Sed quid in re tam clara exemplis opus? Si quis quantum navigera flumina urbes juvent scire vult, is eas perpendat urbes, quæ in Italia ad Arnum, Athesin, Padum: in Gallia ad Ligarim & Sequanam: in Germania ad Rhenum, Albim & Danubium positæ sunt. *Perfluunt* Adiabenam (ait AMMIANUS MARCELLINUS) *potiores ante alios amnes hi, quos prædiximus*, (Diabam & Adiabam intelligit) *& Maarsares flumen regium, & Euphrates cunctis excellens: qui tripartitus navigabilis per omnes est rivos insulasque circumfluens & arva cultorum industria diligentius rigans vomeri & gignendis arbustis habilia facit.* *Rer. gest.* *l.* XXIII. *p.* 252.

Inter flumina vero ea habentur præstantiora & utiliora, in quibus navigia ultro citroque discurrere possunt, torrentia periculosiora & minus idonea sunt. Porro quia de flumi-

fluminibus in hoc capite mentio facta addendum est, inter urbis maxime necessaria esse aquam salubrem; hoc enim elemento nulla ratione carere possumus, quâ in re veteres diligentissimi fuerunt, qui non modo oppida urbesque condituri, sed & castra electuri in puram inquirebant aquam. *Magna urbis utilitas est*, inquit VEGETIUS, *cum perennes fontes murus includit. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei, aquarumque haustus funibus extrahendi.* Aqua ea optima, quæ motu velocissima, adspectu limpidissima, pondere levissima, concoctu facillima est & ab ortu Solis in occasum concitatur. Si aquam contingat alicubi insalubrem esse, confestim ex habitatorum facie cernitur. Quod si aquæ potores validis corporibus, nitido colore & oculis acribus sint, de aqua non dubitandum; secus, si contra. Aquis gelidis & salubribus Basilea abundat in ipsa urbe scaturientibus & aliunde adductis.

De re milit. IV. 10.

CAPUT VI.

De urbibus bene munitis.

QVia urbium ædificatio duplicem habere causam videtur, utilitatem commode vivendi in societate eamque augendi & securitatem civium, ad magnitudinem urbium non parum faciet, si adversus quoslibet belli impetus munitæ fuerint moenibus, vallo, fossa. *Maiores vestri* (Romani) ait Paulus Cos. ROM. in oratione ad milites, quæ exstat apud LIVIUM, *castra munita portum ad omnes casus exercitus ducebant esse, unde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnæ receptum haberent: ideo cum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant, quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. Castra* munita *sunt victori receptaculum, victo perfugium.* Quod hic de castris bene munitis disserit Consul, optime dici quo-

Histor. XLIV. 39.

que

que poteſt de urbibus bene munitis. Arces & muri muniti paucorum opera magnam hoſtium manum arcere poſſunt pugnantibus vel ſolis elementis adverſus obſidentes, ut frigore, pluviis, æſtu, aut commeatus penuria intereant; hæc enim ſæpe ingentes copias cogunt invitas obſidionem ſolvere. Salvi autem ſunt cives eo confugientes, qui alioquin in urbibus male munitis omnibus hoſtium injuriis expoſiti manerent. Exempla magnarum & potentiſſimarum urbium hic adducere poſſem, quæ firmiſſimo murorum ambitu, propugnaculis, multiſque ad hoſtium furorem arcendum peridoneis turribus formidabiles ſunt, ſed ijs in re tam aperta opus non eſt. *Foſſæ ante urbes*, ut teſtatur VEGETIUS, *latiſſimæ altiſſimæque* id eſt profundæ, *faciendæ ſunt, ut nec facile poſſint coæquari, replerique ab obſidentibus & cum aquæ cœperint inundari ab adverſario cuniculum continuari minime patiantur. Nam duplici modo opus ſubterraneum peragi prohibetur, earum altitudine & inundatione.* *De re milit. IV. 5.*

Quod ad murum attinet, audiamus VITRUVIUM: *Collocanda*, inquit, *oppida ſunt; non quadrata, nec procurrentibus angulis, ſed circuitionibus, uti hoſtis ex pluribus locis conſpiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficulter defenduntur; quod angulus magis hoſtem tuetur, quam civem.* Et VEGETIUS ait: *Ambitum muri directum veteres duci noluerunt, ne ad ictus arietum eſſet diſpoſitus, ſed ſinuoſis anfractibus iactis fundamentis clauſere urbes: crebrioreſque turres in ipſis angulis ediderunt propterea, quia ſi quis ad murum tali ordinatione conſtructum vel ſcalas vel machinas voluerit admovere, non ſolum à fronte, ſed etiam à lateribus & prope à tergo veluti in ſinum circumcluſus opprimitur.* Verum de ratione muniendi non deſunt etiam ex recentioribus viri magni & docti, qui docte admodum & ad noſtra tempora con- *De architect. I. 5.* *De re mil. IV. 2.*

gruenter scripserunt. Quæri hoc in loco potest, an arces & propugnacula (quæ vulgo Castella & Citadellæ vocantur) in urbibus collocata ad earum magnitudinem faciant? Dubitandi causa hæc est, quia cives talium urbium ab hostium injuriis tutiores videntur: contrarium nihilominus à prudentioribus amplectitur, quia mercatores præcipue ea loca fugiunt, quæ arcis alicujus præsidio tenentur, quod ea vix unquam sine tyrannide præsumantur. Ideo Pedianus *arcem* definit *sedem tyranni*: & ut uno verbo dicam, solent ejusmodi arces, quod usus quotidie docet Principibus utiliores esse quam civibus. Imminet quoque periculum, ne arcium præfecti se ad urbem prodendam corrumpi sinant ambitione ducti aut avaritia aut perfidia; hic vero metus civibus alacritatem adimit.

CAPUT VII.

De urbium commoditate, elegantia & magnificentia.

ILlud quoque ad urbis magnitudinem pertinet, ut ædificia tum publica tum privata ad usum commoda, ad hilaritatem & amoenitatem jucunda & ad urbis gratiam magnifica sint, sive molem, sive materiam, sive artificium, sive symmetriam spectes. Sint igitur urbium plateæ directæ ab una ad alteram partem, & latæ tum ad vecturam tum adversus ventos descriptæ: ad quas ædes privatorum ad pares constituantur dimensiones. Quam rem Vespasianum Gonzagam Principem prudentissimum in instauratione Sablonetæ & Bozoli nostro tempore accurate observasse vidimus, cujus ob id quoque lubenter meminimus, quod Pater meus aliquando ab aula illi præfectus. Nec vero potest hac laude spoliari Bernensium magistratus, qui formam ædificandi civibus proposuit certam, juxta quam ædificaturo publicis impensis lapides & ligna usque ad locum ædificii convehuntur.

tur. Ac tametsi forma illa non à prudenti architecto usquequaque profecta esse videatur, ut quæ porticus atque ædes nimis humiles minusque commodas habeat, tamen ob proportionem servatam urbs elegantissima judicatur.

In platearum triviis latiores areæ relinqui solent ad fora boaria, pistoria, piscaria, suaria, olitoria & similia. *Et si erunt mœnia* (ait VITRUVIUS) *secundum mare, area, ubi forum constituatur, eligenda proxime portum: sin autem mediterranea, in oppido medio.* Prolixus nimis forem, si Italiæ & Galliæ tot præclararum urbium elegantiam & magnificentiam recensere vellem; sed & Germania me detineret nimium, si exempli gratia, Augustam Vindelicorum, Noribergam, Uratislaviam, Argentoratum, Viennam, Antvverpiam, Bruxellas Brugas aliasque complures describerem, quæ non minore laude dignæ; nam sumtuosissimis ædificiis structura solida & firma, plateis amplis ac nitidis illis nequaquã cedunt. Unico urbis Neapolis exemplo contentus ero, ubi infimorum etiam ædes altitudinem Nobilium domorum æquant, omnesq; pene in quintã contignationem, nonnullæ etiã in sextã consurgunt, totis deniq; familiis sedes præbent & frontium specie atque pulchritudine nobilium domibus pares sunt; nam & ostia & fenestras affabre factas habent, antisque & epistyliis & zophoris ac coronius mirifice exornatas. Ipsorum vero nobilium domibus nihil ad magnificentiam deest; nam maxima pars ex lapide sunt quadrato, peristyliaque habent atque ornatissimas & laxas porticus; quæque unica istius urbis commendatio est, maxima illarum pars hortos pensiles sustinent, felicissimarum quarumvis arborum sylvis consitos, ad secundam contignationem sublatos, in qua herilis habitatio est, ut ex ipso triclinio & cubiculis, quibus herus utitur, sit in hortos ex æquo transitus,

De architect. l. 7.

Verum in publicis operibus magnificentia magis est efferenda. Quis namque dubitat, quin templa, fora, theatra, amphitheatra, Basilicæ, Mausolæa, Pyramides, thermæ, porticus & ejusmodi ædificia, urbes reddant illustriores, ut, si ex solido marmore, prudenti structura, vel alia ratione conspicua sint. Augustum Cæsarem *adeo urbem Romam excoluisse* scribit SUETONIUS, *ut iure sit gloriatus, marmoream se relinquere quam lateritiam accepisset. Publica opera plurima extruxit: Forum cum æde Martis Vltoris, Templum Apollinis in Palatio, ædem Tonantis Jovis in Capitolio.* Cujus exemplum secuti sunt multi ex successoribus, qui magnificentia ædificiorum multipliciter eum superarunt.

In vita Augusti c. 28, 29.

Magnus Sfortia patriam Cotignolam fortuito incendio absumtam privata liberalitate instaurandam suscepit singulos etiam cives cohortando, ut ædificare luculentius vellent, siquidem ipse lateres, materiam, calcem se gratuito collaturum profiteretur. Factum ergo est, ut celeriter adornatis domibus directisque viis privatim & publicæ gratiæ ingentes Principi agerentur, quod opportuna liberalitate & privatæ commoditati & elegantiæ publicæ consuluisset. Possent complures alii nominari, qui exstructis operibus magnificis, templis, xenodochiis, scholis, aquæ ductibus, gymnasiis, pontibus, palatiis, prætoriis aliisque urbes suas illustriores reddidere. Roma, Nemausum, Verona, Dola amphitheatris & Basilicis: eadem Roma, Florentia, Mediolanum, Ambianum, Argentinæ aliæque templis augustis & amplissimis celebres sunt.

CAPUT IIX.

De urbibus ad Regias vias vel in Imperij finibus sitas.

AD magnitudinem urbis plurimum conducet, si ita sita sit, ut illac homines multi quotidie iter facere cogantur, tum

tum quod ab extraneis multa importentur ad victum vestitumque necessaria, tum quod ea ratione vectigalia augeantur. Quod si huc accedat, ut in Imperii vel Regni alicujus finibus jaceat, commoditas ad magnitudinem tanto major erit. Qui ex Italia vel Germania in Hispaniam proficiscuntur, ij fere omnes Genuam petunt & contra, qui ex Hispania in nostras tendunt regiones: inde fit, ut urbs hæc ob tantorum regnorum vicinitatem & commercia multis fruatur commodis, ex quibus cives ditescant. Similia de Antvverpia, Amstelrodamo, Venetiis, Augusta Vindelicorum, aliisque urbibus dici potest. Nec dubium est, hoc inter alia Mediomatricum urbi, Coloniæ, Genevæ, Argentinæ summe profuisse, quod in Imperii finibus jaceant. Trajectum in Frisia à trajiciendo dicta existimatur, ob frequentem mercatorum aliorum peregrinantium per hanc urbem transitum: quinetiam habet multa oppida vicina, ad quæ brevissimo tempore Trajecto perveniri potest. Crevit Lugdunum Galliæ ob magnum exterarum gentium concursum, quem parit situs; est enim ita in finibus Galliæ, ut medium fere totius Europæ constituat, unde cives omnia merciũ genera in quamcunque orbis partem transferre possunt. De Constantinopoli paulo ante diximus eam tam commodo loco sitam, ut nemo ultro citroque in Asiam vel Europam trajicere possit nolentibus Constantinopolitanis, cum sit velut porta & pons utriusque orbis. Hispalis, quam vulgo *Sevillam* vocant, ita sita est, ut quotquot ex India naves pretiosissimis onustæ thesauris Æolo favente redeant eo appellere, seseque exinanire compellantur: ex quo magno numero quotannis in Augusto vel Septembri incredibiles ejus opes excrescunt.

CAPUT IX.

De thermarum salubrium opportunitate.

HOminum concursui aquarum medicarum, quæ vel potione vel ablutione juvant, opportunitatem, causam non exiguam urbis amplificandæ præbere, usu est compertum. Natura nos docet, ut ea quæramus, quæ ad salutem nostram compendii aliquid adferunt. Sulphurosas comperimus articulis nervisque utiles: aluminosas pituitæ fluxionibus: bituminosas alvum sine dolore solvere. Thermas salubres censet PLINIUS *in Tarbellis Aquitanica gente, & in Pyrenæis montibus — Puteolos in Campania, Statyellas in Liguria, Sextias in Narbonensi provincia* (ita dictas, quia Sextius quidam apud eas oppidum condidit). *Nusquam tamen largius, quam in Baiano sinu* proveniunt. Et paucis interjectis: *In Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem fœminarum, & virorum insaniam abolere produntur. In AEnaria insula,* quæ reperiuntur, *calculosis mederi.* Mirabilis aquarum calidarum ad Budam in Hungaria & ad Badenas tam Helveticas quam Marchionatus natura fertur, cum ebullientis aquæ tantus sit fervor, ut manibus vix tentari possit. Aquis granum pari ratione nobilitant aquarum calidarum uberrimi simul & saluberrimi fontes nec calore nec humore deficiente, tantaque copia scaturientes, ut singuli plures balneorum alveos non exiguos nova quotidie aqua implere queant, quorum multi intra mœnia, cœteri in vico suburbano. Fabariæ quoque vulgo *Pfevers* thermæ apud Rhætos ad cœnobium Benedictinorum vetustissimum sub Friderico II. Imperatore repertæ ulceribus, chironiis, corporibusque vel morbo vel labore resolutis mire utiles. In profundissimo & angustissimo hiatu, ad cujus apicem æstivo tempore meridianus Sol unica tantum hora pertingit, sitæ

Nat. hist XXXI. 2.

aquam

aquam fundunt calidam, pellucidam, insipidam, Majo primum mense ex scopulo prorumpentem, Septembri denuo evanescentem, sex fere mensibus feriatam. Valesiani quoq; thermas Viberas sive Brigias habent sulphureas: habent quoque Leucinas tanti fervoris, ut coctura etiam inserviant, ad quas incolæ & advenæ crebri confluunt. In agro Senensi quatuor millibus ab urbe passuum aqua reperitur, quam vulgo *Bullulam* vocant, ad quam tanquam saluberrimam & quæ verno tempore epota pluribus morbis prodest, ingens hominum concurrit multitudo. Quod idem de balneis Lucensibus dici potest. Urbi quoque Neapolitanæ eximia additur gratia tepentium fontium, qui non modo delicatum usum balneorum præbent, sed ad complura morborum genera sananda & levanda miras habent virtutes. Sulphureæ quin etiam sunt venæ, ex quibus exhalans vapor per subterraneos specus ad corruptos humores excitandos debilitataq; membra corroboranda, doloresque tollendos mirum in modum valent.

CAPUT X.

De vicinitate metallifodinarum & mineralium.

Cum usu compertum sit metallorum & mineralium fossionem uberem & magni quæstus esse, inde fit, ut homines libenter ea loca quærant, quæ metalli fodinas vicinas habent vel loca mineralia. Hispaniæ felicitatem admiratum Possidonium ferunt, Hispaniæ subterranea non infernum sed Plutum ipsum, id est, opulentiæ Deum nominasse, eo quod tanta in eo terrarum tractu metallorum esset ubertas. Aurum laudatissimum adfert Bœtica, quæ totius Europæ maxime Australis, ut Africæ Æthiopia; vicena millia pondo auri annis singulis Asturiam atque Galleciam & Lusitaniam præstare viri fide digni adfirmant. Italia metallorum est ad-

eo fertilis, ut interdicto quondam opus fuerit ei parci. *Ex-*
Nat. hist. *stat lex censoria*, inquit PLINIUS, *Ictimulorum aurifodinæ,*
XXXIII. 4 *qua in Vercellensi agro cavebatur, ne plus quinque millia homi-*
Rer. Un- *num in opere publicani haberent.* Scribit BONFINIUS, *in ple-*
gar. Dec. *risq; fluminibus Pannoniæ auri optimi ramenta inveniri, quin*
I. lib. I. *& in vitibus in aurifero solo satis aurum quandoque legi.* Sed & Transylvaniam non solum pecoris, vini, frumenti, sed argenti etiam & auri feracissimam esse idem author est: ibiq; amnes nonnullos auri fragmenta quandoque sesquilibria trahere, cum montibus undique sit circumsepta in coronæ
Histor. speciem. ÆNEAS SYLVIUS testatur Cuthnam in regno Bo-
Boh. c. hemia argenti inexhaustas fodinas (propter quas *Thaboren-*
44. *ses* eam *crumenam AntiChristi vocabant*) habere. Tempo-
Nat. hist. re Plinii constat, *adhuc per Hispanias ab Annibale inchoatos*
XXXIII. *argenti puteos durare sua ab inventoribus nomina habentes. Ex*
6. *queis* unus *Bebelo appellatur hodieque, qui CCC pondo Annibali subministravit indies, ad mille quingentos iam passus cavato monte.*

Montes qui in Forojulio sunt, omnibus fere metallorum generibus abundant, nempe ferro, plumbo: marmor etiam habent nigrum, candidum, varium, lapillos carneolos, berillos & similes, item crystallum. Jam de Salinariis aliquid dicamus. Salis genera hæc recensentur: cæsum, fossitium, fontanum, fluviatile, lacustre & marinum. Scribit Marinæus apud Ribagorciam in Hispania sal lapidum more cædi & arborum instar pullulare & renasci. Drepanum urbs Siciliæ salsis gaudet stagnis, quæ Solis ardoribus desiccata incredibilem salis copiam præbent. Cardonæ quamplurimi se ex salis mercatura sustentant; præstat enim ille locus salis fertilitate vicinis omnibus. Notum illud, quantum lucri ex salinis Gallicis percipiatur; nam videmus sæpissime navium pere-

peregrinarum classes ad mare Gallicum appellere salis exportandi causa. Salinæ uberrimæ in Germania sunt Lunæburgi inprimis & Halæ Saxonum; unde præcipui civium vitam adeo honestam tolerant, ut mercatura illa nobilitatis species esse censeatur. Restaret ut & de terris dicerem fœcundis sulphure, bitumine, pice, naphtha, succino; sed cum brevitati præscriptæ mihi parendum sit & hæc apud alios reperiantur hoc unum dixisse sufficiat: Papa Pio II sedente in agro Tolphano prope Centumcellas montes aluminis patefactos esse, ex quibus proventus annui centum millium aureorum nummûm summam excedunt: quantum etiam Volaterani ex aluminis fossura ditescant & reliqui hoc negotii genus tractantes palam est.

CAPUT XI.

De urbibus, quæ Academiis, Collegiis vel Bibliothecis florent.

HActenus de urbe inanimata, id est, de urbis situ & ædificiis diximus: jam tempus postulat, ut ad civitatem, quæ animata est, progrediamur & ea pariter, quæ ad urbium magnitudinem faciunt examinemus Inter quæ primum locum dabimus Academiis & Scholis, quas vulgo Universales vocant. Nam ubi omnis generis disciplinæ publice gratis & cum applausu explicantur, solet merito urbs aliqua etiam à remotissimis quibusque visitari; urbs inquam illa obscura esse non potest. Vt enim magnetis montes, etiamsi plerisque incogniti sint, chalybis aciem magnete fricatam ad suas vertunt partes: sic Academiæ ob docentium eruditionem ex quacunq; orbis parte quamplurimos ad se ex præcipuis quãvis terrarum spatio longe lateque dissitos pertrahunt. Inde tot præstantissimos viros in exteras regiones discendi studio legimus in Babyloniam, Chaldæam, Mediam, Assyriam, Sy-

riam, Phœniciam, Arabiam, Palæstinam & Æthiopiam profectos. Verum quid antiquioribus hisce exemplis opus? Quot quæso in Germania, Gallia, Italia & Polonia oppida, quæ ante Gymnasia ibi constructa tam obscura fuerunt, ut Geographi ea noluerint vel exiguo, aliquo loco in tabulis suis donare, eademque postea ad tantam magnitudinem ex solo studiosorum concursu Academiæque celebritate excreverunt, ut nunc cum præcipuis urbibus certent, id quod alio loco me dicere memini.

In Principe.

Celebres Athenæ magis ex studiorum cultura, quam alia de causa fuerunt; ideo eas nonnulli *Musæum Græciæ* vocant, alii *culmen & firmamentum sapientiæ*. Memphis non solum propter religionem & Deorum cultum Regumque sepulchra celebris, sed etiam sapientiæ studio summe floruit. Rhodus non tam ob loci opportunitatem, quam ob Gymnasium celeberrimum nota quondam orbe toto fuit. Idem de Massilia olim, Lugduno, Lutetia, Aurelia, Biturigibus, Bononia, Salamanca, Patavio, Pisis, Vienna, Praga, Lovanio, Heidelberga, Basilea, alijsque dici posset.

Porro Academiæ celebriores futura sunt, si collegiis bene auctis & locupletatis, gaudeant, in quibus, qui inter Scholasticos inopes sunt, vili pretio vel gratis nutriuntur, ne penuria multos, qui bonis ingeniis præditi sunt, studia deferere cogat, quam rationem ubiq; locorum, in quibus Academiæ florent, observari videmus. Patavii ut alia omittam Gymnasia, novem collegia ad sustinendam studiosorum juvenum inopiam: Forojuliensium, Feltrensium, Spinellium, Pithium, Campionis, Neapolitanum, Brixianum, Græcum & Ravennate. Quo nomine liceat mihi unum de multis laudare Serenissimum JOHANNEM CASIMIRUM Archipalatinatus Administratorem, Principem æterna memoria dignum: qui

quam-

quamvis armis potius quam literis excelluerit, collegia nihilominus literaria magnifica & *Neostady* & *Heidelbergæ* reliquit magnis reditibus locupletissima.

Quod de Academiis & Collegiis dictum, ad loca quæ religione præ cœteris commendantur trahi possunt. Cujus rei exempla habemus apud Ethnicos; non minus enim religionis studium in Iudæo, Ethnico, Turca esse potest, quam in Christiano: in hoc tamen verius, hinc à reliquis ita differt, uti lux à tenebris, veritas à mendacio, corpus à phantasmate. Perpendamus magnum ad templum Dianæ veterum concursum, Hierosolymam, Romam, Memphim & alia sacris ædificiis insignita loca & rem ita se haberi fatebimur.

Cæterum & Bibliothecas bene instructas Academiarum & urbium celebritatem augere, non est dubium. Sunt Bibliothecæ *thesauri literary*, in quibus optimorum authorum libri reconduntur, qui & universæ Reipublicæ & privatorum commodis inserviunt. Laurensii laudes celebrat Athenæus, ejusque insignem librorum numerum, refertque inter eos, qui admiratione digni visi sunt in congerendis libris, Polycratem Samium, Pisistratum qui regnavit Athenis, Nicostratum Cyprium, Regesque Pergami & Ægypti. Adrianus Jovis & Junonis templum ædificavit communemque omnibus Diis ædem, in qua Bibliotheca & Gymnasium Adriani nomine erat. Sed ut propius ad nostra tempora accedamus & Constantinum, Carolum M. Ludovicum Pium, Alphonsum Arragonum Regem aliosq; prætereamus; Franciscum I. Galliæ Regem Parisiis apud S. Victorem & in arce Fontanablio bibliothecas præclaras instituisse notum est, quas conquisitis undique libris rarissimis ex media usque Græcia & Arabia illustravit. Bononiæ duæ sunt bibliothecæ, una ad Salvatorem, altera ad D. Dominicum. Florentiæ sex ostenduntur

duntur: ad Laurentium, D. Marcum, D. Benedictum, ad S. Crucem, apud Episcopum & ad D. Mariam novellam. Romæ quotidie aperitur per duas horas bibliotheca Græcis Latinisque libris exquisitissimis refertissima. De cœteris, quæ in monasteriis reperiuntur nihil dicam. Venetiis quoque insignis bibliotheca visitur, quam BESSARION Venetis legavit. Cur vero Serenissimi & Potentissimi FRIDERICI IV. Electoris, Domini mei bibliothecæ augustæ, quæ Heidelbergæ in æde S. Spiritus adservatur, obliviscar? hæc libris optimis iisque raris adeo repleta est; ut cum præcipuis Italiæ & Galliæ bibliothecis certet, cui tam celebri bibliothecæ optimi Principis jussu præest PAULUS MELISSUS

Vates iamdudum tota celeberrimus orbe

ejusque studio indefesso magnum ea indies incrementum capit.

CAPUT XII.

De urbibus, quæ magnorum Principum aulis vel summis dicasteriis clarent.

QVis dubitat urbes eas, in quibus Imperatores Reges aliique Principes frequentius habitant, tum ob subditorum, quibus cum Principe res est, concursum, tum ob multiplicia aulæ ministeria exterorum Principum & legatorum aliorumque adventum ampliores fieri? Adfert & Principis habitatio hoc commodi, quod ædificiis splendidioribus magis urbs exornatur, artibusque manuariis & cœteris rebus ad victum vestitumque necessariis adfluat necesse sit. Vsus quotidie docet, quantum incommodi Principis ab ordinario habitationis loco absentia civibus, qui muscas interea captare compelluntur, adferat. Quo tempore Pontifices Roma relicta Avenioni annos plus minus septuaginta habitarunt, urbem plane desertam undique corruere vidisses, ut refert

PLA-

PLATINA; sed post reditum Gregorii XI aliam protinus faciem induisse apparuit. Postquam Honorius Imperator Roma relicta Ravennæ sedem Imperii constituit, confestim urbs ista maximis tum ædificiorum privatorum publicorũq; operibus tum non mediocribus civium atque incolarum opibus crevit. Eandem quoque Valentinianus III pro Imperii sede habuit causamque dixit, ut omni munimentorum & ornamentorum genere insigniretur. Idem de Constantinopoli, Praga, Lutetia, aliisque urbibus, in quibus Regia aliqua, dici posset. *In vita Clem. V & Greg. XI.*

Quod de Regis sedibus dictum est, id ad suprema dicasteria, ubi negotia & controversiæ privatorum definiuntur, trahi potest, quo ob causarum forensiũ multitudinem quamplurimi confluant necesse est: quæ res immanem pecuniæ vim immensasque opes urbibus accumulat. Argumento est Jurisconsultorum, Procuratorum, Scribarumque infinitus numerus, qui ex tenui re ad amplissimas opes perveniunt, quique magnificentissimas passim comparant & ædificant ædes latifundiaque & amplissima patrimonia successoribus suis relinquunt. Incredibile dictu esset, omnes, qui judiciis Romæ inserviunt, enumerare. Quod ibi auditores Rotæ? quod clerici cameræ? quot thesaurarii? quot Protonotarii Apostolici? quot Subdiaconi? quot Secretarii Apostolici? quot correctores Cancellariæ? quot Summistæ? quot abbreviatores? quot minores? quot ostiarii Cancellariæ? quot Scriptores Apostolici? quot scriptores brevium? quot procuratores Pœnitentiariæ? quot scriptores Pœnitentiariæ? quot collectores plumbi? quot correctores Pœnitentiariæ? quot sollicitatores? quod correctores Archivi? quot scriptores Archivi? quot secretarii bullarum salariatarum? Quid multis, quot notarii? quot præsides Ripæ? quot cursores?

Tale quid de Parlamentis Galliæ, de Tribunali summo Romani Imperii aliisque dici posset. In tantum apud omnes litium sitis crevit. Adde quod nulla sit pactio, nullum testamentum, nullum caput legis, nullum verbum, nulla syllaba, ex qua argumenta verisimilia ad litium propagationem maximo civium malo exprimi non valeant. Sed hac de re alio loco me dixisse commemini. Urbes quoque, ubi frequenter Regni vel Imperii comitia habentur, vel ubi Reges diademate insigniuntur regniq; ceremoniis more majorum inaugurantur, indies celebriores reddi nullus dubito.

CAPUT XIII.

De urbibus, quas Nobilium multitudo incolit.

VRbes, quæ à Nobilioribus coluntur, incrementum indies capere oportet. Quæris qui fiat, quod in Italia magnificentiores urbes quam multis aliis in regnis reperiantur? Sed non est difficile quod respondeam. Id enim fit tum aliis, tum hac præcipue de causa: quot Italos nobiles, loquor de præcipuis non de mercatoribus urbes inhabitare non pudet; cum contra multis aliis in locis Nobilium plerique rusticentur, id est, ruri vel in prædiis quæ possident hæreant eosque qui in urbibus habitant pro ignobilibus censeant. Nobiles, qui in luce hominum versantur, dignitatis suæ etiam in ædium splendore memores esse necesse est: inde ædificandi studium, ex quo urbium magnificentia Quam bene vero illud fiat, penes prudentiores judicium esto. Nam ingenue fateor me non intelligere, quare hodie ignobilius sit urbes bene munitas incolere, quam olim, quo tempore splendidissimi equites consulatum etiam in præcipuis Galliæ & Germaniæ urbibus gerebant; aut quare nobilius sit casæ alicui rusticæ imperare quam urbi sæpe numero Metropolitanæ. Nam si urbes à nobilibus incolerentur, nullum dubium est eos præ-

cipuam magistratus partem facturos. Neque vero metuenda illis est potius generosi sanguinis cum plebeio & ordinum nescio quæ confusio, quam vel antiquis Romanis vel hodie iis quos diximus. Scribit Ubertus Folietta, quod stupendum est & fere incredibile, Neapoli plusquam septingentos cives esse, vicorum, castellorum, urbium, etiam dominatu conspicuos: in quibus plus centum Principes, Duces, Marchiones, Comites, magnusque eorum numerus sit, quorum annua vectigalia quindecim aureorum millia excedant, nonnullorum etiam ad quinquaginta aut eo etiam amplius perveniant, ut vere dici possit, majorem prope esse in illa urbe feuda obtinentium dominantiumque, quam in multis aliis opificum & sellulariorum numerum. Alexander M. urbes plus septuaginta in solo Barbarico ædificavit; sed illud semper vel inprimis advertit, ut à præcipuis & potentioribus illorum regionum incolis habitarentur: quod idem observasse scribunt Tigranem in urbe, quam inter Iberiam & Zeugma, quod juxta Euphratem est, condidit.

CAPUT XIV.

De urbibus, quæ negotiationibus & mercimoniis claræ sunt.

MErcatores, cum sine fraude pecuniam faciunt, ingentes urbi utilitates adferre perspicuum est; per illos enim quæ civibus superflua exportantur, & quæ nobis necessaria sunt quæque apud nos non inveniuntur, aliunde ad usum quotidianum importantur. Sed & mercatorum peritia & opibus sæpe non levia pericula propulsari contigit. Hinc omnes comerciis nobiles urbes plerumque magnas esse videmus. Venetiis patrii moris est, ut pars multo maxima civium tertia fere diei hora unum in locum coëat velut ad Emporium negotiorum causa. *Rivo alto* est loco nomen, ut a-

sibi *Börsæ*, ubi sine fremitu, sine altercatione tanquam nutu non verbis inter se paciscuntur, *cunctaque orbis verius quam urbis negotia incredibili silentio transigunt*, ut ait Sabellicus. Nullum est emporium interni maris, (quod à Gaditano freto inter Africam & Europam in Syriam & Ægyptum ad ortum excurrit, ad Septentrionem vero & Boream in Bosphorum & Mæotidẽ paludem) nullus tam ignotus littoris recessus, quem Venetæ triremes ex antiquo civitatis instituto negotiorum causa non frequentent. Testatur idem Sabellicus, naves Venetiis haberi, quæ statis anni temporibus ad merces ex remotissimis locis convehendas publice instruuntur. Ex his quatuor longæ ex Syria atque ex Ægypto totidem aromata, sericum, uniones deferunt. Ex Lybia tres aurum, gemmas & mancipia: duæ ex interna Gallici maris ora pretiosissimum vellus & Hispanicum sericum omnium nobilissimum; quatuor à Tanai & Mæotide palude salsamenta, tapetas & smaragdos: quatuor ex Gallici oceani emporiis lanas, aurum, aulæa & Flandrensis panni vim ingentem.

Hæc cum ita sint, quid mirum si civitas ista ad tantam magnitudinem excreverit. Non dissimilia de Genua, Neapoli, Antvverpia, Amstelrodamo, Lubeca aliisque multis maritimis urbibus dici possunt; quam multa ibi quoque, quam magna, quam multiplicia mercimoniorum varietas, sive in maritima sive in terrestria commercia mercatorumque multitudinẽ intueare? Maritimorum quidem commerciorum testis est portus in quolibet urbium illarum onerariis & omnis generis navigiis perpetuo refertus. Amplissimæ sunt societates in vectigalibus publicis exercendis, & in cœteris omnibus rebus, in quibus mercatorum laborat industria, occupatæ. Ex hoc fonte nascitur, quod videmus emporia & annuos mercatus urbes nobilitare. Lug-

Lugdunum Galliæ urbs ob celeberrimum emporium & olim & hodie clarum. *Ormus emporium Arabiæ Felicis, cum omnibus abundet ob concursum gentium, licet ibi nihil nascatur, mortales habet solertissimos: jactant enim convenæ, si mundus esset annulus, Ormus esset illius gemma,* ut loquitur CARDANUS. Similiter Francofurtum ad Mœnum indies amplius & magnificentius ob duos illos annuos mercatus fieri videmus. *De rerũ varietate l. 4.*

Cæterum quæ urbs commercia ad se trahere cogitat, in id incumbat necesse est, ut magna cura privilegia mercatoribus etiam extraneis præcipue nundinarum tempore conserventur, ut possit securus & ipsis & mercibus esse accessus, mansio & recessus. Sunt mercatores tempore emporii sub fide singulari & protectione principum vel illius Reipublicæ, quæ nundinas indulget. Jurisdictio quoque mercatoribus, quod nec jure improbatur, summarie potissimum & de plano administrari debet & bona fide conservari, providendumque ne vis illis fiat; item ut libris eorum fides habeatur ad certam summam observatis circumstantiis rationabili suspicione destitutis.

CAPUT XV.

De urbibus, in quibus opificum omnis generis magna est copia.

QVamvis apud priscos Romanos, Lacones, Corinthios, Thraces, aliosque nonnullos populos opifices manuarii in pretio non fuerint, quo plures militiæ studerent, non ideo sequitur etiam opificia urbibus non summopere esse utilia: fateor, si mechanicæ artes cum liberalibus conferantur, sordidas eas dici posse, sed non idcirco opifices ab urbe pellendi, quia viliores. Nec populi illi, dum peregrinis lucrum indulserunt, opes suas interim valde auxerunt & do-

cetusus opificibus manuariis nihil utilius esse: quod intellexit jampridem Alexander Imperator, qui omnium vere opificiorum corpora Romæ constituit iisque immunitates tribuit, ut necessariam operam Reipublicæ præberent. Massiliensium legibus nemo in civium numerum recipiebatur, qui artem nullam, qua se sustentaret, calleret. Scribit DIODORUS SICULUS *ex septem tribubus Indorum quartum locum opifices* tenere, *quorum pars armis, pars rusticis instrumentis aliisque utensilibus fabricandis vacat. Hi non solum immunitatem habent, sed certam quoque frumenti mensuram è regiis granariis accipiunt.* Ex Amasis Regis instituto non solum cogebatur unusquisque destinato magistratui, quo se artificio tueretur palam facere, sed etiam ex Græcia & Asia magnis præmiis manuarii isti evocabantur. Legem quin etiam authore Solone Athenis fuisse proditum est, ut puberes omnes artibus addiscendis vacarent, quod ista fiebat ratione: proponebantur iis publice singularum artium instrumenta & quo quisque instrumento delectaretur, ea in arte instituebatur, ut naturam secutus tanto evaderet præstantior. *Iacobum primum* Scotorum Regem scribit BUCHANANUS *opifices omnis generis è Flandria præmiis & immunitatibus* excivisse, *urbesque prope vacuas (quod nobilitas veteri instituto in agris se contineret) hoc genere hominum* replevisse: *neque speciem tantum & frequentiam antiquam oppidis ita restituit, sed magnam otiosorum turbam ab inertia ad laborem traduxit, effecitque, ne quod parvo sumtu domi confici posset, magno pretio foris pararetur.* Intelligebat vir prudens, quantum utilitatis opificia secum trahant. Mediolani tam multa sunt tamque diversa artificum genera, ut inde vulgi sit natum proverbium: *Qui Italiam reficere totam vult, is Mediolanum destruere debet*, ut tot opificum collegia per totam Italiam spargantur.

Biblioth hist. l. 11. 41.

Rerum Scotic. x.

Cœte-

Cœterum prudentes magistratus in id semper incubuerunt sedulo, ut urbes, quibus præsidebant, si non pluribus, uno saltem opificii genere cæteros populos antecellerent, ut hac ratione eos ad se pertraherent. Damasceni armis fabricandis excellunt, Florentini pannis subtilioribus, Arelatenses tapetibus, Genuenses holosericis, Mediolanenses telis aureis, Veneti purpura, Angli omnis generis pannis, quorum tanta ibi copia, ut ducenta millia laneorum præter alia una Antvverpia quotannis Londino accipiat; Neapolitani tibialibus holosericis, Mantuani laneis, Cameracenses telis, alii aliis rebus eminent. Ad summam; caput hoc Attica illa sententia concludendum: *ut quisque plurimas in civitate artes exercet, ita utilissimus quoque existimatur.* Nam non modo simul vivendi gratia civilis hæc societas instituta est, sed, quod initio dicebamus, bene ac commodius agendi vitam. Proinde qui plus confert utilitatis, ille majore benevolentia ac gratia dignus est. Verum magistratus hîc cura erit, ut opera & opificia sine ulla fraude, dolo vel fuco perficiantur solida juxta opificii cujusque leges. Quod ut melius fiat, inspectores cuilibet collegio præficientur, qui opera examinent. Cavendum quoque, ne prætextu societatum, opificiorum monopolia vel factiones aut conjurationes obtegantur.

CAPUT XVI.

De urbibus, quæ ius civitatis facile peregrinis & advenis tribuunt, civibusque privilegia varia largiuntur & conservant.

Nihil meo quidem judicio ijs magistratibus ineptius, qui jus civitatis paucis communicandum idque magna pecunia censent. *Illud* ait CICERO, *sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium & Pop. Rom. nomen auxit,* In orat. pro Corn. quod Balbo.

quod princeps ille creator huius urbis Romulus fœdere Sabino docuit, etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere; cuius authoritate & exemplo nunquam est intermissa à maioribus nostris largitio & communicatio civitatis. Quod ad urbem usque à Gallis captam duravit: postea quotquot erant alicujus oppidi cives, qui Romam venirent, quamquam Romæ domicilium nullum haberent, eodem quo cives Romani loco habebantur, si domicilium etiam transtulerant, cives erant. Memini me alibi exemplum Claudii Cæsaris adducere, qui multas barbaricas gentes civitate donavit, eo quod diceret, nihil magis Lacedæmoniis & Atheniensibus exitio fuisse, quam quod tam difficulter peregrinis jus civitatis communicarent,

Dumque offers victis proprii consortia iuris,
Vrbem fecisti, quod prius orbis erat.

Byzantini, cum lex esset, ne quis admitteretur ad jus civitatis, qui non esset utroque parente cive natus sanxerunt, quicunque esset solvendo libras triginta, eum civem fore. Anno Christi supra millesimum trecentesimo quadragesimo secundo Venetiis præcedente terræ motu nova vis pestilentiæ inguinariæ adeo lethaliter sæviit, ut ex omni languentium numero vix centesimus quisque evaserit: tunc Veneti in tam fœda urbis vastitate edictum proposuerunt, ut quicunque Venetias cum conjuge & liberis peterent, perseverarentque biennio in novo incolatu cives essent. Et ne longius abeamus, exemplum à maximis, quæ hodie sunt urbibus sumamus: quid facilius quàm aut Lutetiæ, aut Mediolani aut Ulissiponæ aut in simili urbi jus civitatis adipisci?

Ad civium privilegia & immunitates venio. Faciunt privilegia civitatibus concessa urbes, quo majora sunt, tanta populosiores. Omnes natura eo trahuntur, ubi magnis

gnis beneficiis potiri sperant. Quoties, quæso, vidimus au-ctis privilegiis auctam quoque paulo post ipsam urbem? *Sed civitas*, inquit ille, *incredibile memoratu est, adepta libertate quantum brevi creverit.* Antoninus Pius urbes divisit in maximas, majores & minores pro ratione privilegiorum majorum vel minorum, quibus fruebantur. *Decet autem* inquit MODESTINUS, *maximo quidem numero* (immunitatum) *uti metropoles gentium*; *secundo autem quæ habent vel forum causarum vel loca iudiciorum*: *tertio autem reliquas*. Unde liquet maximas & præstantiores metropoles dictas, majores, ubi tribunalia judicum, minores cæteras. Augustus adeo privilegia conservanda civibus censuit, ut publice aliquando professus sit, se facilius passurum fisco aliquid detrahi, quam privilegiis Romanorum.

l. 6. §. 2. ff de excusat. tut.

Porro quia in urbibus vel mediocribus fieri non potest, ut omnes incolæ cives sint, ad securitatem civitatis non parum faciet, notum esse magistratui, qui & quot in urbe alienigenæ vel hospites ad mala præcavenda, quæ multis urbibus infausta fuisse animadvertimus. Nam si numerus advenarum civium excedat numerum, vel si hospites ex ijs sint, quibus cum nobis bellum, urbs malis hisce humoribus purganda erit, ita tamen ut cum coeteris amice semper agamus. *Advenam* inquit DEUS, *non contristabis neque affliges eum.* Et alibi: *Si habitaverit advena in terra vestra & moratus fuerit inter vos, non exprobetis ei. Sed sit inter vos quasi indigena & diligetis eum quasi vosmetipsos.* An autem tempore famis peregrini expellendi sint audiemus AMBROSIUM: *Feræ non expellunt feras, & homo excludit hominem? Feræ ac bestiæ communem putant omnibus victum quem terra ministrat. Illæ etiam conformem sui generis adiuvant, homo impugnat qui nihil à se alienum debet credere, quicquid*

Exodi XXII. 21.
Levit. XIX. 33. 34.
De offic. III. 8.

humani est. Quanto ille rectius, qui cum jam provecta processisset ætate & famem toleraret civitas atque peteret vulgus, ut peregrini urbe prohiberentur, præfectura urbanæ curam cæteris majorem sustinens convocavit honoratos & locupletiores viros, poposcit ut in medium consulerent dicens: Quam immane esset peregrinos ejici, quam hominem exueret, qui cibum (præ fame) *morienti negaret? Canes ante mensas impastos esse non patimur & homines extrudimus? Quam inutile quoque tot populos mundo perire, quos dira conficeret tabes? quantos urbi suæ perire, qui solerent adiumento esse vel in conferendis subsidiis vel in celebrandis commerciis? neminem fame aliena iuvari: protrahere ut plurimum diem posse, non inopiam repellere: imo tot cultoribus extinctis, tot agricolis occidentibus occasura in perpetuum subsidia frumentaria. Hos igitur excludimus, qui victum nobis inferre consueverunt? Hos nolumus in tempore necessitatis pascere, qui nos omni ætate paverunt? Quanta sunt quæ ab ipsis hoc ipso tempore nobis ministrantur?*

CAPUT XVII.

De urbibus, quæ matrimoniis favent.

SI civitas est civium unum in locum, coëuntium consociatio, sequitur eam propter hominum mortalitatem sine liberorum procreatione ac propagatione stare non posse. Atque hoc nimirum illud est, quod POMPONIUS indicat in liberorũ procreatione versari utilitatem publicam; *Dotium causa semper & ubique præcipua est; nam & publice interest, dotes mulieribus conservari, cum dotatas esse fœminas ad sobolem procreandam replendamque liberis civitatem maxime sit necessarium.* Eam autem esse ejusmodi, in qua civitatis status consistat, patet, utpote, quæ ad *replendam liberis civitatem*, id est, ad eam consociationem, quæ civitatem consti-

l. 1. ff. solut. matrim.

constituit, tuendam pertineat. Et quia ad existimationem quoque & honorem civitatis spectat, turpes soboles non innasci, quæ quamdiu exstabunt suam infamiam civitati quodammodo exprobrent, ideo magistratus est animadvertere, ne alia conjunctio, quam ea quæ est in nuptiis, iisq; honeste & legitime contractis in civitatem recipiatur. Non minor Romanis matrimoniorum causa fuit, quam aliorum gravissimorum negotiorum, tum ut dixi ad amplificandam civitatem, tum ad familiarum dignitatem conservandam; atque id leges testantur censorumque diligens prudentia. Q. Metellus Numidius Censor & post eum Julius Cæsar & subinde D. Augustus aliique liberorum gignendorum & sobolis causa de maritandis ordinibus leges tulerunt, ut eos ad sobolem procreandam pecuniis & immunitatibus invitarent, vacatione munerum, jure trium liberorum & libertate. Furius Camillus cum censuram ageret, ut exhaustæ civitati propter assiduas bellorum clades cives suppeterent, legem de maritundis ordinibus tulit, qua inter cætera pœna coercuit eos, qui viduarum nuptias, quarum viri bello ceciderant, devitabant: eos vero qui ad senectutem cælibes pervenerant, ærario reddidit. Fuerunt etiam leges, Julia & Papia, quæ ex aliorum testamentis cælebes quicquam capere prohibebant & puniebant cælibatum & orbitatem filiorum. Quantum vero ad curam matrimoniorum, quæ respicit publicam utilitatem, publica potestas in his remansit inter orphanas maxime personas, sed conservatis juribus paternis & maternis quoad conjunctionem juxta Theodosii & Honorii Constitutionem.

l. 1. & 2. C. de infirm. pæn cælib. & orb.

CAPUT XIIX.

De urbibus, in quibus asyla.

PRimus Cadmus, cum Thebas conderet inter Græcos asylum

ſylum aperuiſſe fertur, ad quod fugientes ſine diſcrimine ſervi aut liberi ab omni pœna tuti erant: poſt quod in Rhetæo littore Aiacis fuit Aſylum, in Sigæo Achillis; quorum exemplo Romulus ſuum aperuit ad lucum opacum & vallem inter Capitolium & arcem, ut hac ratione urbem redderet populoſam. Hinc OVIDIUS:

Faſt. III. v. 440.

Romulus ut ſaxo lucum circumdedit alto,
Quilibet huc (dixit) confuge, tutus eris.

Aſyla igitur loca ſunt in quibus vel divino numine vel principum majeſtate homines ab externa vi defenduntur. Qui capti bello ad Imperatorum Regumque ſtatuas confugiſſent, velut ad aſylum nexu ſolvebantur & immunes erant. De Dongardo quodam Scotorum Rege legimus eum loca omnia Chriſto ſacra per univerſas Scotiæ regiones aſyla effeciſſe, & ad ea confugientes ſervos fugitivos liberos & cujuſvis criminis reos, ne judicium ſubire cogerentur, publica authoritate, dum illic ſe continerent Regio caviſſe edicto.

Sed quæri hic video, an aſyla, quæ non modo inſidias timentibus ſed quibuſvis ſontibus etiam majeſtatis reis patent, toleranda ſint? Cæſar Tiberius ſane, cum propter Aſylorum privilegia multa facinora magna licentia admitterentur, eorum immunitates, ne impunita eſſent crimina abrogavit, & inolitum eorum morem antiquavit. Ante eum Auguſtus Dianæ Epheſiæ templum, ad quod confugientes noxii mancipio ſolvebantur, eo privilegio ſpoliavit, ne immunitas iſta facinoribus cauſam præberet. Et ut ad noſtra tempora veniam, ſcribunt Henricum VII Anglorum Regem, cum aſſiduis rebellium inſidiis regnum turbaretur, ut improbos coerceret, qui conſpiratione non ſuccedente in diverſa aſyla ſe recipiebant, aſyla deſtruxiſſe. Deus O. M. ipſe de aſylis ita ſtatuit: *Si quis per induſtriam occiderit proximum*

Exod. XXI. 14.

ximum suum & per insidias, ab altari meo revelles eum, ut moriatur. Hisce sane non obstantibus, si quis existimet casus dari posse, quibus asyla permitti debeant, id tamen sine discrimine fieri non debere concedat necesse est, ut saltem abusus tollatur ejusmodi immunitatis, ne, quod favore majestatis divinæ vel humanæ introductum est, in ejus odium convertatur. Asyla eorum causa introducta videntur, qui non sponte deliquerunt, sed vel casu vel se defendendo. Evasio autem illa erat ad discernendum: nam pœna dignus esset, non autem ut liberaretur à pœna, si per odium vel insidias occidisset. Blasphemi itaque, virginum raptores, homicidæ animi deliberati, sacrilegi, rei majestatis divinæ, sed & humanæ ab hoc privilegio excludendi sunt. Non enim meretur beneficio legis frui, qui contra ejus authoritatem aliquid committit. In Gallia solent ad Ecclesias confugientes capi salvo jure redintegrandi, nempe ut post captionem cognoscatur, an immunitate Ecclesiæ gaudere possit, quo casu ad Ecclesiam remittitur: quod si per sententiam judicatum fuerit, captum eo privilegio indignum videri, retinetur & observato juris tramite condemnatur.

CAPUT XIX.

De crebris spectaculis, missilibus, publicis conviviis, aliisque ludis.

IUdæos reperio, Græcos & Romanos variis iisque crebris spectaculorum generibus populum undequaque in urbes traxisse. Scribit JOSEPHUS Herodem Judæorum Regem *ludos Olympios non satis respondentes suæ celebritati propter inopiam, de suo adiuvisse constitutis annuis reditibus, quo splendidius & sacrificia fierent & alia quæ ad decorandum tam frequentem conventum pertinerent.* Græci adeo ludorum Olympiorum studiosi fuerunt, ut nec excisa quidem à Ro- *Antiq. Iud.* XVI. 9.

manis Corintho omissi sint, sed & eorum negotium Sicyoniis commissum. C. Julius Cæsar spectacula gladiatorum, venationes & ludos, pompas atque convivia profusissimis sumtibus exhibuit, ut priorum munificentias omnes obliteraret plebemque sibi obligatissimam redderet; ne Sol spectatoribus molestus esset, peripetasmata serica supra extensa fuerunt: qui panni facti primum ad Barbarorum voluptatem ab illis ad Romanos & ad muliebres delitias fuerunt importati. Testatur SUETONIUS *ad spectacula* ab ipso edita, *tantum undique* confluxisse *hominum, ut plerique advenæ aut inter vicos aut inter vias tabernaculis positis manerent: ac sæpe præ turba elisi exanimatique sint plurimi & in his duo Senatores.* Subsellia ita comta habuere, ut crocum & vinum per singulos cuneos spargerent, illosq; præcipuis odoribus diluerent ac picturis exornarent; interdum minio ac chrysocolla arenam circi sternerent, ita ut Adrianus feratur balsama & crocum per gradus theatri stravisse. Pompeium ne populum æstus offenderet, etiam aquæ decursum per subsellia duxisse scribunt. Sub Severo certamen mulierum institutum fuisse legimus, in quo tanta hominum convenerat multitudo, ut mirarentur omnes, quomodo solos athletas stadium caperet. Isto in certamine, ut hoc obiter dicam, cum mulieres crudelissime pugnassent, essentque ob eam causam cœteras nobilissimas fœminas conviciis insectatæ, cautum in posterum, ne qua mulier gladiatorio munere fungeretur. Sub eodem principe propter victorias, quas reportaverat, varia edita spectacula, in quibus apri sexaginta Plautiani invicem certaverunt, cæsæque sunt aliæ permultæ bestiæ, atque inprimis elephas & corocota animal Indicum Romæ antea nunquam visum. Receptaculum instar navis in theatro ædificatum erat ad conti-

In vit. Cæsar. c. 39.

nendas

nendas feras quadraginta easdemque simul omnes reddendas; inter quas leænæ erant, ursi, pantheræ, struthiones, onagri, bissones (genus boum ferum adspectu) aliaque complura animalia. Quin etiam septingentæ aliæ feræ mansuetæque bestiæ concurrere & postea confodi visæ sunt: occisis namque singulis diebus centum pro numero dierum festorum septem septingentæ fuerunt interemtæ. De Traiano etiam legimus, eum, quo tempore complures legationes à Barbaris præcipue ab Indis venissent, spectacula edidisse dierum centum viginti trium, in quibus interdum mille cæsæ sint feræ, mansuetæque bestiæ, interdum ad decem millia & athletarum totidem inter se concertarint. Apparet ex his, non mirum esse si sæpe Romam magnus fieret concursus tum vel maxime, quod non raro per totam Italiam præcones præcurrerent convocatum quosvis ad ludos, quos nec spectasset quisquam nec spectaturus esset. Verum quicquid sit recte HORATIUS: *Epistol. II. 1. v. 194.*

Si foret in terris rideret Democritus, seu
Diversum confusa genus panthera camelo,
Sive elephas albus vulgi converteret ora:
Spectaret populum ludis attentius ipsis,
Ut sibi præbentem mimo spectacula plura.
Scriptores autem narrare putaret asello,
Fabellam surdo. Nam quæ pervincere voces
Evaluere sonum referunt quæ nostra theatra?
Garganum mugire putes nemus aut mare Thuscum:
Tanto cum strepitu ludi spectantur & artes
Divitiæque peregrinæ: quibus oblitus actor
Quum stetit in cæna, concurrit dextera lævæ.
Dixit adhuc aliquid? Nil sane. Quid placet ergo
Lana Tarentino violas imitata veneno?

Epistol. VII. Horatio clarius de his spectaculis locut⁹ est SENECA, qui nihil iis perniciosius reperire posse existimat: quippe turba omnis utique animo gravis & noxia; nec enim quos extulisti mores unquam referes, nemo non rubiginis aliquid aut imprimit aut nescientibus allinit. *Inimica est*, inquit, *multorum conversatio. Nemo non aliquod nobis vitium aut commendat, aut imprimit aut nescientibus allinit. Vtique quo maior est populus cui commiscemur, hoc periculi plus est. Nihil vero est tam damnosum bonis moribus, quam in aliquo spectaculo desidere. Tunc enim per voluptatem facilius vitia surrepunt. Quid me existimas dicere? avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior? imo vero crudelior & inhumanior, quia inter homines fui.* At nonne, inquiet aliquis, conceditur mortalibus quies, ut alacriores postmodum ad labores redeant; sic enim & somnus homini datus, ut spiritibus refectis ad divina opera habilior vegetiorque reddatur. In negotio vero lusus veluti laborum condimentum admittitur. Hæc ita se habent, sed de illis ludis intelligenda, unde nihil mali addiscimus & qui exiguo durant tempore: spectacula hæc, quæ sæpius redibant multosque durabant dies, otii perniciosi plena erant & plane talia ut à Seneca describuntur. Otio languescit industria, hebescit ingenium, vitia crescunt, scelera prorumpunt, animi status opprimitur & flagitiorum omnium bellum inexpiabile conciliatur. Sed pergo. Solebant etiam Romani missilibus, congiariis & publicis conviviis populum pascere & in urbem trahere. *Sparsa* inquit SUETONIUS, *& populo missilia omnium rerum per omnes dies singula quotidie millia. Avium cuiusque generis multiplex penus, tesseræ frumentariæ, vestis, aurum, argentum, gemmæ, margaritæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta atque etiam mansuetæ feræ, novissime naves, insulæ, agri.* De tesseris

In vit. Neronis c. II.

ris infra dicemus. Congiarium vas cauponarium congii unius capax: inde docti asserunt, congiarium pro munere seu sportula sumi cœpisse, quæ dabatur diurni cibi nomine clientibus, comitibus, asseclis. Augustus congiarium sæpius dedit tricenos & quadragenos, nonnunquam singulis quinquagenos & ducentos nummos & ne parvos quidem pueros præteriit. Nero ut alios prætermittam plebi congiarium quadragenos nummos dedit. Ad epulas publicas quod attinet, fuerunt illæ non apud Romanos tantum post triumphos, post sacrificia vel spectacula, sed apud Lacedæmonios etiam & Athenienses in Prytanæo, Panathenæis, & Thesmophoriis usitata. Scribit Xiphilinus M. Antonio Imperatorem ex Africa domum redeuntem octo aureos in cœnam viritim dedisse, quantam summam antea nunquam acceperant Romani. Verum de his & aliis, quæ ad magnitudinem Romanam spectant nihil doctius Clarissimi Lipsii scriptis.

CAPUT XX.

De urbibus, quæ ærario student.

QVemadmodum corpus physicum sine nervis & artubus, sic nec Respublica, quæ est corpus civile sine pecunia consistere potest. Bona & pecunias nervos civitatis esse testatur ULPIANUS: quod idem Mutianus dicere solebat. Et LEO Imperator *pecuniarum vim rempublicam stabilire* tradit. *Impossibile enim est, ut sacris tributis non illatis Respublica conservetur. Militares namque copiæ adsignato sibi salario inde percepto, hostibus resistunt, ut collatores à barbarorum incursionibus & truculentia vindicent, denique agros atque civitates à latronum alioque modo incompositam vitam sectantium vi & irruptionibus agendis excubias defendunt. Ex illis etiam reliquæ cohortes, ea quæ ipsis attributa sunt, ac-*

l. 1. §. in causa de quæst.

Novell. CXLIX. cap. 2.

cipiunt, muri atque civitates indidem instaurantur — ut quæ ab illis contribuuntur, partim in ipsos, partim propter ipsos insumantur & impendantur. Nobis autem prorsus nihil inde præter istarum rerum curas habere contigit. Quare cum Nero initio sui principatus omne genus vectigalium populo adimere vellet, prudentiores id (laudata nihilominus principis clementia) vetuerunt, quod dicerent id publicæ obfuturum utilitati. Et quamvis rata habita fuerint generaliter omnia, quæ à Sylla bellis civilibus Romæ vel in provinciis gesta fuissent, unum tamen hoc illius SCtum reprehensum, quo vectigalia populo remittebantur, decretumque, ut quibus ille de capite demsisset, ij pecunias in ærarium referrent. Censuit enim Senatus id, nec ei permissum, cui omnia concesserat, à populo partarum quæsitarumque rerum, quibus Respublica pace & bello salva est, summas imminuere. Civitati duo à civibus debentur; *opera & pecunia*; opera versatur in honoribus gerendis & muneribus publicis obeundis. Pro officio & pietate erga patriam debentur vectigalia, tributa & si quæ sunt aliæ publicæ pensitationes, velut ex contractu pœnæ maleficiorum, quæ ad vindictam criminis constitutæ sunt. Hæ enim non privatis sed Reipublicæ exsolvuntur, tanquam contractis maleficiis, cum Republica contractum sit. Nam & maleficia contrahi dicuntur. Verum duo hic tamquam scopulos vitanda moneo. Unum ut novarum urbium conditores civibus, quos ad se pellicere conantur, primis annis graves non sint, quin potius ipsis omnis generis tributa & vectigalia remittant, ut majori concursu adveniant & magnificentius ædificare possint; Alterum ut etiam in urbibus antiquioribus vectigalia & tributa tam ordinaria quam extraordinaria moderata sint, & extraordinaria cessante necessitate remittantur, ne, quæ ex

lacry-

lacrymis & gemitu exinanitorum subditorum extorta ad magistratus voluptates convertantur. Si quæ etiam vectigalia nova ab antecessoribus imposita reperiuntur, ea remittere boni principis signum est. Imperator Pertinax vectigalia omnia, quæ ad exquirendas pecunias tyranni excogitaverant, penitus remisit. Reddunt nimiæ istæ exactiones urbes provinciasque desertas, subditos miseros, efferatos desperatosque, unde rebelliones & bella civilia. Nihil aliud, ait Cicero, nisi imperata nova tributa audivimus, possessiones omnium venditas, civitatum gemitus, ploratus, monstra quædam non hominis, sed feræ nescio cuius immanis. Hæc ideo à me dicuntur, ut Principes ab ijs diligenter sibi caveant, qui novas subinde à subditis extorquendæ vel conquirendæ pecuniæ strophas excogitant: quibus quorundam adeo invig ... t malitia, ut potius ad opprimendum quam ad relevandum populum nati videantur; quanto satius esset in id summo studio eniti, ut ærarium bonis artibus partum conservaretur potius, quam novis tributis augeretur? Ne res eo tandem perveniat, quo olim, ut etiam pro umbra vectigal exigatur. *Quis non iure miretur*, ait PLINIUS, *arborem umbræ gratia tantum ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est, per mare Ionium in Diomedis insulam eiusdem tumuli gratia primum invecta, inde in Siciliam transgressa atque inter primas donata Italiæ, & iam ad Morinos usque pervecta, ad tributarium etiam pertinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant.* Quod si omnimodo necessitate urgente nova imponenda civibus onera, non frumento, non lignis, non carbonibus, non telæ communi, non denique ijs rebus imponenda, quibus pauperes vitam necessario sustinent & quibus carere non possunt; sed ijs potius quæ ad voluptatem & luxum parantur, veluti seri-

Nat. hist. XII. 1.

cis,

cis, aureis argenteiſque telis ac pannis exoticis gemmis, vinis, aromatibus & aliis, quibus inopes carere poſſunt, ut Marcus & Commodus reſcripſerunt. Porro ſolebant olim Imperatores, Principes ac populi, qui novas ſtatuebant urbes præter agros vicinos, quos privatis & præter loca, quæ templis, foris, theatriſque conſtituendis diſtribuebant, poſſeſſiones quoque & agros, paſcuaque publica omnibus civibus æque communiter tuendæ & conſervandæ Reipublicæ cauſa adſignare, quæ privatis locari conſueverant, ut ex eorum canone, ut hodie loquimur, pecuniæ in ærarium publicum cogerentur. Romulus agrum Romanum in tres partes diviſit, quarum unam ſacris faciendis, ſecundam Reipublicæ oneribus ſubeundis, poſtremam civibus æqualiter adſignavit.

CAPUT XXI.

De urbibus, quæ annonæ prudenter curam gerunt.

ANnonam curare quanti apud Romanos fuerit vel ex unica D. Aureliani epiſtola conjicere licet, qui cum panis Romæ ponderi unciam unam addidiſſet de Ægyptio vectigali ad præfectum annonæ urbis ita ſcripſit referente FL. VOPISCO: *Inter cætera, quibus diis faventibus Romanam Rempublicam iuvimus, nihil mihi eſt magnificentius, quam quod additamento unciæ omne annonarum urbicarum genus iuvi. Quod ut eſſet perpetuum navicularios Niliacos apud AEgyptum novos & Romæ amnicos poſui. Tiberinas extruxi ripas: vadum alvei tumentis effodi, diis & perennitati vota conſtitui, almam Cererem conſecravi. Nunc tuum eſt officium elaborare, Arabiane iucundisſime, ne meæ diſpoſitiones in irritum veniant. Neq; enim populo Romano ſaturo quicquam poteſt eſſe lætius.* Parum admodum leges & ſanctiones, parum propugnacula, parum milites juverint, ſi populus inedia la-

In vita D. Aurel. c. 47

dia la-

dia laboret. Populum famelicum non arma, non magistratus, non leges, non pudor coercere valet. Idcirco in omnibus bene constitutis Rebuspublicis magna cura semper adhibita fuit, ut popul⁹ omni genere victus sed frumento præcipue abundaret: ad quā rem Præfecti annonæ creati, quos Veneti hodie *Provisores* vocant. Hi suo tempore frumentum advehendum curant vili pretio, ut eodem valore civibus, ubi opus, vendatur: dant operam, ut frumenta locis idoneis posita conserventur, ne ex urbe exportentur, nisi in magna abundantia. Hi pretia rebus imponunt, ne ad voluntatem venditorum care nimis distrahantur: hi denique in Dardanarios animadvertunt, qui annonam in sua horrea avehunt, mensuras & pondera falsant, legibus constituta pretia excedunt, undique frumenta coëmta supprimunt *ad annonæ incendium*, ait Quintilianus, id est, ut annonæ augeatur pretium, ingravescatque caritas. Erat autem Annonæ Curatorum munus olim perquam honorificum. Nam suos habebant apparitores, quibus mensura ex ligno vel plumbo adsignata erat, quâ, quantum cuilibet frumenti ex publicis horreis dari debebat, distribuebant. L. Minutio, quod magna cura populum fame levasset, extra portam Trigeminam stipe à populo collata statua posita est. *Si ad hanc mensuram*, inquit CASSIODORUS, *censendæ sunt dignitates, ut tanto quis honorabilior habeatur, quanto civibus profuisse cognoscitur, is certe debet esse gloriosus, qui ad copiam Romani Populi probatur electus. Tui siquidem studii est, ut sacratissimæ urbi præparetur annona, ubique redundet panis copia & tam magnus populus tanquam una mensa satietur. Per officinas pistorum ciborumque discurris, pensum & munditiem panis exigis, nec vile iudicas esse, unde te possit Roma laudare merito, quando gloria singularis est illius civitatis af-*

Variarũ VI. 18.

Ff *fectus*

fectus. Et, ne quod agis, aliquid putetur extremum, carpentum præfecti urbis mixta glorificatione conscendis: tu illis in spectaculis coniunctissimus inveniris, ut plebs, quam industria tua satiat, in suam reverentiam te honoratum esse cognoscat. Nam si querela panis, ut assolet, concitetur, tu promissa ubertatis seditiones civicas momentanea satisfactione dissolvis & per te prospicitur, ne quid à populis conquerentibus excedatur. Non immerito Pompeius fertur copiæ quantitate provisa usque ad rerum pervenisse fastigia: quia merito singularis est author populi, cum potuit à penuria liberari. Hinc ille gratificationem meruit, plausumque populorum. Hinc unice semper amatus est & in gratia civium omnium vicit facta maiorum: qui ne aliquando in honore diceretur cum nominis taxatione vocabatur & Magnus. Et paulo post: *Considera nunc, quia non licet aliquid furari de populo. Nam quid in civitatis damna committitur, silentio non celatur. Nescit plebs tacere, quando interdum & hoc loquitur, quod à nemine perpetratur. In fraudulentos distringe gladium: panis pondera æquus examinator intende, sollicitus auro pensetur, unde à Quiritibus vivitur; quia gratior nobis est lætitia faventis Populi Romani, quam copia pretiosissimi metalli.* Cœterum in flagellanda annona nihil fraudulentius, nihil iniquius monopoliis, cum penes unum tantum alicujus rei vendendi potestas est, vel si inter mercatores conveniat, ut certa pretii taxatione solùm vendant non minori, vel si inter eos conveniat, ne ex alterius municipiis incolæ frumentum, vinum, vel talia in urbem deferant, donec illi suum magno pretio vendiderint: qua ratione plebs ab aliis viliori pretio quid emere impeditur. Unus tamen est casus, quo licite annona oneratur: si nempe Respublica magnam frugum quantitatem comparaverit in populi gratiam, quæ tamen

tota

tota distrahi non potuit. Nam ne publicum frumentum vetustate corrumpatur, possunt compelli cives, ut partem frugum licet vetustarum emant, ne diligentia Reipublicæ dispendio sit. Ita enim Valentinianus & Valens caverunt, ut frumenta vetera primum, deinde nova veneant & si forte corrupta sint, ut novarum admistione veterum vitium corrigatur.

CAPUT XXII.

De iis, qui diversa oppida in unum contrahunt, vel vicinas urbes diruunt.

SCribit PLUTARCHUS, Theseum Athenienses sparsim & vicatim habitantes in unum locum coëgisse, omnibus Prytanæis dirutis unum constituisse, unamque urbem Athenas nimirum. Ipse se populo æquavit, legum custodem bellique arbitrum se fore professus. Diodorus Siculus author est, Eleos diu in multis urbibus dispersos in unam deinceps ex omnibus commigrasse, quam tanto concursu amplissimam Elim nominarunt. Epaminondas post Leuctricam victoriam Arcadibus author fuit, ut exiguis illis & minime munitis oppidis, quæ habitabant, deletis in unum locum commode situm, quem postea habitarunt, convenirent, quæ urbs Megalopolis vocata est ut refert PAUSANIAS. Livius prolixe historiam Albanorum in urbem Romam traductorum describit, quæ ex Albæ ruinis adeo crevit, ut civium numerus duplicatus urbi mons Cælius additus fuerit.

In vita Thesei.

In Arcad.

Hist. Rom. I.

Fecisti patriam diversis gentibus unam,
Profuit invitis te dominante capi,

Pragenses posterioribus seculis, ut uniti potentiores essent, duas in unam civitatem conjunxere, fossas complanavere, portas reseravere, & sic urbem duplo majorem potentio-

remque reddidere. Helvetii ante istos oppidis suis duodecim incensis iter capiebant per Romanorum provinciam sicut olim Cimbri & Teutones, quibus neccedere eos apparebat & numero erant usque ad trecenta millia, ex quibus arma ferebant ad centum nonaginta millia, ut urbes aliquas in meliori solo statuerent, vel augerent, quas magnas futuras non est dubium, nisi Cæsar impedisset illorum conatus. Adelbertus cognomento *Visus* Orientalis Sclavoniæ dominus, profligatis oppressisque Sclavorum contumacibus ad Havelam Albimq; degentibus Hollandos, Flandros ac Rheni accolas substituit, quibus urbes & oppida incolenda dedit: horum concursu Brandeburgicus & Havelbergensis Episcopatus plurimum incrementi acceperunt, templorum præterea decimarumque numerus inde in immensum excrevit. Florentini Fesulas, quas aperta vi nunquam capere potuerant anno millesimo quingentesimo decimo per inducias occuparunt, atque oppido everso cives omnes Florentiam traduxerunt, & junctis opibus ex duabus urbibus unam fecerunt, idque sine dubio Florentinæ urbis, quæ pest id maxime floruit, initium potentiæ fuit. Pari ratione ex cineribus Augustæ Rauracorum Basilea obscurum tunc oppidum aucta est.

CAPUT XXIII.

De urbium legibus & politia.

CIvitatem octo partibus constare Philosophi docent. Primam attribuunt matrimoniis, ex quibus liberi homines nascuntur & sine quibus civitas consistere nequit. Secundam agriculis, à quibus alimenta parantur. Tertiam mechanicis, sine quibus civitas non est sufficiens. Quartam forensi multitudini, quæ circa emendum vendendumque aut circa mercaturam & numulariam artem versatur, un-

de pe-

de pecuniam trahimus ad usum quotidianum & bellum. Quintam mercenariis, qui mercede conducti opera civitati civibusque necessaria atque utilia præstant. Sextam armis & militibus, quibus magistratui obedire compellimur & externa propulsamus. Septimam & præcipuam cultui divino. Octavam & summe necessariam magistratibus; nam sine politia & legibus nulla civitas consistere potest.

Hactenus satis ut opinor de septem prioribus capitibus licet alio ordine diximus: restaret, ut de postremo nempe de magistratibus & legibus aliquid diceremus, nisi id peculiarem requireret tractatum, quo variæ regendarum urbium formæ exponerentur & cuique formæ leges adcommodarentur, quod nostri nunc non est instituti, quum urbem legibus bene formatam præsupponamus & cæteras hic tantummodo ejus magnitudinis causas investigemus. Nihilominus ne rem tantam sicco pede transisse videamur, nonnulla addemus, quæ magistratibus sequenda vel vitanda. Cum itaque civitates vel unius nutu regantur, vel paucorum vel plurium, id est, cum earum imperium vel penes principem sit vel optimates vel populum, sciendum est, primum caput esse, nosse speciem Reipublicæ, quam quis curandam suscepit. Ineptum enim esset, in regno leges Aristocraticas vel Democraticas observare, aut contra. Non minus quam si magno colosso pigmæi vel pumilioni caput ingentis Polyphemi aptare vellet. Aliter cum ijs, qui servituti adsueti & aliter cum libero populo agendum. Si urbs, quam fingimus sub unius sit imperio ea ego Rectori tenenda censeo, quæ in Principe meo docui. Si status sit popularis ad libertatem respiciendum, libertatis pars in eo consistit, ut per vices imperent & pareant. Est igitur populare sumere ad magistratus omnes ex omnibus

ac præesse omnes unicuique & diversa ratione unum omnibus. Populare est officia illa, quæ peritiam nullam requirunt aut artem, sorte interdum distribuere; populare est, ne magistratus nec sæpe nimis nec diu nimis ab eodem geratur: populare est, judicare omnes de omnibus vel ex omnibus vel de plurimis & maximis & præcipuis: populare est, ut populus superioribus omnibus Comitiis consiliisque intersit & de ijs sententiam ferat: populare denique est diligenter cavere, ne quis inter eos emineat aut populo nimium placere studeat, quæ ratio Ostracismi olim fuit apud Athenienses. Porro in Aristocratico statu illud summe cavendum, ne ex optimatibus aliquis vel etiam ex plebe imperandi cupidus emergat, qui plebem in optimates armet ac se ducem profiteatur: quod facile fit, si plebs & tenuiores sese vel in tolerandis oneribus & tributis confectos, vel æris alieni magnitudine oppressos, vel agrum & totam regionem in paucorum possessionem transisse querantur, aut magistratus & honores maximi fœdissimis & turpissimis hominibus tribuantur, virtute præditi autem vel bene de Republica meriti excludantur; quare ad inflammandam plebem nihil fortius & validius. Aristocratiæ finis paucorum plerumque divitiæ; nam divitiis stat, divitiis custodes alit, sumtusque cœteros necessarios facit, quo populo fidere non cogatur, ut commune hoc sit ei cum tyrannide, subditis non fidere, arma eis adimere, plebem conculcare, ex urbe pellere & civitatem non raro habitatoribus vacuam reddere. Populi vero finis est sæpissime nobilitatem temnere, vexare, clam evertere & palam in exilium mittere tanquam adversarios libertatis & plebis hostes. Qua in re prudente rectore opus est, qui æquo jure utramque factionem

reti-

retineat & inprimis in otiosos diligenter animadvertat, qui Reipublicæ perniciosi sunt; bonorum enim industriæ invident, aliena appetunt, & rebus semper novandis student. Audio Antvverpiæ censores constitutos, qui in otiosos animadvertant, eosque vel ad opificium aliquod cogant, cui rei variæ destinatæ domus, vel urbe pellant, ut sic cives & advenæ à turpi otio ad honestas artes & Reipublicæ utiles avocentur, qua re vix quicquam urbibus utilius excogitari potest. Id institutum ab Ægyptiis tractum videtur, apud quos legem fuisse ajunt, qua singuli cives nomina sua magistratui dare cogebantur & simul indicare, quo genere vitæ uterentur; qui vel mentiri vel otiosam degere vitam deprehenderetur, severe castigabatur.

CAPUT XXIV.

De urbibus nonnullis, quæ ad summam magnitudinem pervenerunt.

ATque hæc quidem ea sunt, quæ de caussis magnitudinis urbium, hoc tempore in mentem mihi venerunt. Restat ut coronidis loco urbes nonnullas describam, quæ structuræ amplitudine, ædificiorum magnificentia, populi frequentia, mercaturæ ubertate, diversarum gentium concursu præ cœteris admirabiles maxime sunt vel fuerunt. Atque ut à Ninive Assyriorum metropoli principium ducam, tantæ eam amplitudinis fuisse scribunt, ut area tantum quadringenta & octoginta stadia habuerit, mœnia centum pedum altitudinem, adeoque ampla, ut latitudinem ternis plaustris æquam darent: in mœnibus turres mille & quingentæ, quarum altitudo ducentorum pedum; Tetrapolis ideo dicta, quod in quatuor partes divideretur, Ninum, Resenam, Forum & Calem.

Baby-

Babylon Chaldaicarum gentium caput in campo jacens ſexaginta paſſuum millia amplexa muris ducenos pedes altis fuit, quinquagenos latis, in ſingulos pedes ternis digitis menſura ampliore quam noſtra, mirabili opere conſtructa interfluo Euphrate. Ferunt ei plebis urbanæ DC millia eſſe, agrum habere totius orbis fertiliſſimum; ejus olim vaſtitatem hoc probat argumento Ariſtoteles, quod captam quandoque ad hoſtibus tertio demum die vix perſenſerint, qui in ultima habitabant parte.

Memphis quam hodie Cairum vocant vaſto ambitu tres ingentes urbes complectitur atque ad triginta millia domorum habet, ita ut de hac urbe ſcribant, eam Lutetiam Pariſiorum magnitudine quinquies ſuperare: peſte graſſante mortui ibi ſœpe ad viginti millia hominum uno die; in longitudinem ſex milliarium Italicorum ſecundum Nilum protenditur, latitudinem decem ſtadiorum ſtatuunt.

Romam autem ſcriptores urbium dominam & reginam, imo totius orbis caput appellare non ſunt veriti.

Omnia Romanæ cedent miracula terræ,
Natura hic poſuit quicquid ubiq; fuit,

III. 22. canit PROPERTIUS. Regionibus quatuordecim olim dividebatur, portas ſuburbanas & urbis in univerſum XXIV fuiſſe refert Plinius. Livius autem XXXVII ponit imperio florente: turres circa urbem viſebantur DCCXXXIV, nunc turres CCCLXV, portæ XX ſuperſunt. Sub Veſpaſiano urbis ambitus fuit XIII millium & CC paſſuum ſeptem complexus montes. Non deſunt, qui Romam *totius orbis compendium* dixere, in qua omnes civitates intueri liceat.

Romæ æmula Carthago armis, ſplendore, fortitudine, di-

ne, dignitate, XXII millia passuum complectebatur & tota fere mari & lacubus cingebatur. Illic omnia publicorum officiorum instrumenta, illic artium liberalium scholæ, illic philosophorum officinæ, cuncta denique vel linguarum vel morum gymnasia: illic copiæ militares & regentes militiam, illic honor proconsularis, illic denique omnia, ut quæ totius Lybiæ insularum domina erat.

Non minora de Lutetia dici possunt: templa habet LXIIX, monasteria XXIV, xenodochia IX, sacella XIV, portas XIV, pontes V, suburbia X, tantumque concursum, ut sæpe quinquies centena millia hominum numerata sint & sint amplius.

Huc Londinum & Olysipo referri possunt, urbes maximæ & amplissimæ, quæ cum quibusvis hominum numero, ædificiorum magnificentia, templorum copia, mercimoniis & amplitudine certare audent.

Quid de urbe Venetiarum dicam Italiæ totius ornamento, quæ in mediis aquis considet, quot in ea templa, quot monasteria, quot magnificentissima ædificia, quot hominum millia in ea recenseri possunt? ut non immerito de tanta urbe hoc epigramma circumferatur:

Viderat Adriacis Venetam Neptunus in undis
Stare urbem & toto ponere iura mari:
Nunc mihi Tarpeias quantumvis Iuppiter arces
Objice & illa tui mœnia Martis, ait:
Si pelago Tybrim præfers, urbem aspice utramque,
Illam homines dices, hanc posuisse Deos.

De Hispali Bæticæ provinciæ urbe scribunt eam ambitu magnam, visu pulcram, forma rotundam, templis celebrem, sacerdotibus excultam, multis equitibus nobi-

lem, civibus plenam, domibus insignem, hortis & fontibus amœnam, mercimoniis divitem, artibus mechanicis adornatam; quid multis? dignam illo proverbio: *Hominibus, quos Deus amat, Hispali domum largitur & victum*: *Sevilla* nunc vulgo vocatur. Verum habemus & nos urbes in Germania, Gallia, Italia, quicquid Hispani scribant, urbes & ampliores & magnificentiores, & amœniores & populosiores, quarum nonnullas nominabo; nam eas describere nimis foret prolixum: Antvverpiam, Amstelrodamum, Bruxellas, Magdeburgum, Augustam Vindelicorum. Noricum, Vratislaviam, Monacum, Argentinam, Basileam, Florentiam, Genuam, Mediolanum, Neapolim, Lugdunum, Rothomagum, Tholosam, ut alias innumeras omittam, quas à multis diligenter descriptas invenies. Unam subjungam Chinæ metropolim & finem faciam: *Quinsai* vocant, de qua incredibilia scribunt. Ajunt enim ambitu centum milliaria continere, pontes habere duodecies mille, eosque tam altos, ut magnæ naves erecto malo transeant: lacum intra mœnia circuitu 30 milliaria continere, in medio lacu duas insulas; plateas omnes urbis lapidibus stratas esse, tria thermarum millia in urbe, familias ad sexcenties mille, in quolibet ponte perpetuo excubias agere decem custodes, palatium regium suo ambitu decem milliaria complecti. Sed & alia quamplurima de hac urbe scribuntur, quæ fidem superant.

FINIS.